

Отд.

21295

Библиотека

М. КОМАРОВА

№

62.

Чити

~~НЕ ВИДАЄТЬСЯ~~

~~Бібліотека
М. КОМАНДОВА
№ 28
62~~

V. 20

*23.
28*

1750

23.

[9/472]

23.

Библиотека

М. КОМАРОВА

ИЛЮСТРОВАНА № ^{28.}_{62.}

ИСТОРІЯ РУСИ

ВІДЪ НАЙДАВНѢЙШИХЪ ДО НЫНѢШНИХЪ ЧАСІВЪ

ПІСЛЯ РУСКИХЪ И ЧУЖИХЪ ИСТОРИКІВЪ.

Написавъ

Олександръ Барвѣньскій,

членъ товариства „Просвѣта“.

Зъ двома историчними картами Руси и 40 илюстраціями.

Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“.

V
21295

У ЛЬВОВѢ 1890.

Зъ друкарнї Товариства имени Шевченка
підъ зарядомъ К. Беднарского.Ino. 29
316174

„Оже си гдѣ есѣс описааъ, или пе-
реписааъ, или не дописааъ, чѣти непра-
вила Бога дѣла, а не каянѣ, но бла-
гословѣ“.

Лаврентіевска лѣтопись.

Библиотека
А. КОМАРОВА
№ 281
62.

ВЫСОКОПОВАЖАНОМУ ДОКТОРУ

Омелянови Огоновскому,

професорови рускои мовы и словесности въ львѣвскомъ
университетѣ, довголѣтному и многозаслуженому Головѣ
товариства „Просвѣта“ и пр. и. пр.

присвячує

ВЪ ДОКАЗЪ ВЫСОКОГО ПОВАЖАННЯ

Авторъ.

Вступні замѣтки.

1. Що таке історія Руси?

На землі жив багато людей, що дѣлять ся на всѣлякі народы, мовбы великій родини (сѣмь). Кождый народъ говорить своєю мовою, спѣває свои пѣснѣ, має свои окремі звичаѣ. Нѣ широкі рѣки, нѣ високі горы не роздѣляють такого народу мѣж собою. Люде дѣлять землю на менші та большій краѣ, державы та царства, кладуть мѣж ними свои границѣ, а всежъ таки народъ зостане народомъ, хочбы его роздѣливъ помѣжъ двѣ або три такі державы. Поѣде нашъ чоловікъ зъ Львова до Черновець, та й не стямить ся, що вѣнъ зъ Галичини заѣхавъ въ иншій край, у зелену Буковину, бо й тамъ найде вѣнъ своихъ людей, що говорять его рѣдною мовою, спѣвають такі самі коляды, щедрѣвки та инші пѣснѣ, такъ само святкують чи то Рѣздво, чи Великдень, такъ само справляють весѣля, тай всѣ инші звичаѣ у нихъ такі, якъ и въ рѣднѣй его сторонѣ. Лучить ся коли нашому чоловікови зъ далекои України, зза якихъ сто або й больше миль, чи то зъ Києва, чи зъ Одеси або й зъ далекого Харкова заѣхати до Львова або до Черновець, доведе ся ему зайти чи до нашої церкви, чи до читальнѣ або й такъ мѣжъ громаду нашихъ людей, и всюды витають его щиро якъ

свого чоловіка и здає ся ему, мовьбы вонъ бувъ середъ своєї рідні, у себе дома.

Отже бачимо, що ивній границь краївъ, державъ, а ивній границь народівъ. Не минає часомъ сотка або й десятка лѣтъ, змѣняють ся границь державы, що поклали собѣ самі люде, або й цѣла держава розпадає ся, зовсѣмъ щезає. Не такъ оно дѣє ся зъ народами. Минають сотки и тисячки лѣтъ, а народъ жиє собѣ та сидить по своїхъ громадахъ, селахъ и мѣстахъ, та переживає не одну державу, хибѣ що самъ народъ покине свою рідну мову, свои пѣснѣ, свои предковскі звичаѣ та пригорне ся и пристане до чужого.

Такъ отже рідна, матерня мова та народні звичаѣ наймоцнѣйше еднають та лучать народы мѣжъ собою. Тому всякій повиненъ шанувати те рідне слово, щѣ нимъ мати спѣвала,

„якъ малого сповивала, зъ малимъ розмовляла“.

Рідна мова се даръ Божій, а хто єѣ забуває, той зневажає сей даръ Божій та свою рідну матѣрь, а

„хто матѣрь забуває,
„того Богъ карає,
„чужі люде цурають ся,
„въ хату не пускають“.

Тому то треба добре прислухуватись до своєї рідної мовы, чи она виходить зъ розумныхъ устъ, чи гомонить милозвучною пѣснею, чи читає ся въ книжцѣ. Хто не знає своєї рідної мовы, тому чужа наша слава на весь свѣтъ руска пѣсня, тому незрозумѣлі наші предковскі звичаѣ, такого не привитають по братнѣму подѣ нашою стрѣхою.

Така отже воля Божа, щѣбъ люде жили на землі

народами. Тому́ кождый розумный чоловѣкъ повиненъ знати своѣй нарѣдъ, де вѣнъ жиє, по якихъ краяхъ та державахъ, яка споконвѣку его доля. Чоловѣкъ на те має розумъ, щобъ знавъ и тямивъ не то́лько те, що вокругъ него дѣе ся, але й те, що дѣяло ся зъ его батьками, дѣдами тай давнѣйшими предками у глибоку старовину и дѣзнавъ ся,

„чия правда, чия кривда
„и чїи ми дѣти“.

Знати се, що дѣялось зъ нашимъ рускимъ народомъ, якъ жили нашї предки, чимъ они въ свѣтѣ прославили ся, а що може робили нерозумно, се не то́лько рѣчь цѣкава, але й дуже потрібна и поучаюча. Пѣзнавши бувальщину руского народу, мы ще горячѣйше полюбимо его и ту землю, на якѣй вѣнъ жиє. Мы тодѣ будемо знати, якъ намъ та нашимъ дѣтямъ треба жити, щобъ не попадали въ таке саме лихо, яке доводило ся нашимъ батькамъ та дѣдамъ.

Отже для тыхъ, що не ходили до высшихъ шкѣлъ або за щоденною роботою не мають часу и спроможности читати великихъ науковыхъ книжокъ, будемо оповѣдати про давнїу бувальщину, або якъ ученї кажутъ — исторїю руского краю и народу.

2. Рускїй край и нарѣдъ.

„Руске серце зъ туги вяне,
Доки тебе не огляне,
Свята земле Русинѣвъ!
Бо тамъ красшїй — курїй хаты,
Зъ сѣрачпыи мякшїй шаты,
Коломыйки мильшїй спѣвъ“.

А. Могильницкїй.

„Велика руска земля-матї“, каже приповѣдка народна. И справдѣ, якъ далеко говорить нарѣдъ по на-

шому, рускою мовою, такъ далеко сягає наша земля руска. А говорить нарѣдъ рускою мовою вѣдъ гѣръ Карпатскихъ (Бескидѣвъ) по обохъ бокахъ рѣкъ Днѣстра та Днѣпра, далеко на схѣдъ сонця ажъ поза рѣку Донъ а зъ пѣвночи вѣдъ Пиньскихъ лѣсовыхъ болѣтъ, вѣдъ рѣкъ Припѣти та Десны, щѣ вливають ся вѣ Днѣпро, ажъ далеко на полудне по Чорне море, куды вливають ся майже всѣ рускѣ рѣки. Та й по другѣй бѣкъ Карпатъ поселили ся Русины ажъ далеко вѣ угорскѣй низѣ.

Ся краина славна споконвѣку родючою землею, богатими зелеными гаями та многими рѣками, роздѣлена теперъ помѣжъ двѣ державы: Австрѣйску та Росѣйску. Вѣ Австрѣйскѣй державѣ жинѣтъ Русины: на Буковинѣ, вѣ схѣдной Галичинѣ та пѣвночнѣй Угорщинѣ (бѣльше якъ 3 мѣліоны душъ), а вѣ полудневѣй Росѣи на Волини, Подѣлю та Украинѣ (17 мѣліонѣвъ душъ). Всѣхъ Русинѣвъ числять отже бѣльше 20 мѣліонѣвъ душъ. Земля, де нарѣдъ говорить рускою мовою, звала ся здавна Русь, а бѣльше она своимъ просторомъ, якъ цѣла Австрѣйска держава.

Якъ далеко сягає писана память, заселяли рускѣй край племена славянскѣй, спорѣдненѣ зъ собою. Головне племя сидѣло на просторыхъ поляхъ на середнѣй частинѣ Днѣпра и звало ся Поляне. Було се племя вдатне чи до работы дома, чи до купецтва, чи до вѣйны на суши и водѣ. Головнымъ мѣстомъ сен краины, заселеной Полянами, бувъ Кѣївъ. Вже передъ тысячкою лѣтъ мало се мѣсто широку славу. На пѣвночъ и схѣдъ вѣдъ Полянъ сидѣли Сѣверяне понадъ рѣкою Десною и мали мѣста Чернигѣвъ и Любечъ. Дальше вѣдъ нихъ на пѣвночъ на самѣй вершинѣ Днѣпра, около мѣста Смоленска, жило племя Кривичѣвъ. Найдальше

на півночи поселили ся Словене надъ озеромъ Ильменьскимъ а мѣсто ихъ Великій Новгородъ було дуже богате. Въ нынѣшній Галичинѣ, у підно́жя Карпатъ, сидѣли Хорваты, а дальше вѣдъ нихъ понадъ Припєтїю жили у великихъ лѣсахъ Деревляне, сусѣды Полянъ.

Всѣ тѣ племена жили въ просторихъ земляхъ; густі боры, непрохѣдні болота и широкі степы роздѣлювали одно племя вѣдъ другого. Осередкомъ землѣ кожного племенн було мѣсто, щѣ звало ся гѣродомъ, бо оселѣ мѣщанъ були огорожені землянымъ валомъ, — ровомъ або й палисадами (высокими частоколами) для захисту вѣдъ ворогѣвъ. Вѣдъ гѣродѣвъ були залежні менші мѣста або прігѣроды. Пѣдвалиною народного життя було вѣче, то є народна рада, щѣ дѣбала про справы и потреби землѣ. Якъ треба було полагодити громадскі справы, тодѣ вѣчевымъ дзвономъ скликували громаду, а на єго гомѣнъ сходили ся всѣ люде середь мѣста, або на майданѣ, на поли за мѣстомъ. Лише дѣти не приходили на раду, хочъ були вже и дорослі, коли живъ ще ихъ батько.

На вѣчу розправляли про управу громады, про вѣйну або спокѣй зъ сусѣдами, розсуджували суперечки и обвѣщували засуды. На вѣчу промовляли звичайно люде старші, поважні, а ниші слухали мѣвчки ихъ бесѣды, вѣдтакъ або притакували имъ або перечили. На що згодила ся цѣла рада, на тѣмъ мусѣло стати, а якъ не могли згодитись на одно, то часто заводила ся суперечка, а навѣтъ вѣйна межн пезгѣдними сторонами, поки не взяла верхъ одна зъ нихъ. Що постановило вѣче въ головнѣмъ гѣродѣ, зъ тымъ звичайно згоджували ся и громады меншихъ мѣстъ або прігѣродѣвъ та сѣль. Въ громадѣ отже мусѣли люде пѣдчиняти ся гро-

мадскої воли, громадському присудови и не мѡгъ оденъ робити сякъ а другій такъ. Тымъ то у такої громадъ була велика сила и не дурно ще й нинѣ кажуть: „Громада великій чоловѣкъ“.

3. Яка була вѣра у давныхъ Русинѡвъ?

Русины були въ дуже давныхъ часахъ поганами, то є не вѣрили въ одного Бога, а кланяли ся многимъ богамъ. Найбѡльше кланяли ся давній Русины богови Перунови, що нѣбыто пославъ на землю грѡмъ та блискавку. Они бачили, що грѡмъ убиває людей, що блискавка палить, такъ и думали, що се робить не грѡмъ и блискавка, а якійсь богъ на небѣ, дужій и розумнѣйшій вѡдъ чоловѣка. Природа здавалась навкруги чоловѣкови чимъсь живымъ. Нарѡдъ бачивъ, що сонце проганяє темряву та холодъ, особливо коли повертає на весну. Тому то нарѡдъ дививъ ся на сонце якъ на доброго бога и свята свои святкувавъ разомъ зъ тымъ поворотомъ сонця. Якъ сонце повертало на весну, а днѣ ставали троха довшій, святкувавъ нарѡдъ свято Коляды (нынѣ Рѡздво), а на веспѣ, якъ все оживало та розцвитало ся вѡдъ сонѣчного промѣня повнымъ цвѣтомъ, було свято Купала (нынѣ св. Івана). У те свято скакали звичайно черезъ огонь, збирали цѣлющій зѣля и таке инше, якъ и нинѣ ще декуды въ ту пору вѡдбувають ся дѣвочій та пѣрубочій играшки.

Русины вѣрили такожъ въ бога товару Волоса або Велеса и бога вѣтру Стрибога и святкували свята та спѣвали пѣснѣ въ честь тыхъ богѡвъ.

Крѡмъ сонця, огню та вѣтру Русины дуже шанували воду. У нихъ було що рѣчка то й богъ, а деякі рѣки таки проzywали Богъ або Бугъ.

Друга назва, яку давали р'камъ була — Рось, и въ тѣмъ розум'ли й воду — росу, щѣ падає нѣбъ то зъ неба. И землю вважали Русины чимсь живимъ, прозываючи єѣ „мати сыра земля“.

Русины приносили богамъ жертвы, щобы вьеднати собѣ милости у нихъ, або въ ознаку подяки. Звычайно жертва кѣпчила ся бенкетомъ або игрищами. Жертвы чинили передъ идолами богѣвъ, щѣ мали людске обличє и були звычайно зроблені зъ дерева. Идолы стояли пѣдъ розложистыми деревьями, а передъ ними столы, де приносили богамъ жертвы. Идолъ бога Перуна, деревляный, зъ сѣбною головою и золотыми вусами, стоявъ у Кневѣ, на горѣ надъ Днѣпромъ. Єго вважали Русины грѣзнымъ воевичимъ богомъ, щѣ помагавъ имъ одолѣти ворога и тому приносили єму въ жертву конѣ, волю, а деколи й людей. Передъ идоломъ Перуна депъ и нѣчь горѣвъ и не згасавъ святой огонь.

Загально въ давныхъ часахъ Русины думали, щѣ все мало душу, щѣ вои навкруги себе бачили. Все, щѣ могло допомогчѣ чоловікови, уважало ся за добре, а щѣ могло шкодити — за зле. Для того думали, щѣ були домовики (по хатахъ), водяники або дѣдьки, чорты (у водахъ и болотахъ), лѣсовики (въ лѣсахъ), польовики (по поляхъ), русалки и т. п.

Ставши християнами, дѣзнали ся Русины, щѣ Перунъ, Волось и т. п. не були боги, а тѣлько земні, та небесні мертві силы. Тому то народъ не тѣлько забувъ давныхъ своихъ богѣвъ, але й ихъ призвища и они зѣстали ся хибѣ въ книжкахъ або въ деякихъ пѣсняхъ, щѣ народъ рускій складавъ та спѣвавъ въ честь своихъ богамъ. Такъ ще й теперъ народъ рускій спѣває (хочъ мало щѣ й розумѣє) коляды, щедрѣвки, веснянки та купальні пѣснѣ и згадує въ нихъ Купала и пишіѣ

поганський божища. Однак те, що колись для народу було святом, стало нині іграшкою, бо народъ познавъ правдивого Бога та понехавъ давній божища и ихъ свята.

Русини давно вѣрили, що чоловікъ повиненъ жити и по смерті; однак они думали, що жите по смерті буде таке саме, якъ и на землі. Рай, въ якомъ нѣбыто жили душі по смерті, бувъ якимсь квітчастимъ садомъ, але въ нѣмъ могли жити тільки вольні люди. Для того давній Русини волѣли скорше пожити смерті, якъ нїи въ цеволу, бо вѣрували, що невольникъ и по смерті зостає невольникомъ.

І. Русь підъ властію князівъ.

1. Першій князь на Руси. Св. Ольга перша християньска княгиня.

Спершу живъ нашъ народъ въ дуже давнихъ часахъ дробними племенами, якъ вже попередъ було сказано (стор. 8.). Опісля стали на Руси управляти пародомъ князівъ. Та про першихъ князівъ знаємо мало що певного. Після переказу повстала колотня поміжъ племенемъ, що сидѣло коло мѣста Новгородъ, понадъ озеромъ Ильменьскимъ. Новгородцѣ зложили раду (вѣче) и призвали до себе зза моря князя зъ братами, зъ дружиною (войскомъ). Сїи князѣ зъ дружиною звали ся Русь. Огже тї князѣ рускій, оставши спершу въ Новгородѣ, підгортали зъ своєю дружиною одно племя по другомъ підъ свою власть. Князь Олегъ поплывъ Дніпромъ на полудне, (больше якъ

тысячъ лѣтъ тому назадъ 882 р.), здобувъ Киѣвъ и назвавъ его матерію рускихъ мѣстъ. Зъ того часу бувъ Киѣвъ столицею рускихъ князѣвъ, а наша земля стала звати ся Русію. По бѣльшихъ мѣстахъ якъ Новгородъ, Черниговъ и инші, сидѣли князѣ або княжі намістники, щѣ вважали Киѣвского князя за старшого и давали ему по́дмогу воєнными людьми - дружиною. Князь ѣздивъ зъ дружиною въ осени и зимою на ловы добувати шубъ (футеръ), а заразомъ и на полюде. то є по людскихъ оселяхъ збирати княжі податокъ. Тутъ князь робивъ судъ и розправу, а люде давали ему за те судовый податокъ. Отже назбиравши добычи и всѣлякого добра, відсылавъ князь усе до свого мѣста, щѣбуло чимъ дружину харчувати и зѣодягати.

На весну збиравъ князь човпы, ладувавъ медомъ, воскомъ, шубами и всякою здобычею, щѣ добувъ у сусѣдѣ, та спускавъ долѣ Днѣпромъ на полудне ажъ у Чорне море до далекои Греції. Тамъ Русь, торгуючи, збирала великї скарбы або добувала собѣ значныхъ корыстей нападами на береги Греції та на Царгородъ, столицю грецкихъ цѣсарѣвъ. Рускїй князь зъ своєю дружиною виправляли ся въ чужї землѣ не за чимъ иншимъ, якъ за торговими корыстями. Те, щѣ добували въ одной землі, въ другой мѣняли на одежу, на зброю або на конѣ.

Першїй рускїй князь опирали свою власть на силѣ оружїя своихъ дружинъ. Рускїй край и народъ уважали они тѣлько яко выгѣдний добутокъ и дбали тѣлько про те, щѣбы зъ народу збирати якъ наибѣльше податкѣвъ шкѣрами, медомъ, воскомъ та овочами, бо за тыхъ давнихъ часѣвъ люде не знали ще грошей. За тї податки обороняють князѣ добути землѣ вѣдъ сусѣднихъ народѣвъ, котрї зновъ для себе хотять збирати податокъ

зъ рускои землѣ. Але неразъ князь противъ князя, братъ противъ брата, або сыпъ противъ вѣтця, прикликуе су-
сѣднѣи хижѣ народы, а тѣ хижаци пустошили руску
землю и грабили рускѣи народъ.

Таке грабежливѣ житѣ першихъ князѣвъ и ихъ
дружныи змѣняе ся зъ заведенѣмъ христѣянскои вѣры
на Руси. Христѣянска вѣра перейшла на Русь зъ
Греціѣ, наибѣольшъ освѣченои тодѣшнѣи державы. Хри-
стѣянство давало Грекамъ способъ змягчити дикѣ поро-
вы тодѣшнихъ Русинѣвъ, зменявши ихъ набѣги на Гре-
цію. Греки приманювали отже до себе Русинѣвъ богац-
твами та роскошами, а багато зъ тыхъ Русинѣвъ, щѣ
приѣздили въ Царгородъ, чи то яко купцѣ, чи яко на-
емнѣи вояки цѣсарского войска, ставали христѣянами, а
вертаючись доми, прихилили до новои вѣры и свояковъ.

Бувало давно вже такъ, щѣ якѣи небудь князь на-
роду сусѣдного Греціи, якъ схотѣвъ хрестити ся, то
заразъ ѣхавъ у Царгородъ. Тутки звичайно самъ цѣ-
саръ грецкѣи бувъ ему хрестнымъ батькомъ. Звѣдтавъ
вертавъ ся охрещенѣи доми зъ богатыми подарунка-
ми и почавъ притягати и иншихъ до новои вѣры. Отже
и помѣжъ Русинами почало ширити ся христѣянство
дуже рано, именни въ Києвѣ, де була давно вже цер-
ква святого Ілѣѣ, а зъ княжого роду була Ольга пер-
сною княгинѣю христѣянскою.

Не вѣдомо певно, чи княгиня Ольга стала хри-
стѣянкою ще въ Києвѣ, чи въ Царгородѣ. Знаємо толь-
ко певно, щѣ она ѣздила въ 957 роцѣ въ Царгородъ
зъ послами купцями та знатными жѣвиками. Вѣсти, якѣ
мы маємо про Ольгу, записавъ въ книжцѣ, Лѣто-
писею званѣи, черпецъ Киѣвскѣи Несторъ. Одиначе во-
пъ живъ въ сто лѣтъ по смерти Ольги и записавъ усе
такъ въ свою лѣтопись, якъ ему старѣи люде оповѣдали,

то може бути, що дещо въ тыхъ дуже давныхъ часахъ и не зовсѣмъ такъ було, якъ тамъ записано.

Несторъ оповѣдає, що Ольга, приѣхавши въ Царгородъ, такъ сподобала ся грецкому цѣсареви Константинови, що вѣнъ хотѣвъ єѣ сватати. Одначе Ольга бажала впередъ охрестити ся и просила цѣсаря, бути ѣѣ

КНЯГИНЯ СВ. ОЛЬГА.

хрестнымъ батькомъ. Цѣсарь вволивъ єѣ волю. Ольгу охрестивъ самъ патріархъ, то єсть голова грецкои церкви и давъ ѣѣ имя Олены; колижъ цѣсарь зновъ згадавъ Ользѣ про сватанє, вѣдповѣла она: „Якъ же ты можешъ женити ся зо мною. Христіянскій законъ за-

бороняє хрестному батькови бути чоловікомъ хрестної дочки“. — „Перехитрила ты мене, Ольга“, сказавъ цѣсарь и обдарувавши єѣ богатыми подарунками, вѣдпустивъ єѣ въ Кієвъ. Въ р. 969 умерла Ольга, приказавши себе похоронити поєля христіянського звичаю, а церква христіянська зачислила єѣ до святихъ. Лѣтописецъ Несторъ называє єѣ зѣриницею, щѣ попередила свѣтло дневно, то є заведеє христіянства на Руси.

2. Св. Володимиръ, князь рускій. Хрещеє Руси.

Давній князь рускій та ихъ дружинники, якъ вже попередъ (стор. 13.) було сказано, дбали тѣлько про податки та здобичь, набѣгали сусѣдѣвъ, а справами народу мало журили ся. Дперва князь Володимиръ, коли прийавъ христіянську вѣру и розширивъ єѣ на Руси, обновивъ и ожививъ рускій народъ и вказавъ ему праву дороєу до просвѣты и розвитку державного.

Володимиръ бувъ сыномъ воєвничого князя Кієвського Святослава, а внукомъ св. Ольги. Ще малымъ хлопцемъ запросили Володимира Новгородцѣ до себе на князя и вѣнь поѣхавъ у Новгородъ зъ своимъ дядькомъ Добрынею, котрый виховувавъ молодого князя и у всѣмъ бувъ ему добрымъ порадиникомъ. Небавомъ поєля смерти батька Святослава, заєѣвъ Володимиръ на княжѣмъ престолѣ въ Кієвѣ (980 р.).

Спершу бувъ Володимиръ такімъ жорстокій, лютый та воєвничій, якъ и давній рускій князь а до того ще и завзятий поганинь. Вѣнь убивъ Полоцкого князя Рогволода и оженивъ ся зъ его дочкою Рогнедою, котра спершу не хотѣла вѣддати ся за него. Опѣсля казавъ

убити брата Ярополка, Київського князя, мабуť за єго прихильність до христіянъ, щó вже тодѣ були доволѣ числений на Руси. Такиъ способомъ Володимиръ ставъ володаремъ цѣлои Руси, а зóбравши велику дружину, виправлявъ ся въ далекі походы въ рóжній сторони. На

КНЯЗЬ СВ. ВОЛОДИМИРЪ ВЕЛИКІЙ.

заходѣ завоювавъ вонѣ мѣста Перемышль, Червень и инші и підгорнувъ підъ свою власть Хорватѣвъ, щó сидѣли въ нынѣшній східній Галичинѣ по-підъ Карпаты. Край сей надъ Днѣстромъ и Сяномъ почавъ називати ся Червоною Русею вѣдъ гóрода Червеня. Володимиръ воювавъ щасливо на півночи зъ Ятвягами, литовскимъ племенемъ, щó сидѣло на Полѣсью, та на сходѣ зъ Болгарами, щó жили надъ рѣкою Волгою.

Лѣтописецъ Несторъ оповѣдає, що сусѣднїй народъ, почувши про славу Володимира, почали до него засылати пословъ до Києва и каждый выхвалявавъ свою вѣру та бажавъ привернути до своєї вѣры князя и народъ. Князь збравъ своихъ бояръ и старшихъ людей и почавъ зъ ними радити ся, до якои ему вѣры пристати. Бояре порадили, щоби князь выславъ розумныхъ людей въ рѣжнїй краѣ подивити ся, у якого народу пайкрасша вѣра. Послы объѣхали рѣжнїй краѣ, а на останку заѣхали до Царгорода. Тамъ були они на службѣ Божій, а вѣра грецка такъ имъ сподобала ся, що, вернувши доми, сказали Володимирови: „Хто покушає солодкого, той потѣмъ не схоче горького, и мы не хочемо вже бути поганями“. А бояре додали: „Якбы вѣра грецка була лиха, то не приняла бы єѣ твоя бабка Ольга. наймудрѣйша зъ людей“.

Христїянство було вже доволѣ розповсюджене на Руси, а особливо въ Києвѣ, а Володимиръ мѡгъ тамъ подивити ся, що вѣра поганьска не добра и тому приладивъ ся принять вѣру Христову. Пѡдъ ту пору (989 р.) настала вѡйна зъ Греками, а Володимиръ выправивъ ся на грецке мѣсто Херсонъ (на пѡвостровѣ Крымскѡмъ, надъ Чорнымъ моремъ и облягъ его Лѣтописъ оповѣдає, що князь постановивъ заразъ охрестити ся, скоро тѡлько здобуде Херсонъ. Херсонцѣ довго боровили ся, одначе, утомленї безвѡдемъ и безхлѣбемъ, пѡддали ся Володимирови. Треба було теперъ сповнити обѣцянку та й охрестити ся. Володимиръ бажавъ се вчинити зъ великимъ торжествомъ, одначе не поѣхавъ самъ у Царгородъ, бо мабуť боявъ ся зрады, або не хотѣвъ понижити ся передъ цѣсарями грецкими Василемъ и Константиномъ. Вѡнъ пѡславъ тѡлько пословъ и домагавъ ся, щоби цѣсарѣ вѡддали за него

свою сестру Анну. Цѣсарѣ дали вѣдповѣдь, що годѣ имѣ вѣддавати сестру за поганьского князя, а Володимирѣ обѣцявѣ вѣдтакѣ, що заразѣ охреститѣ ся, якѣ тѣлько цѣсарѣвна прибуде вѣ Херсонѣ зѣ священниками. И справдѣ, коли Анна приѣхала зѣ знатными людьми и зѣ священниками вѣ Херсонѣ, охрестивѣ ся Володимирѣ и его дружинники та бояре, що ще були поганами, а опѣсля князь звѣичавѣ ся зѣ цѣсарѣвною. Зѣ того выйшла корысть и для святой вѣры, бо цѣлый народѣ рускій принявѣ опѣсля христіянство, и для Греціѣ, котра могла теперѣ сподѣвати ся спокою вѣдѣ Русинѣвѣ.

Володимирѣ зложивѣ зѣ Греками мирну умову и поѣхавѣ зѣ Анною та священниками до Києва. Тутѣ охрестивѣ заразѣ усю родину и пильнувавѣ, щоби нова вѣра розширила ся по всѣй рускій землі. Вѣнѣ велѣвѣ поскидати идолы, а идолѣ Перуна водочити по мѣстѣ и втопити вѣ Днѣпрѣ. Опѣсля приказавѣ Киѣвлянамѣ зѣбрати ся на берегѣ Днѣпра, а священники охрестили всѣхѣ разомѣ. На мѣсци поганьскихѣ идолѣвѣ ставивѣ Володимирѣ церкви, а христіянська вѣра стала ширити ся и по иншихѣ мѣстахѣ и земляхѣ рускихѣ.

Володимирѣ привѣзѣ до Києва першого митрополита Михайла, родомѣ Грека, и багато священникѣвѣ зѣ Болгаріѣ. Вѣ Болгаріи була вже вѣра христіянська, а вѣ болгарскихѣ церквахѣ вѣдправляли службу Богу зѣ книжокѣ, котрій святі апостолы Кирило и Методій*)

*) Хто хоче бѣльше дѣзнати ся про святыхѣ апостолѣвѣ славянскихѣ, нехай прочитаѣ 62. книжочку товариства „Просвѣта“ — „Жите св. Кірила и Методія“ Дра Ю. Целевича.

поперекладали старословенською мовою зъ мовы грецкоп. Зъ тыхъ книжокъ и нинѣ водправляютъ у насъ богослужене по церквахъ.

Щобы утвердити нову вѣру, дбавъ Володимиръ про розширене просвѣты и томѹ казавъ у Києвѣ та нинѣшнѣхъ мѣстахъ дѣтей знатныхъ родинъ воддавати на науку. Лѣтописецъ каже, що матери, воддаючи дѣтей до школы, плакали за ними, мовъ за вмерлыми.

Принявши християнську вѣру, ставъ Володимиръ лагоднымъ и добродушнымъ княземъ. Вонъ навѣть не хотѣвъ карати злодѣвъ та розбишакъ, а толькы бояре та священники вговорили его, що установивъ кару грошеву — виру.

Володимиръ любивъ бенкеты и празники; одначе бенкетувавъ та гостивъ ся не толькы зъ своимъ боярами, але бажавъ дѣлити ся своимъ добромъ зъ усѣмъ народомъ. Старыхъ и малыхъ закликавъ вонъ зъ усѣхъ сторонъ на свѣй двѣръ, кормивъ, поѣвъ, роздававъ бѣднымъ все потрѣбне, а тымъ, що не могли прибути на княжий двѣръ, казавъ розвозити страву й напитки. Народъ величавъ его въ пѣсняхъ „Краснымъ Сонцемъ“, а церква причислила его до святыхъ и назвала „Ровноапостольнымъ“.

Пѣсля заведеня християнства на Русь, Володимиръ проводивъ часъ мирно, однакъ не забувавъ такожъ водперати напады дикихъ сусѣдныхъ народѣвъ. Тодѣ непокоїли рускій край Печенѣги, народъ хижій, що кочувавъ въ степахъ по надъ Чорнымъ моремъ, та часто нападавъ и пустошивъ руску землю. Володимиръ водперъ ихъ, а задля безпеки границъ Руси водъ Печенѣговъ укрѣплявъ вонъ давий и будувавъ новѣ мѣста, сыпавъ на границы вартовѣ могилы та велѣвъ ихъ злучити валомъ и частоколомъ, що тягнувъ ся водъ одной варто-

вои могили до другої. На воротахъ, котрыми могло проѣхати войско скрѣзь сей валъ, стояла разъ-у-разъ сторожа. Такъ Володимиръ бувъ першій зъ русскихъ князѣвъ, що забезпечивъ границѣ Руси вѣдъ дикихъ ордъ цѣлымъ рядомъ узброєныхъ мѣстъ.

Небавомъ пѣсля войны зъ Печенѣгами дѣзнавъ Володимиръ великого смутку. Сынъ его Ярославъ, щѣ сидѣвъ въ Новгородѣ, не хотѣвъ платити податкѣвъ. Готовилась нова война, але тымчасомъ Володимиръ умеръ въ селѣ Берестовѣ, пѣдъ Києвомъ, де любивъ проживати, 15 (27) липця 1015 р. и теперь ще церква обходить память князя въ сей день. Бояре перевезли тѣло до Києва, вложили въ мраморову домовину и поховали въ десятинной церквѣ, котру князь збудувавъ и призначивъ на ню десятину зъ свого майна.

Церкву десятинну зруйнували опѣсля Татарѣ, а єѣ вѣдбудувавъ митрополитъ Киѣвскій Петро Могила (въ 17-омъ столѣтїю), тому не знати, де спочиває тѣло святого Володимира.

3. Князь Ярославъ Мудрый.

Володимиръ Великій мавъ 12 сынѣвъ, а зъ нихъ найбѣльше любивъ Бориса и Глѣба, сынѣвъ вѣдъ грецкои цѣсарѣвны Анны. Ще за житя Володимиръ подѣливъ Русь помѣжъ сынѣвъ на меншїй князѣвства чи удѣлы, а Борисови бажавъ лишити землю Киѣвску, щѣбъ вѣнъ бувъ верховнымъ або великимъ княземъ въ Киѣвѣ. Одначе, коли Володимиръ В. умеръ, не було Бориса дома, бо выправивъ ся на Печенѣгѣвъ. Тымчасомъ найстаршїй зъ сынѣвъ Володимировыхъ, Святополкъ, нахиливъ до себе Киѣвлянъ богатыми дарами, та оголосивъ себе

КНЯЗЬ СВ. БОРИСЪ и ГЛѢБЪ.

княземъ Кіѣвскимъ Святополкъ бажавъ ще захопити и инші удѣлы своихъ братѣвъ и стати самовластцемъ цѣлои Руси. Вѣнъ выславъ убійцѣвъ, котрі вбили Бориса и Глѣба. Церква зачислила ихъ яко мучениковъ до святыхъ, а народъ ставъ ихъ уважати покровителями рускои землі. Опѣсля убійцѣ догнали третього брата Святослава и вбили въ Карпатахъ надъ Опоромъ, недалеко Скольного, де й нынѣ показують „могилу Святослава“.

КНЯЗЬ ЯРОСЛАВЪ МУДРЫЙ.

Ярославъ, сынъ Володиміра Великого, щѣ княживъ у Новгородѣ, дознавъ ся про сія лютія вчинки Святополка. Выступивъ отже въ похѣдъ проти Святополка, щѣбъ его за се покарати. Побитый Святополкъ мусѣвъ утѣкати,

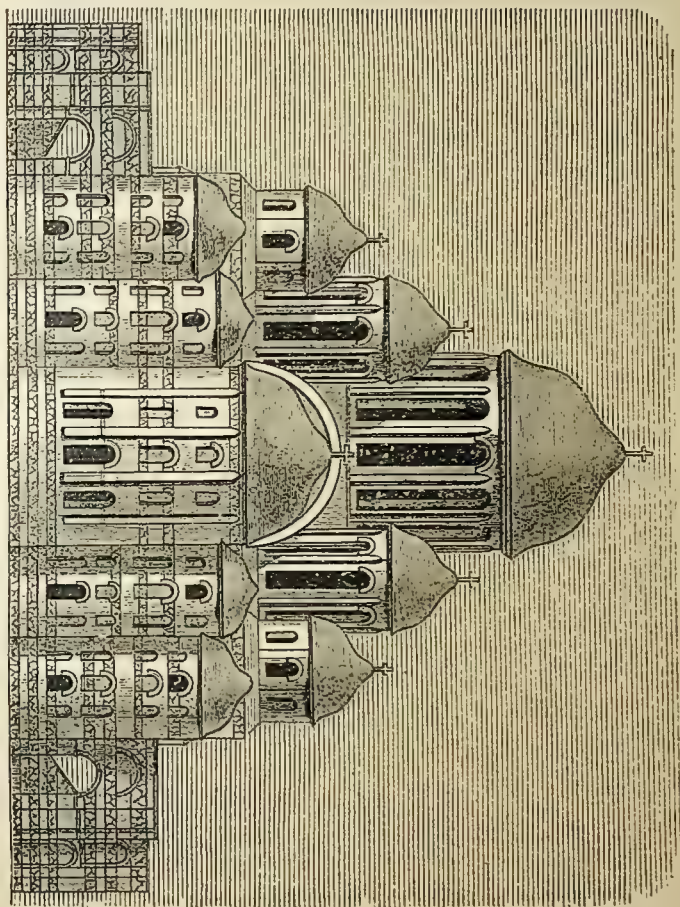
а Ярославъ вѣйшовъ у Кіѣвѣ и объявивъ себе великимъ княземъ. Святополкъ потѣхавъ до тестя своего, польского короля Болеслава Хороброго. Сей хотѣвъ корыстатн зъ суперечокъ рускихъ князѣвъ, папавъ на Ярослава и побивъ его *). Въ Кіевѣ зновъ ставъ Святополкъ великимъ княземъ (1018 р.), а Болеславъ, вертаючи домѣвъ, загорнувъ Червону Русь и прилучивъ до Польщѣ.

Та не довго сидѣвъ Святополкъ на великокняжѣмъ престолѣ. Ярославъ збравъ у Новгородѣ ще бѣльше вѣйско и прогнавъ зъ Кіева Святополка. Святополкъ, непокоєный сумлѣнемъ, утѣкъ зъ Руси и умеръ въ дорожѣ. Память Святополка покрыва ся неславою, а на рѣдъ прозвавъ его окаяннымъ, то є — проклятымъ.

Ажъ теперъ засѣвъ Ярославъ безпечно на Кіѣвскѣмъ престолѣ и, якъ каже лѣтописецъ, „утеръ потъ зъ своєю дружиною“. Ярославъ вѣдобравъ вѣдъ Польщѣ Червону Русь, завоевану Болеславомъ Хоробрымъ, и воювавъ такожъ на пѣвнѣчн зъ Литовцями и накинувъ на нихъ податокъ, а потѣмъ розпочавъ вѣйну зъ Греками, котрі не додержували умѣвъ купецкихъ зъ Русею. Се була остання вѣйна рускихъ князѣвъ зъ Греками. Ярославъ розбивъ такожъ Печенѣгѣвъ, котрі напали були Кіѣвѣ; одна часть ихъ поселила ся довкола Кіева, приняла христіянство и змѣшала ся зъ Русинами, а рѣшта зовсѣмъ щезла.

*) Польскі историкн оповѣдають, нѣбы то Болеславъ, вѣѣзджаючи зъ Святополкомъ до Кіева, ударивъ мечемъ въ Золоті Ворота такъ, що мечъ выщербивъ ся. Одначе ся звѣстка неправдива, бо Золотыхъ Ворѣтъ тодѣ (1018 р.) ще й не було.

Ярославъ заслуживъ ся для Руси не то́лько щасливими войнами, але ще больше внутрѣшнимъ поряд-

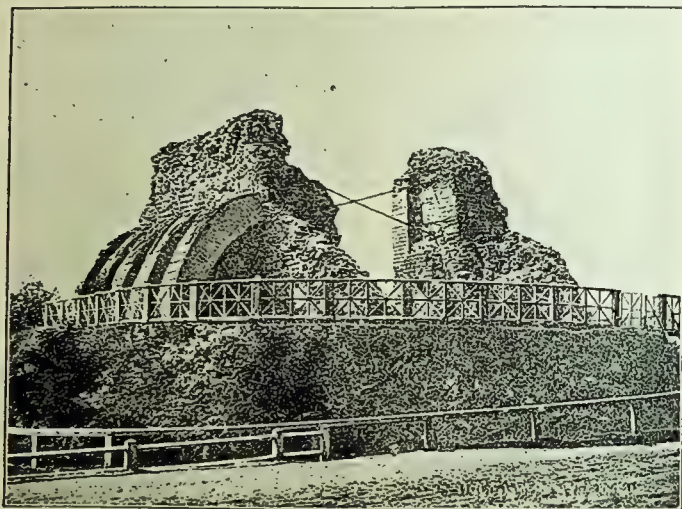

СОВОРНА ЦЕРКВА СВ. СОФІЇ.

кованемъ рускои землѣ. Вонъ заходивъ ся пильно, щобы дальше розширити и утвердити вѣру Христову на Ру-

си, ставивъ церкви, настановлявъ священникѣвъ, а надъ усьма постановивъ вѣнъ въ Кіевѣ митрополита Іларіона, родомъ Русина, бо доси митрополитами и владыками (епископами) були Греки.

На памятку побѣды надъ Печенѣгами (въ р. 1037) поставивъ Ярославъ въ Кіевѣ на тѣмъ мѣсци, де вѣдбула ся зъ ними завзята битва, величаву церкву, соборъ св. Софіѣ. Церкву сю будували и украшали грецкій майстрѣ на той ладъ, якъ церква св. Софіѣ въ Царго-

ЗОЛОТІЙ ВОРОТА.

родѣ. Се одинока у насъ будѣля, що зъ того часу заховала ся доволѣ цѣлою*). Зъ Греціѣ спро-

*) Татаре підчасъ першого нападу на Кієвъ 1240 р. потроха зруйнували єѣ, одначе бѣльша частина, а особливо

вадивъ князь спѣваковъ и завѣвъ церковный спѣвъ хоральный.

Щобъ обезпечити Киѣвъ вѣдъ нападѣвъ хижихъ народѣвъ, обвѣвъ Ярославъ се мѣсто муромъ (1037 р.). Надъ одними воротами въ сему мурѣ поставивъ вѣнъ церкву святого Благовѣщеня, покрыту золотою бляхою и тому сѣ ворота звали ся — Золотѣ Ворота. Нынѣ лишили ся зъ нихъ толькѣ останки стѣнъ, попѣдпирани камѣнными луками и споенѣ желѣзными штабами.

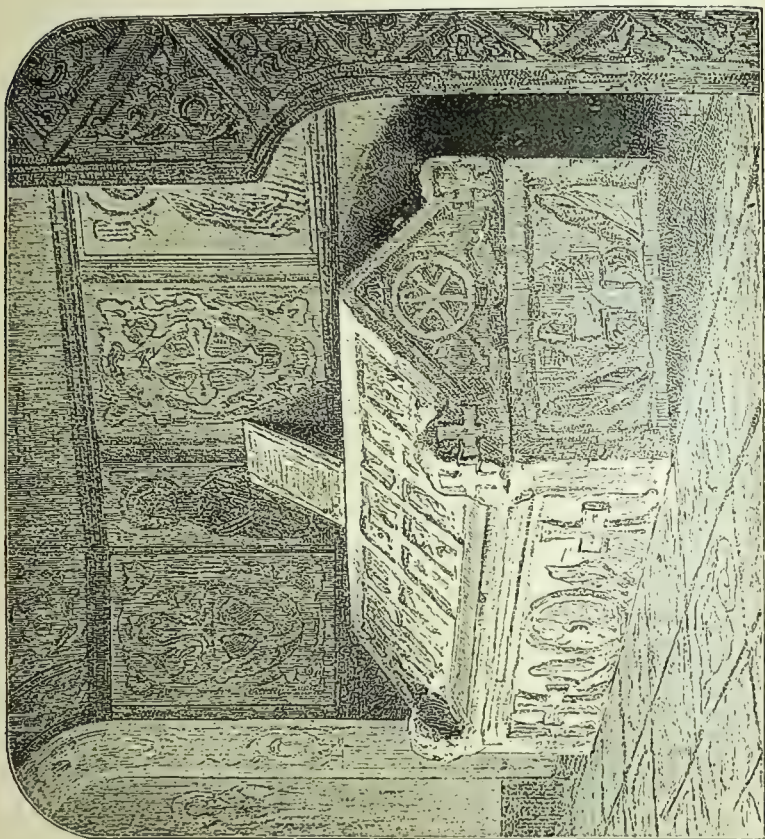
Ярославъ бувъ першій письменный князь рускій. Вѣнъ любивъ вельми читати и розмовляти зъ учеными людми, велѣвъ имъ перекладати зъ грецкой мовы на церковно-славянську рѣжнѣ книги и зложити ихъ въ церквѣ святой Софѣ, де такимъ способомъ основано першу бібліотеку. Въ Новгородѣ завѣвъ вѣнъ школу на 300 дѣтей боярскихъ та священничихъ.

Найбѣльше вславивъ ся Ярославъ яко першій рускій праводавецъ, бо вѣнъ казавъ списати рускій правѣ (законы) въ книзѣ званѣй „Руска Правда“. Пѣсля того права дозволена була крѣвава пѣмста; братъ мѣгъ мстити ся за брата, отецъ за сына, а сынъ за вѣтця. За всяку провину, навѣтъ за убѣйство, платили грошеву кару князеви, а за грѣхи митрополітови. Колижъ хто не признававъ ся до вини, тодѣ справу рѣшало 12 выбранихъ мужѣвъ.

Ярославъ умеръ вже старымъ, мавши 76 лѣтъ (20 лютого 1054 р.), а его поховали въ Софѣйскѣй церквѣ, въ мармуровѣй домовинѣ, котра й до нынѣ зберегла ся и стоить за иконостасомъ. Лѣтописецъ назвавъ Ярослава „Мудрымъ“ задля того, що вѣнъ любивъ науки, дбавъ

частина зъ головнымъ престоломъ остала цѣла и тому звать ся частиною „перушиною стѣною“.

про розширене просвѣты и розумно уладивъ руску державу. Вѣнъ мавъ таке поважанє мѣжь володарями нашою

ДОМОВИНА ЯРОСЛАВА МУДРОГО.

части свѣта (Европы), що зъ нимъ посвоячили ся королѣ французскій, угорскій, польскій, шведскій и норвежскій та цѣсарь грецкій.

Ярославъ роздѣливъ ще за житя свое велике князѣвство на пять князѣвствъ або удѣловъ, бо зъ сынѣвъ лишило ся при его смерти лише пять. Найстаршій мавъ сидѣти на престолѣ Киѣвскѣмъ и звати ся великимъ княземъ. Вѣнъ мавъ роздавати князямъ частины або удѣлы руской державы, а по его смерти засѣдавъ на великокняжѣмъ престолѣ не его сынъ, але найстаршій зъ родини княжѣи. По смерти удѣльного князя мѣгъ великій князь надати опорожненный удѣлъ, або сынамъ помершого князя або й иншому якому князеви. Одначе сей ладъ наступованя князѣвъ не бувъ зовсѣмъ певный и выроблений, бо й нарѣдъ мѣгъ тутъ свое слово сказати; вѣче народне неразъ проганяло князя зъ престола, а закликало на его мѣсце иншого. Така непевнѣсть права наступованя князѣвъ давала причину до заколоту и усобиць помѣжь князями.

Передъ смертію давъ Ярославъ своимъ сынамъ такий заповѣтъ: „Дѣти мои! Любѣте оденъ другого, бо вы братья, дѣти одного вѣтця и одной матерп. Коли будете жити въ згодѣ, то Богъ буде зъ вами и побѣдите ворогѣвъ руской землѣ; колижь будете сварити ся, то й самі пропадете и запропастите руску землю“. Одначе рускій князь не довго слухали заповѣту Ярослава. Не тѣлько мѣжь сынами Ярослава, але й мѣжь внуками и правнуками почали ся домашній вѣйны, усобиць. Рускій князь прикликували на пѣдмогу оденъ противъ другого дикій орды степовѣи. Мало котрый зъ князѣвъ дбавъ про руску землю, а нарѣдъ рускій тяжко страдавъ вѣдъ такого розладу помѣжь рускими князями, а про тѣ сумній часы такъ спѣвавъ оденъ старорускій спѣвецъ *):

*) Незвѣстный по имени спѣвецъ написавъ славну „Пѣсню про похѣдъ князя Игоря Святославича“ въ 1185 р. на Половцѣвъ.

„Незгодами та сварами поросла тодѣ руска земля, а у ворохобняхъ князѣвъ житє людей коротало ся. Тодѣ рѣдко де по руской земли ратаѣ (хлѣборобы) погукували; але часто вороны кракали, роздѣляючи собѣ трупы, а галки (гайвороны) свѣй говѣръ говорили, збираючись летѣти на поживу. Застогнавъ Кияѣвъ зъ туги, а Чернигѣвъ зъ напастей. Туга розлягла ся по руской землѣ... Горемъ вкрыла ся руска земля...“

4 Русь роздроблена на удѣлы. Князь Володимиръ Мономахъ.

Небавомъ пѣсля смерти Ярослава Мудрого настигло на Русь велике горе. Здавало ся, мовѣбы лиха доля судила Русь, бачити у себе щоразъ то новѣ дикѣ орды, котрѣ зъ далекого сходу зъ сусѣднои части свѣта, Азіѣ, переходили степами понадъ Чорне море и, змѣняючи одна другу, безнастанно пустошили руской край. Ледво бо Русь позбула ся хижихъ Печенѣгѣвъ, ажъ тутъ зъявили ся на полудни рускои землѣ, въ степахъ понадъ Чорнымъ моремъ ще лютѣйшѣ и численнѣйшѣ орды дикихъ Половцѣвъ и швидко дали ся въ тямку рускому народови. При внутрѣшнѣмъ неладѣ и княжихъ усобицяхъ не могла Русь убезпечити ся и захистити вѣдъ такого сусѣдства, тымъ бѣльше, що й руской князь часто въ своихъ усобицяхъ закликали оденъ противъ другого дикихъ Половцѣвъ. Тому найважнѣйшою справою для рускои землѣ було теперъ, завести ладъ и згуду помѣжъ рускими князями, зѣбрати всѣ сили руской и звернути ся проти Половцѣвъ. Зъ усѣхъ наслѣдникѣвъ Ярослава Мудрого жаденъ князь не зрозумѣвъ потреби обороны рускои землѣ такъ добре и не взявъ ся до

того такъ щасливо , якъ внукъ Ярослава Мудрого, Володимиръ Мономахъ. Вѣнъ бувъ сыномъ Всеволода, а мати єго була дочкою грецкого цѣсаря Константина Мономаха и тому дѣставъ князь Володимиръ по дѣдови зъ материньскои стороны имя Мономаха *)

КНЯЗЬ ВОЛОДИМИРЪ МОНОМАХЪ.

Заходомъ Володимира Мономаха зѣхали ся на раду рускїй князь, внуки Ярослава Мудрого, въ р. 1097 до Любеча, на північъ вѣдъ Кіева, надъ Днѣпромъ, щобы завести

*) Мономахъ, се грецке слово, значить єдино борець, мовѣбы богатырь, що може самъ оденъ бороти ся за многихъ.

мѣжъ собою ладъ и миръ. „На що губимо руску землю? — говоривъ Володимиръ Мономахъ — чого во-рогуемо мѣжъ собою? Половцѣ пустошатъ землю, они радїи зъ того, що мы мѣжъ собою воюємо. Нехай же зъ того часу въ усѣхъ насъ буде єдине серце — бережѣмъ руску землю!“ Князь згодили ся на те, щоби кождий зъ нихъ задержавъ свою батьківщину, а потѣмъ мали всѣ зѣбрати ся въ похѣдъ на Половцѣвъ. Всѣ заприсягли ся и цѣлували хрестъ на те, що якъ хто небудь зъ князѣвъ нападе на другого, то всѣ ма-ють злучити ся и покарати винуватого.

Одначе ще не вспѣли рускій князь вернути зъ тои рады домѣвъ, якъ скоило ся зъ зависти велике злочинь-ство. На Любецкѣмъ зѣзѣдѣ постановили князѣ, що пра-внуки Ярослава Мудрого, сыны Ростислава, мали за-держати собѣ Русь Червону, а именно Володаръ мавъ взяти Перемышль, а Василько Теревовлю. Оба Рости-славичѣ визначали ся незвычайною хоробростію, а осо-бливо Василько. Завистный князь Волянскій Давидъ пѣдмовивъ Кїївского князя Святополка и сей велѣвъ увязнити Василька та ослѣпити. Зъ того почала ся нова усобиця мѣжъ рускими князями, котра закончила ся по-вымъ зѣздомъ князѣвъ. Давида покарали такъ, що вѣ-добрали єму Волянську землю, а ослѣпленный Василько дѣставъ ся на волю и неразъ ще провадивъ до бою свою дружину.

Тымчасомъ хижїи Половцѣ набѣгали на Русь, а ихъ ханъ Бонякъ такъ давъ ся въ тямку рускому народови, що нарѣдъ ще й нинѣ про него розказує дивнїи дива. Половцѣ вдерли ся навѣтъ до самого Києва, выломали ворота пе-черского монастыря, позабирали зъ церкви образы и ин-шїи дорогоценности та глузували зъ христїанского Бо-га и закону. Окрѣмъ того забрали багато людей въ по-

лошѣ и гнали ихъ купами. Сумнѣи, замученѣи, утомленѣи безводѣи и безхлѣбемъ, нагѣи та босѣи, почорнѣли въ пылу, зъ закрѣвавленными ногами та помарнѣлыми лицами ишли они въ неволю, розлучаючи ся зъ рѣдною землею та родиною.

Скоро лише повелось Володимирови Мономахови поладити усобицю мѣжь князями, ставъ вѣнъ пильно думати, якбы всѣхъ склонити до походу на поганыхъ Половцѣвъ. Въ Долобску, недалеко Києва, покликавъ вѣнъ на раду Кѣвского князя Святополка; одначе Святополкъ и его дружина супротивляли ся походуви проти Половцѣвъ. „Теперь весна казали они, годъ вѣдрывати хлѣбороба вѣдъ рѣлъ, вѣнъ мусить обрабляти землю“. А Володимиръ Мономахъ вѣдповѣвъ на се: „Чудно, що вы не жалуете хлѣбороба, а жалуете коня, котрымъ вѣнъ оре. Стане хлѣборобъ орати, а тутъ набѣжитъ Половчинъ, вѣзѣме у него коня и его самого убестрѣлю, вдере ся въ село и его жѣнку й дѣтей забере въ неволю“. Святополкъ вѣдтакъ згодивъ ся, а Мономахъ завѣзавъ и иншихъ рускихъ князѣвъ до спѣльного походу. Кѣлька разѣвъ выправляли ся рускѣи князѣ на половецкѣи землѣ, а въ страстный понедѣлокъ 1110 р. выступили Половцѣ мовѣбы густый бѣръ, однакъ Русины побили ихъ на прахъ надъ рѣчкою Сальницею и вернули домѣвъ зъ великою добычею и богатымъ полономъ. Головнымъ лицаремъ сѣи славнои побѣды и пострахомъ Половцѣвъ бувъ Володимиръ Мономахъ, котрый переваживъ побѣду на сторону Русинѣвъ, а зъ того часу на довго перестали Половцѣ тревожити руску землю.

Въ р. 1113 умеръ великѣи князь Кѣвскѣи Святополкъ, а Кѣвляне выбрали на вѣчу на его мѣсце Володимира Мономаха, князя Переяславского. Духовенство и народъ

вышли ему на зустрічъ и привитали его зъ великою честію и радостію. Бачивши таку любовь народу, всѣишій князь признали Володимира Мономаха старшимъ княземъ и вѣнъ сдѣвъ на великокняжѣмъ престолѣ ще 12 лѣтъ. Се бувъ часъ дуже щасливый, бо Половцѣ бояли ся нападати на Русь. Усобищъ межи князями не було, а коли хто зъ удѣльныхъ князѣвъ заколотивъ спокѣй, то Володимиръ Мономахъ строго каравъ того вязницю або вѣдбравъ удѣлъ.

Володимиръ Мономахъ „багато утеръ поту“ за руску землю, каже лѣтописецъ. Се бувъ взорець лицарского князя руского. Вѣнъ бувъ хоробрый въ бою и смѣлый на ловахъ, невсыпучій въ трудахъ. Противъ самыхъ Половцѣвъ вѣнъ вѣдбувъ 83 бѣльшихъ походѣвъ, а меншихъ и самѣ не затымивъ. Вѣнъ встававъ усе досвѣта, йшовъ до церкви, а вѣдтакъ самъ розсуджувавъ sprawy и не здававъ ся нѣ на бояръ, нѣ на судѣвъ. Се бувъ оденъ зъ князѣвъ русскихъ, що щиро и пыльно дбавъ про добро рускои землѣ и руского народу. Мономахъ не скривдивъ нѣ богатого, нѣ бѣднаго, и строго другимъ заказувавъ кривдити народъ. Для всѣхъ бувъ вѣнъ дуже ласкавый и лагѣдный, а при тѣмъ ученый. Вѣнъ умеръ 19 мая 1125 р. въ 72 роцѣ життя. Сыны и бояре понесли его до церкви св. Софіѣ и тамъ поховали.

5. Упадокъ Кнѣва. Початокъ великого князѣвства Московского.

Сыны и внуки Володимира Мономаха не довго йшли слѣдомъ сего славного князя. Пѣсля смерти Мономаха мѣжь рускими князями удѣльными почали ся

зновъ усобицѣ, въ котрыхъ они часто заклика́ли на подмогу дикій орды половецкй. Столиця великого князя, Кієвъ, переходила що два-три роки вѣдъ одного князя до другого. Русь була опустошена и обезсилена, бо въ усобицяхъ пропала велика сила руского народу, а тымъ часомъ зъ пѣвпочи насувала грѣзна туча, що́ на все знищи́ла славу и могучѣсть Кієва.

На пѣвнѣчно-схѣднѣй сторонѣ давной Руси розтягали ся широкій прѣсторы землѣ, заселеной племенами чудскими або финскими (зъ Азіѣ). Земля заселена Чудами була вѣдѣлена вѣдъ Руси великими лѣсами, и тому́ прозвано сю чудску землю Залѣсемъ. Уже въ незапамятныхъ часахъ заходили Русины въ Залѣсе, а оселяючись середѣ чудскихъ племенъ, основували тамъ мѣста якъ Ростовъ, Белѣзеро и инші. Пѣдчасъ княжихъ усобицъ ще бѣльше рускихъ переселенцѣвъ выходило въ сѣ стороны, а зъ ними ширилась и вѣра христіянська помѣжъ чудскими племенами на Залѣсю. Приймаючи христіянську вѣру, а зъ нею и просвѣту, тратили зъ часомъ чудскій племена и свою народнѣсть и мѣшались зъ Русинами, а зъ тыхъ мѣшанцѣвъ вытворивъ ся зовсѣмъ окремый нарѣдъ, званий московскимъ вѣдъ мѣста Москвы, котре опѣсля стало столицею сѣй землѣ. Нарѣдъ московскій або великорускій вѣдрѣжняє ся и вѣдѣчею и зверхньою подобою вѣдъ народу руского. Москалѣ зъ природы острѣйшій и рухливій вѣдъ Русинѣвъ, практичний и въ усѣмъ глядѣть корысти. Жите громадске у Москалѣвъ вже въ тѣ давній часы було зовсѣмъ инѣше якъ у Русинѣвъ. Нарѣдъ пѣдлягає зовсѣмъ волѣ князя, зрѣкаючись своєю волѣю особистою, а князѣ московскій, опертій на покѣрнѣй силѣ народу, пильнують позабирати чужій землѣ, знищити ихъ окремѣшнѣсть и са-

мостѣйность и такъ, змѣцннвши свою власть, запанувати надъ устьма рускими землями.

Вже передъ 700 роками бачимо на Залѣсю мѣста Суздаль, Володимиръ надъ рѣкою Клязмою, Москву и инші. Внукъ Володимира Мономаха, Андрѣй Боголюбскій (прозванный вѣдъ села Боголюбово, въ котрѣмъ любивъ проживати), положивъ на Залѣсю пѣдвалины князѣвству Володимирско-Суздальскому або Московскому и ставъ першимъ Московскимъ княземъ. Вѣнъ володѣвъ въ сѣмъ князѣвствѣ, не зважаючи нѣ на волю народу, нѣ бояръ, не терпѣвъ нѣякого опору, гордо и строго обходивъ ся зъ своими дружинниками, а при тѣмъ бувъ вѣнъ хоробрый, хитрый, проворный въ своихъ замѣрахъ и смѣлый въ ихъ выповненю. Не роздававъ вѣнъ удѣловъ нѣ братамъ, нѣ своякамъ, а княживъ якъ самовластець и такъ само задумавъ загорнути инші рускі землі пѣдъ свою кормигу. Зъ початкомъ марця 1169 р. выславъ Андрѣй Боголюбскій на Кієвъ велике вѣйско и третього дня мусѣла столиця Руси пѣддати ся. „Два днѣ вѣйско грабило цѣле мѣсто, монастырѣ и церкви и не було помилованя нѣкому. Церкви горѣли, багато людей убито, жѣнки забрали въ полонъ, розлучивши ихъ зъ дѣтьми и чоловіками. Зъ церковь и монастырѣвъ позабирали хижі Суздальцѣ багато добычи, образѣвъ, одежей церковныхъ, книгъ и дзвонѣвъ, а въ Кієвѣ запанувала туга, смутокъ и слѣзы. А все те стало ся за нашѣ грѣхи“, пише лѣтописецъ. Нѣкому було заступити ся за народъ, бо ватажкамъ суздальско-московского вѣйска байдуже було боронити Кієвъ, котрого они не любили. Князь Суздальско-московскій, Андрѣй Боголюбскій, назвавъ ся теперь великимъ княземъ, уважаючи себе старшимъ княземъ цѣлои Руси, однако й не покладавъ собѣ въ голову жити въ Кієвѣ, бо тутъ на-

рідъ, рускій любувавъ ся въ самостійности и воли. Андрѣй же вимагавъ покѣрливости, а се найшовъ вѣнъ на півпочи на Залѣсю и тамъ мѣгъ робити зъ народомъ, що самъ хотѣвъ. Тымъ то Андрѣй Боболюбскій не хотѣвъ княжити въ Києвѣ, а зѣоставъ у Володимирѣ Клязьменьскѣмъ и се було найбільшою зневагою для колишньої „матери рускихъ мѣстъ“. Такъ підъупало значѣнне Києва, въ котрѣмъ вѣдъ теперъ не засѣдає вже старшій великій князь, а тѣлько князь молодшій, а перевагу надъ ними бере на півночи Москва, котра стала ся осередкомъ Володимирско-Суздальского або Московского князѣвства.

6. Устрѣй и житѣ въ стародавнѣй Руси за князѣвъ.

Хочь Русь стародавна складала ся зъ вѣдрубныхъ самостійныхъ земель, одначе сѣ землѣ були скуплені въ одно и складали одну руску державу. Великій рѣки и рѣчки піддержували звязокъ купецкій и промысловый, а зъ тымъ и державный. На цѣлѣмъ просторѣ стародавньої Руси була тодѣ ще одна мова, а въ письменствѣ и въ церковныхъ книжкахъ уживали церковно-словенскои мовы, подекуды зъ примѣшкою мовы народнои. Одна вѣра и однакові церковні обряды такожъ скупляли вѣдрубні землѣ рускі въ цѣлѣсть.

Вѣра христіянська и зносили зъ сусѣдами причинили ся до того чимало, що на Руси вже въ старовину були мѣцні підвалины державного устрою и порядкѣвъ.

Такою підвалинною являє ся вже передъ заведенємъ христіянства на Руси княжа власть и дружина (бояре).

Князь вкупѣ зъ дружиною „думасъ“, то є радить ся зъ нею про всякі справы; зъ нею иде князь на войну, на ловы, на „полюде“, зъ нею бенкетує и гуляє. Зъ сихъ дружинъ княжихъ зложивъ ся опѣся военный станъ. Князь харчувавъ дружину и плативъ їй то грошми, то харчемъ, то шубами, медомъ, воскомъ и иншими добутками природы, які дружина збирала для князя яко податокъ. До того ще князь надавали своимъ дружинникамъ землѣ зъ рѣзными выгодами, а навѣть цѣлі села.

Якъ наставала война, то князь скликалі всю дружину до купы, а крѣмъ того набирали войско зъ мѣщанъ та селянъ, а зброю давали ему зъ власныхъ засобѣвъ.

Зъ дружины, щѣ озброєною рукою боронила княжу власть, складавъ ся такожъ урядъ и судъ тогочасный. За те відступали князѣ своимъ дружинникамъ частину судовыхъ дачокъ. Та чимъ бѣльшій корысти и права дававъ князь дружинѣ, тымъ бѣльше тратила громада свои права и выгоды.

Князѣ мусѣли робити великі выдатки, бо и двѣрь княжіи и вся родина и дружина удержували ся коштомъ князя. На сѣ выдатки йшла добычъ на войнѣ та податки, щѣ дававъ народъ. Окрѣмъ того князѣ мали власні села и власне господарство, на котрѣмъ робила челядь або невольники. Зъ поля, рыболовлѣ, пасѣкѣ та польованія мали князѣ спроможнѣсть надбати багато добра. Спершу, якъ Русь стала розпадатися на удѣльні князѣвства, не були удѣльні князѣ дѣдичами своихъ удѣловъ, бо по смерти удѣльного князя мѣгъ старшій великій князь Кіѣвскій надати опорожненный удѣлъ якому будь иншому князеві. Однакъ чимъ бѣльше дробила ся Русь на менші удѣлы, тымъ бѣльше слабла и власть

великого князя Київського. Опісля удільні князі, спознавши немощь великого князя, не оглядають ся вже на него, а розпоряджають своїми уділами при смерті, мовби власною землею і падають їх своїмъ синамъ. Великі князі силкують ся піддержати свою повагу та заводити війну, уособиць зъ удільними князями, але на останку доходить до того, що князі удільні стають дідичами своїхъ уділівъ, самостійними, незалежними князями, а давня власть і повага великого князя Київського упадає.

Щобъ придбати собі більше сили і забезпечитись въ своїхъ уділахъ, удільні князі роздають землі і села поміжъ дружинниківъ і запевняють собі їх підмогу. Тимъ способомъ стають дружинники людьми осілими (осадниками); власна їх користь і вигода вяже їх зъ долею краю, они стають теперъ громадянами краю. Они не називають ся вже дружинниками, якъ перше, але боярами (болярами), значить людьми більшими, знатнішими громадянами въ краю. Одначе ті більші права, та більша сила, якими користували ся бояре, звалили ся тяжкимъ гнетомъ на голову громадъ, а іменно громадъ сільських. Не дивно отже, що нерозъ громады повстають въ обороні своїхъ правъ громадських проти потути князю та боярскому.

Бояре, називаючи селянъ смердами, угнітали їх щоразъ більше, а коли й щадили їх, то тільки на те, щоби мати користь зъ їх роботи. Землі, які бояре доставали відъ князівъ, заселяли они такими людьми, котрихъ могли безъ опору заставити до роботи. Такъ повстала на Русі неволя. Спершу набирають бояре такихъ невольниківъ, або якъ тоді звали робітв чирабівъ, зъ людей спійманихъ у війні. Опісля і селяне зъ бѣды, зъ голоду та задля опустошеня земель сво-

ихъ мусѣли неразъ зречи ся волѣ и своихъ правъ та задля прожитку запродувались въ неволю боярамъ навѣтъ зъ цѣлою родиною. Тымъ способомъ и деякіи сельскіи громады тратять свои права и волю, а бояре присвоюють собѣ надъ ними такую власть, яку мали надъ невѣдливиками.

Въче давало всему порядокъ на стародавній Руси въ ту пору, коли ще рускій народъ живъ дробными племенами. Якже настали князѣ на Руси, тодѣ вѣче стало больше залежнымъ вѣдъ князя. А всежъ таки князь мусѣвъ неразъ зважати на волю вѣча, бо черезъ усобицѣ та иншіи потреби мусѣвъ дбати про ласку народу. По старшихъ мѣстахъ вѣче придбало собѣ такую силу, що вѣдъ него навѣтъ залежало, хто мавъ княжити. У Новгородѣ Великому вѣче мало такую силу, що стояло навѣтъ выше вѣдъ княжої власти; вѣче выбирає и проганяє князѣвъ, епископѣвъ, посадникѣвъ (намѣстникѣвъ княжихъ) и иныхъ урядникѣвъ, а навѣтъ карає смертію людей неприязныхъ народови.

Въче збиравъ князь або якій знатнѣйшій урядникъ княжій. Хто мавъ право приходити на вѣче и якъ тамъ полагоджували ся sprawy народніи, про те вже було попередъ сказано (стр. 9.). Велике народне вѣче не часто збирало ся, а звычайно въ часѣ якихъ розрухѣвъ або безвластя. Частнѣйше скликавъ князь на маліи вѣча людей старшихъ до себе на двѣрь, де радили ся вкупѣ зъ боярами. Инодѣ запрошувавъ князь на такіи вѣча и духовенство, або й людей зъ меншихъ мѣстъ та сѣль.

Городяне або **мѣщане** були въ давній Руси головною підвалиною державного устрою и мали перевагу надъ селянами. За тыхъ давнихъ княжихъ часѣвъ згадують лѣтописи до 300 мѣстъ (городѣвъ), а певно було

нихъ больше, коли вважати горо́домъ чи мѣстомъ кожде узброєне чи обгороджене мѣсце, де живъ наро́дъ. За часо́въ поганьскихъ, поки ще одень княжі́й ро́дъ не зъєднавъ руско́ю землѣ въ одну державу, жило ко́же племя само по со́бѣ и роздѣляло ся на багато грома́дъ. Наро́дъ му́сѣвъ то́дѣ обгороджувати ся во́дѣ ворожихъ нападо́въ не то́лько ворого́въ, але й близькихъ супле́мѣннико́въ. Та́кі́ обгороджені́ мѣ́сця були то́дѣ не що инше, якъ то́лько обкопані́ ровомъ та валомъ се́лища, дея́кі мѣ́жъ ними мали навкруги себе плоти, ча́стоколы або парканъ зъ вежа́ми та ворота́ми. Лю́де, що жили по тыхъ мѣ́стахъ оброблювали землю, ловили ри́бу або полювали на ди́ку звѣрину. Але скоро ли́ше пройшла чу́тка про во́йну, лагодили ся да́ти во́дсѣчь ворога́мъ. На по́вденно́й степово́й сму́зѣ Руси, що́ не була нѣ́ гора́ми, нѣ́ лѣ́сами закры́та, було́ й бо́льше мѣ́сть обкопани́хъ валомъ та обгороджени́хъ. За́галомъ, де було́ бо́льше небезпечно́сти, та́мъ кня́зь дба́ли про здо́буванє узброєни́хъ мѣ́сть и звича́йно мѣ́стили свои дру́жины. Але й мѣ́щане бра́ли ся до збро́ѣ и йшли въ по́хо́дъ, якъ тре́ба було́ оборо́няти мѣ́сто.

Селя́не за да́внихъ часо́въ на Руси́ мало чимъ ро́жнили ся во́дѣ мѣ́щанъ. Якъ бу́въ споко́й, обра́бляли селя́не землю, ловили ри́бу та ди́ку звѣрину и жили по се́лахъ та ху́торахъ не́далеко мѣ́сть. Землѣ́ було́ дово́лѣ, отже за тыхъ да́внихъ часо́въ ува́жали лю́де землю грома́дскою. О́дначе кня́зь, ко́рыстуючи́сь тымъ, що́ не було́ мѣ́жъ наро́домъ певно́го розу́мѣ́ня про право власно́сти на землю, диви́лись на всю Руску́ Землю́ якъ на власно́сть свого́ роду́ и накла́дали на селя́нъ ро́жні́ податки, да́рували сво́имъ дру́жинника́мъ и духо́венству не то́лько пу́стї́ землѣ́, але й землѣ́ зъ се́лами.

Сѣ́льські́ грома́ды ще до́вго не во́дроджя́ли ся сво́-

имъ побутомъ вѣдь мѣстовыхъ и держали ся одинаковыхъ вѣчевыхъ звичаѣвъ. По селахъ сходила ся громада на раду про свои спѣльиі господарскіі потреби. Одначе нѣ одѣпъ чоловѣкъ зъ громады не бувъ привязанный до землѣ, на якѡй вѡнъ сидѣвъ, каждому вѡльно було переселитись на инше, лѣпше мѣсце.

Поручъ зъ вѡльными громадами сѣльскими були въ стародавнѡй Руси такожь цѣлі села невѡльныхъ людей, заселеніі людьми полонеными у вѡйнѣ. Одначе въ тыхъ давныхъ часахъ такихъ сѣлъ невѡльныхъ було ще дуже не багато.

Якій бувъ спосѡбъ житя на стародавнѡй Руси? Народъ за тыхъ давныхъ часѡвъ переважно оброблявъ землю, майже такъ само, якъ и теперъ. Коло мѣстъ та монастырѣвъ, особливо денебудъ понадъ рѣчками, на оболоню розводили гѡроды. По мѣстахъ та монастыряхъ були такожь сады, а заможніі люди привозили зъ Греціѣ чужосторонніі овочѣ, особливо виноградъ та родзинки.

На стародавнѡй Руси плекали зъ давныхъ давенъ чимало товару та коней. Межуючи зъ степовыми ордами, набувала собѣ Русь багато коней та товару вѣдъ нихъ, мѣняючи за рѡжніі рѣчи, а въ часѣ вѡины головну здобучь дружины складали отары та табуны коней степовоі орды, хочъ и орда, набѣгаючи на Русь, вѡдбивала зъ свого боку багато руского товару и коней.

Багато було на Руси озеръ та рѣкъ. и тому поручъ зъ хлѣборобствомъ та плеканемъ худобы немалу вагу мала й рыболовля. У князѣвъ були цѣлі дружины рыбаковъ, такъ само, якъ и дружины ловецкѣ. По тыхъ околицяхъ, де плодило ся багато рыбы, повставъ окремый станъ рыбаковъ, щѡ тѡлько ловили рыбу.

Соль одержувала Русь зъ рѣжныхъ мѣстъ; именно зъ Червоной Руси привозили соль зъ Коломыѣ до Києва суходоломъ черезъ Волинь, або Днѣстромъ въ Черное море, та горѣ Днѣпромъ до Києва. Багато було соли й по Крымскихъ та Азовскихъ озерахъ, и, здає ся, вже тодѣ склавъ ся звичай чумакувати, то є їздити въ Крымъ по соль.

Зъ напѣткѣвъ найбільшъ вживали въ стародавній Русі меду, пива та квасу, а меду достарчували пасѣки, щѣ за тыхъ часѣвъ були майже въ кождѣмъ господарствѣ. Пасѣчники звали ся бортниками, щѣ доглядали пасѣкѣ та варили меду. Пасѣчництво давало добрый дохѣдъ, бо окрѣмъ меду бувъ ще й воскъ на свѣчки для церковъ и для заможныхъ людей, а крѣмъ того Русины торгували медомъ та воскомъ зъ чужоземними краями.

Богата була Русь стародавна на лѣсы, и для того майже всѣ будѣвлѣ були роблені зъ дерева, почавши вѣдъ хаты бѣдного чоловѣка, а скѣнчивши на княжѣмъ дворѣ. Але й муровані будѣвлѣ були де-не-де на Русі за тыхъ давнихъ часѣвъ, особливо церкви и княжі двори. Сіи будѣвлѣ ставили и украшали спершу спроваджувані грецкі майстрѣ, але вже й за тыхъ давнихъ часѣвъ були на Русі будѣвничѣ, рѣзбарѣ, срібники та золотарѣ и малярѣ. Малярѣ малювали не тільки образы та стѣны церковні, але й въ церковныхъ книжкахъ находимо заголовні картки зъ гарними окрасами.

Торговля вѣдбувала ся не тільки въ мѣстахъ, але й по великихъ селахъ. Галицкі, Київскі та Чернигѣвскі купцѣ торгували и зъ чужоземними краями и не зѣставались позаду вѣдъ Новгородцѣвъ. Найбільше їздили купцѣ до Царгорода. Тамъ промѣнювали футра, невольникѣвъ и добутки своєї землѣ на грецкі крамъ,

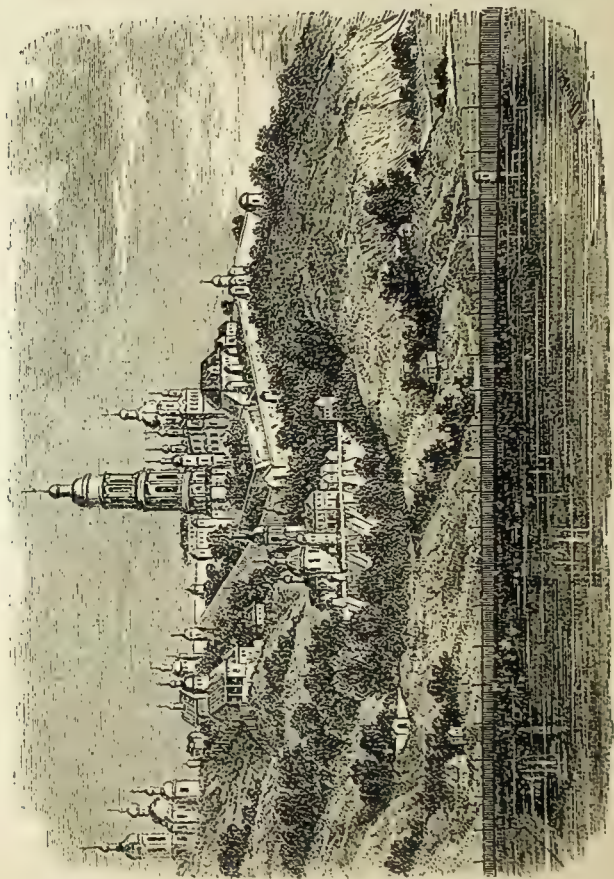
а зъ Азіѣ дѣставали корѣне, перлы и таке инше. Одначе купецкій рухъ мусѣвъ перемагати багато перепонѣ. Зъ одного боку далекій та трудій шляхи, особливо бездорожа, зъ другого княжі усобицѣ, напады Половцѣвъ та иншихъ сусѣдъ або й власныхъ розбнишакъ пригнѣчували и купецтво и збѣльшували цѣну всякого краму. Замѣсць грошей уживали спершу футерь кушъ, бѣлокъ (вывѣрокъ) и иншихъ, а вѣдтакъ перейшли до шкѣряныхъ грошей. Але вже за Володимира Великого и Ярослава Мудрого були сребній и золотій грошѣ.

Духовенство и монастырѣ ширли не тѣлько вѣру христіянську, але й просвѣту. На чолѣ руского духовенства стоявъ митрополитъ, що сидѣвъ у Києвѣ, а по бѣльшихъ рускихъ мѣстахъ були єпископы або владыки. Митрополита постановлявъ патріархъ Царгородскій *). Князѣ подпомагали духовенству ширити вѣру Христову помѣжъ поганями, та нѣколи нѣкого не силували и не вживали до того огню та меча. Одначе мѣжъ народамъ зберегли ся довго ще споминки и переказы та пѣснѣ про поганьскій божища та свята.

Зъ христіянствомъ повстають на Руси и монастырѣ. Люде, що мали ширу та горячу вѣру и бажали прийати на себе велику працю на корысть Богу, уходили въ лѣсы або самотній мѣсця, ставили церкву, и окреми кѣ-

*) До кѣнца одинайцятаго столѣтя патріархъ Царгородскій ще не вѣдлучивъ ся бувъ вѣдъ Риму, отже въ справахъ вѣры була ще єдибѣсть мѣжъ Царгородомъ а Римомъ. Ажъ въ 12-тѣмъ столѣтїю починає выступати що разъ яскравѣйше рѣжниця мѣжъ схѣдною (грецкою) и захѣдною (римскою) церквою, а Русь, позѣставши въ звязи зъ Царгородскимъ патріархомъ, черезъ те вѣдлучила ся вѣдъ церкви захѣднои (римско-католицкои).

ліѣ (комнаты) и творили такъ чернече братство. Зъ старинныхъ русскихъ монастырѣвъ наибольше вславивъ ся

КИЇВСКО-ПЕЧЕРСКА ЛАВРА.

звѣстный подъ именемъ К и ѣ в с к о - п е ч е р с к а Лавра, въ котромъ жили его основателѣ святой Антоній и Теодозій. Спершу жили черцѣ (званіи вѣдѣ чорнои одежѣ) чь

монахи въ печерахъ, котрѣ глубоко высѣкли въ горѣ Кіѣвскоѣ надъ Днѣпромъ, и тамъ мали такожь малу церковь, и ся гора звала ся томѹ Печерскомъ. Нынѣ тамъ спочиваютъ тѣла помершихъ угодинокъ, а люде, щѣ приходятъ на прощу (вѣдпустъ), вѣдвѣдуютъ такожь тѣ подземнѣй пещеры. Колико число черцѣвъ збѣлышило ся, поставивъ святыѣ Теодозіѣ церкву на горѣ, щѣ зве

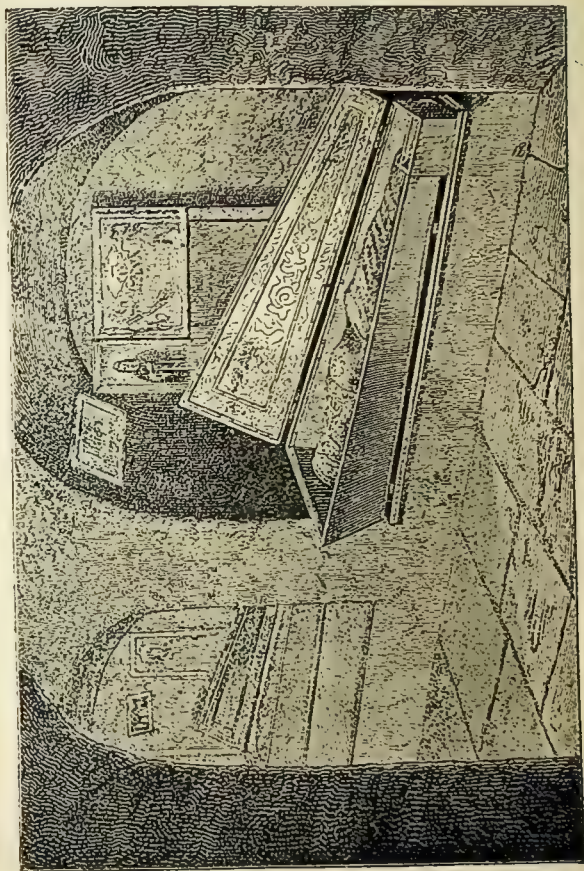

ПРЕП. НЕСТОРЪ, першій рускій лѣтописецъ.

ся Лаврою, а коло церкви монастырь. Зъ Кіѣвско-печерской Лавры вышло багато ученыхъ черцѣвъ и владыкъ.

Помѣжь черцами Кіѣвско-печерской Лавры вславивъ ся пайбѣльше преподобный Несторъ. Вонъ пришовъ до монастыря дуже молодымъ, бо мавъ ледве

17 лѣтъ. Въ часѣ вольно́мъ вѣдѣ молитвы и работы любивъ Несторъ прислухувати ся оповѣданямъ старыхъ

ДОМОВИНА НЕСТОРА.

и бувалыхъ людей, щѣ приходили до Киѣвско-печерской Лавры, про все, щѣ дѣяю ся на Руси. Та й самъ вѣдѣ чинило бачивъ й чувъ, бо доживъ старечого вѣку. Все

те списавъ Несторъ въ книжцѣ, котра называе ся Лѣтопись. Сю лѣтопись писали по смерти Нестора дальше иншіи черцѣ и зъ неи мы знаемо, що дѣяло ся въ стародавній Руси. Несторъ умеръ около р. 1130, а его тѣло и теперъ ще спочивае въ Кнѣвско-печерскоѣ Лаврѣ.

Школы и просвѣта. Починяъ до просвѣты въ стародавній Руси поклавъ князь Володимиръ Великій и Ярославъ Мудрый основою школъ. По школахъ вчили не тольکو читати, писати, числити та спѣвати церковній пѣснѣ, але й грецкои мовы. Зъ тыхъ школъ выходили священники и иншіи церковній служители, писарѣ, що переписували книжки (бо друку тодѣ ще не знали) и перекладчики, що перекладали книжки зъ грецкои мовы.

Не тольکو князѣ и дружинники були письменніи, але й багато зъ городяпъ вмѣли читати и писати. Зъ просвѣтою починае ся и письменство. Спершу письменствомъ займали ся черцѣ и священники, але зъ часомъ появляются ся й свѣтскій люде, що пишуть книжки, одначе все те церковно-словенскою мовою зъ примѣшкою мовы народнои.

А тимчасомъ люде неписьменніи ще до введеня християньскои вѣры складали живою мовою народною пѣснѣ про всякій пригоды житя, зъ котрыхъ деякіи, якъ коляды, щедрѣвки и т. п. зберегли ся въ устахъ народу до нашего часу. Певно, що въ тыхъ давнихъ пѣсняхъ прославляли и князѣвъ за ихъ славніи подѣи. Маемо звѣстки, що у деякихъ князѣвъ були спѣвцѣ або поеты, що яко дружинники йшли въ походъ зъ княземъ, а вѣдтакъ складали пѣснѣ на честь того князя, у которого служили. Зъ творѣвъ такихъ спѣвцѣвъ-поетѣвъ дѣйшла до нашего часу „Пѣсня про походъ Игоря Святославича на Половцѣвъ“ р. 1185, зложена тодѣшньою мо-

вою рускою. Однакъ имени спѣвця не знаемо. Творъ сей пайкрасшій зъ усега тогочасного письменства, то-мѹ ѣ поперекладали сю пѣсню на рѣжнй мовы славянъ-скій и чужоземнй.

Зъ всего можна було сподѣвати ся широкого розвитку просвѣтного ѣ державного стародавнѣи Руси. Однако хижй орды степовй Печенѣгѣвъ та Половцѣвъ въ полудневѣй сторонѣ чимало спиняли сей розвитокъ и поступъ. Та ледве Русь встигла подолати сихъ лютыхъ ворогѣвъ и сама стала помало высувати ся на полудне до Чорного моря, ажъ ось новй чорнй хмары почали насувати зъ далекои Азйѣ, — дикй Татарѣ, щѣ знищили руску просвѣту и захитали пѣдвалинами самостѣйнои Руси.

7. Початокъ окремого Галицкогѣ князѣвства.

Зъ всѣхъ рускихъ земель мабутъ чи не найкрасшою и найзаможнѣйшою була Червѣна Русь. Росло въ нѣй багато лѣсѣвъ, прѣтѣкали сплавнй рѣчки, були роскѣшнй сѣножатѣ та хлѣборѣднй ланѣ, земля мала въ собѣ багато плодѣвъ копальныхъ, а особливо соли. Днѣстромъ сплавлили збѣже, рогатй товаръ, шкѣры, мѣдъ и вѣскъ, дерево, соль и т. и. Олеше, при Устѣю Днѣ-сѣра, було пристапею Червѣнои Руси. Зъ вѣдтамъ привозили горѣ Днѣстромъ вино и инйй крамъ на Червѣну Русь. Такою оживленою торгѣвлю дѣйшла Червѣна Русь до великои заможности.

Мы вже попередѣ (стор. 32) оповѣли, якъ пѣсля зѣѣзду князѣвъ у Любечѣ (1097 р.) правнуки Ярослава Мудрогѣ, князѣ Ростиславичѣ, Володаръ Перемыскйй и Василько Терѣбовельскйй, склали початокъ окремого князѣвства. Въ

Червоної Русі були головні мѣста : Перемишль, Звенигородъ и Тереховля. Одначе силу и самостійність надавъ свій земли сынъ Володаря Перемиського, князь Володимирко. Вінъ скупивъ въ одну цѣлѣсть всю Червону Русь, выбравъ собі столицею Галичъ надъ Днѣстромъ (1141 р.), розширивъ своє князѣвство ажъ по устѣ Днѣстра и Дунаю, надъ Чорнимъ моремъ, и зъ того часу звало ся оно Галицкимъ князѣвствомъ. Володимирко зипшивъ значѣне народного вѣча и оперъ свою власть на боярахъ, котрі опѣсля дійшли въ Галич до великої сили.

Володимирко передавъ въ спадщинѣ Галицке князѣвство своему сынові Ярославови, котрого задля великого розуму и дбалости про Галицку Русь назвали Осьмомысломъ. За часѣвъ Ярослава Осьмомысла стала Галицка Русь найзаможнѣйшою межі всіма рускими землями. Вінъ дбавъ про спокій и ладъ въ краю, закладавъ школи, підпомагавъ хлѣборобство, купецтво та ремесла. Одначе неладъ середъ княжон рідни заколотивъ спокій въ краю підъ кінець Ярославового княженя. Отутъ виявила ся вперше та сила, яку собі придбали бояре въ Галицкомъ князѣвствѣ. Змѣцненію бояръ въ Галицкомъ князѣвствѣ помогло те, що тутъ рано вже повстало єдиновласте такимъ способомъ, що князѣвство переходило просто відъ батька до сына, чого не було нѣде по іншихъ рускихъ земляхъ. По іншихъ рускихъ князѣвствахъ князь правивъ землею зъ підмогою своєї рідни, своякамъ дававъ уряды по мѣстахъ и волостяхъ, де они чинили судъ, збирали податки. Въ Галичѣ відъ часѣвъ Володимирка бувъ тільки оденъ князь, бо молодшихъ князѣвъ-братѣвъ або прогнано, або нѣчого имъ не давано. А такимъ самовластникомъ ставъ Галицкій князь зъ підмогою бояръ и че-

резъ нихъ тримавъ ся. Черезъ те князь мусѣвъ ити боярамъ подъ ладъ и дбати про ихъ ласку и прихильность. Такъ отже бояре стали намѣстниками княжими и воеводами и мали спроможность придбати собѣ такую велику вагу и силу, що вѣшували ся навѣтъ до родинныхъ справъ Ярослава Осьмомысла.

Сила и вага бояръ Галицкихъ зросла ще бѣльше, коли пѣсля смерти Ярослава Осьмомысла (1187 р.) наставъ у Галичи великій неладъ задля суперечокъ помѣжъ сынами Ярослава. Одначе ту силу бояръ погамувавъ Волинскій князь Романъ. Въ р. 1198 вымеръ рѣдъ Галицкихъ князѣвъ Ростиславичѣвъ и тодѣ Романъ зъ подмогою польского вѣйска здобувъ Галичъ. Якъ тольکو Романъ ставъ Галицкимъ княземъ, почавъ вѣнъ завзято выступати проти бояръ и бажавъ зовсѣмъ зинищити тыхъ, що єму операли ся. Деякі зъ нихъ наложили головою, а инші мусѣли втѣкати. Маючи вже подъ собою Волинську и Галицку землю, выправивъ ся Романъ на Киѣвъ. Вѣнъ задумавъ утворити могучу руску державу зъ осередкомъ въ Галичи. Романъ подгорнувъ подъ свою власть Киѣвску землю и зъ того часу переставъ Киѣвъ бути осередкомъ Руси, а вся вага теперъ перехилила ся на Галичъ. Романъ воювавъ опѣсля щасливо на полудни зъ Половцями, а на пѣвночи зъ Ятвягами та Литвою и бувъ бы певно багато ще вѣявъ задля змѣцнення и обезпеченя Руси. Въ р. 1205 вѣшавъ ся Романъ у вѣйну зъ польскими князями и полягъ въ битвѣ подъ Завихостомъ (надъ Вислою). А вжежъ таки сила Романа була тодѣ вже велика, коли лѣтописецъ называе его одноподержавцемъ всеи рускои землѣ.

Важкі и лихі години довело ся перебувати Галицкѣй Руси пѣсля ранои смерти Романа. За короткій часъ

свого княження не встигъ вѣнь ще запевнити Галицке князѣвство за своимъ родомъ, бояре були сердиті на него и неприхильні его родинѣ, а его сыны Данило и Василько були ще малолѣтками. Тутъ відкрыло ся широке поле для ворогѣвъ. Зъ одного боку почали нападати Галицку Русь князѣ рускій зъ иншихъ земель, а зъ другого боку Поляки та Угры, бо Галицкій бояре обертали ся то до однихъ, то до другихъ. Навѣть оденъ зъ боярѣ Володиславъ засѣдавъ якійсь часъ на Галицкомъ княжѣмъ престолѣ. Романові дѣти мусѣли зъ матерію утѣкати зъ Галича.

Данило кілька разѣ силкувавъ ся добути батьківскій престолъ, одначе черезъ бутныхъ боярѣ не мѣгъ довго на нѣмъ всидѣти. Якъ поводити ся Галицкій бояре зъ князями, знати зъ того, що разѣ підчасъ бенкету оденъ зъ боярѣ заливъ Данилови лице виномъ.

Симъ неладомъ въ Галичи покорыстували ся Угры и Поляки. Они умовили ся, щоби заручити 5-лѣтнього королевича угорского Кольмана зъ Саломеєю, 3-лѣтнюю дочкою Лешка, польского короля, и посадити ихъ на Галицкомъ престолѣ. Такъ и зробили, а Папа ще приславъ Кольманови королѣвску корону. Въ имени малолѣтнього короля правивъ въ Галичи угорскій воевода „прегордый Філя“. Вѣнь зневажавъ Русинѣвъ и ихъ вѣру, и тому бояре закликали на княжій престолъ князя Новгородского, Мстислава Удатного, щоби выперти Угрѣвъ зъ Галича. Мстиславъ віднесъ підъ Галичемъ славу побѣду надъ Уграми и Поляками и цѣла Галицка земля признала его княземъ (1219 р.).

Тымчасомъ вспѣвъ Данило здобути собѣ частину Волинської землѣ и почавъ дбати, щоби підъ своєю властію помалу зъєднати всѣ батьківскі землѣ. Та поки се ему повело ся, постигло Русь тяжке несподѣване нещастѣ.

РУСКІЙ КОРОЛЬ ДАНИЛО.

8. Першій нападъ Татаръ на Русь.

„Зажурилась Украина, що п'їде прожити :
Гей вытоптала орда ко́гми маленькіи дѣти,
Ой маленькіихъ вытоптала, великихъ забрала,
Назадъ руки постягала, подъ хана погнала“.

Народна п'сня.

Далеко вѣдъ насъ на схѣдъ сонця, вѣ просторыхъ степяхъ середньои Азіѣ зъ давнихъ давенъ жили народы монгольскаго племенн. Зъ того племенн походили и дикі Татаре. Татаре були зовсѣмъ неподѣбніи до нашихъ людей. Тѣло у нихъ темпожовтаве, лице широке, нѣсь короткій и приплесканий, очи маленькій, скѣсно уставленіи, подъ очима выступаючіи кости, а борода и вусы маленькій и рѣденыіи. Татаре були ростомъ невеликій, присадковатіи, їздили добре верхомъ, бо вже зналку хлопцѣ и дѣвчата заправляли ся їздити на коняхъ. Татаре не обробляли рѣлѣ, а були народомъ кочуючимъ, и жили вѣ круглыхъ юртахъ, то єсть кучахъ, городженихъ зъ хворосту, покрытыхъ шкурами. Они мали багато худобы : верблюдѣвъ, волѣвъ, овецъ та коней, и переходили степами зъ мѣсця на мѣсце, забираючи зъ собою свои юрты на возы. Татаре їли мясо, навѣть падлину, а падъ усе любили кумысъ (кислое кобыляче молоко), котрымъ можна було й упити ся. Все їли они нечистыми руками тай одѣжь ихъ була нечиста, бо нѣколи єъ не прали и не скидали, поки не подерла ся. Татаре були поганьцѣ, кланяли ся божкамъ, а до того були вельми забобонніи. Черезъ те мали у нихъ ворожиты и чарѣвники велику власть и честь.

Зъ давнихъ давенъ дѣлили ся Татаре на дробніи вѣдѣлы або орды, а проводирѣ ихъ звали ся ханами.

Жадоба легкои наживы гнала Татаръ до нападо́въ на чужіи народы. Они були дуже хитрі и люті у войнѣ, не щадили нѣ дѣтей, нѣ старцѣвъ, палили все кругомъ, руйнували мѣста и села, пустошили поля, забирали въ ясырь людей и худобу, и томѹ не даромъ въ пѣснѣ спѣвають, що куды перейшли Татарѣ, тамъ не поросла вже трава.

Коло року 1160 з'явивъ ся въ одной невеличкѣй ордѣ татарскѣй ханъ Темучинъ. Про него оповѣдають, що якъ вѣнь родивъ ся, то державъ въ руцѣ шматокъ запеклои крови, и зъ того ему выпорокували, що вѣнь здобуде собѣ велику славу и завоює весь свѣтъ. Пригоды и нещастя зробили Темучина вытревалымъ и смѣливымъ, а до того бувъ вѣнь такіи лютий, що своихъ ворогѣвъ варивъ у кѣтлахъ. Згодомъ вспѣвъ Темучинъ по́дбити по́дъ свою власть всѣ орды татарскіи въ Азіи и назвавъ ся Чингисъ-ханомъ, то єсть великимъ ханомъ. Щастє всюды сприяло ему, и вѣнь кинувъ ся дальше на захѣдъ, щоби и въ сю сторону розпростерти свою величезну державу. Татарѣ перейшли на по́вночну збѣчъ Кавказкихъ гѣръ, вдарили на Половцѣвъ, побили ихъ и повбивали двохъ ханѣвъ половецкихъ, щѣ були свояками рускихъ князѣвъ, бо тодѣ вже мѣжь Половцями ширило ся христіянство, а ханы половецкіи дружили ся зъ рускими князями. Зѣставъ ся пайстаршій ханъ Котянъ и вѣнь утѣкъ до Галича. Тамъ бувъ тодѣ княземъ зять Котяна Мстиславъ Удатный, и ханъ половецкіи просивъ у него по́дмоги. Мстислава вельми поважали иншіи князѣ рускіи, бо вѣнь бувъ найпрозумнѣйшій зъ тодѣшнихъ князѣвъ. На запросини Мстислава зѣхали ся рускіи князѣ до Києва, щоби порадитись, якъ боронити руску землю. Тутъ бувъ и Котянъ. Вѣнь просивъ рускихъ князѣвъ злучити ся зъ Половцями, щоби во́дбити Татаръ. „Якъ

вы не допоможете намъ, то насъ побють сегодня, а васъ завтра“, казавъ вѣнъ. „Дѣйше вороговъ зустрінути на чужой, пѣжъ на власной землі“, мовивъ Мстиславъ Удатный и князь згодили ся йти въ похѣдъ, збравши ся въ умовленѣмъ мѣсци.

Зѣхали ся рускій князь коло острова Хортиць, деякі прибули суходоломъ на коняхъ, а Галицке войско приплыло на човнахъ Днѣстромъ а вѣдтакъ черезъ Чорне море пѣдпало ся горъ Днѣпромъ. Човенъ було стѣлько на Днѣпрѣ, що можна було переходити по човнахъ зъ одного берега на другій. Теперъ рушили Мстиславъ Удатный, Данило князь Волинскій и инші молоді князѣ на другій бѣкъ Днѣпра и кинули ся въ степъ за Татарами. Спершу Мстиславъ побивъ Татаръ и забравъ имъ багато худобы. Одначе ся перша вдача не выйшла на добре руской землі. Князѣ почали пышати ся и нехтувати вороговъ, мѣжъ князями повстали суперечки, а Татаре, зимуючи въ половецкой землі, певно про те довѣдали ся, що дѣе ся мѣжъ князями. Мстиславъ Удатный, замѣсць зѣбрати всѣ силы, боявъ ся, що не ему першому припаде помѣрати ся зъ Татарами и побити ихъ. Не кажучи отже нѣчого Киѣвскому князеві, переправивъ ся вѣнъ зъ Половцями и своимъ зятемъ Даниломъ, княземъ Волинскимъ, черезъ рѣчку Калку, що вливае ся до Азовского моря, на Татаръ. Тутъ почала наступати орда татарска, мовѣбы чорна хмара; почавъ ся завзятый бѣй и тривавъ три днѣ. Наспѣли вѣдтакъ и инші рускій князѣ, але Татаръ прибувало що разъ бѣльше. Данило рубавъ на всѣ стороны, не чуючи навѣтъ раны, яку доставъ у груди. Хоробро би-ли ся й другі князѣ, одначе Татаре перемогли. Данило и Мстиславъ кинулись утѣкати, сѣмохъ князѣвъ вбили Татаре, а самыхъ Киѣвлянъ, що полягли въ бою, начи-

сляе лѣтопись 10.000. Таке лихо скоило ся надъ Калкою 31 мая 1224 р. и нагнало всѣй Руси великого страху, бо нѣхто не знавъ доси того страшного во-рога. Пѣсля сего Татаре уступили въ половецкій степь а дѣзнавшись про те, що дѣе ся въ Европѣ и якѣ ве-дутъ сюды шляхи, они вернулись до Азіѣ.

9. Данило лучить Русь пѣдъ своєю властію.

Вернувши домѣвъ зъ битвы надъ Калкою и выго-ившись зъ рацѣ, взявъ ся Данило зновъ розширювати свою державу. По смерти Мстислава Удатного (1228 р.) занявъ Данило Попизе, то єсть край положеный надъ долѣшнимъ Днѣстромъ ажъ по Чорне море, а вѣдтакъ лагодивъ ся добути Галичъ, де по Мстиславѣ засѣвъ угорскій королевичъ Андрѣй. Оначе Галицкѣ бояре не хотѣли тамъ пустити Данила; они не були радѣ, щобы въ Галицкѣмъ князѣвствѣ засѣла и змѣнила ся его ро-дина. Галицкѣ бояре навекли нѣкому не корити ся, за-хоплювати въ свои руки высокѣ уряды и всякѣ дохо-ды, щѣ повинни були йти въ княжѣй скарбѣ. Отже то-мѣ й волѣли они мати княземъ угорского королевича, котрый змушений бувъ йти имъ пѣдъ ладъ, щѣбъ удержа-тись въ Галичѣ. Данило знавъ, що нарѣдъ бувъ єму прихильный, отже дѣставивъ пѣдмогу вѣдъ Кѣвского князя, пѣдступивъ пѣдъ Галичъ и кликнувъ: „Мѣ-щане Галицкѣ, чи довго ще терпѣтимете надъ собою власть чужихъ князѣвъ?“ Тодѣ мѣщане, почувши его голосъ, почали мѣжъ собою говорити: „Се нашъ воло-даръ, намъ Богомъ даный“, и якъ каже лѣтопись: „По-бѣгли до него, якъ дѣти до батька, якъ пчолы до мат-ки, якъ тѣ, щѣ хочуть пити, до воды“.

Теперь и противники Даниловѣ не мали силы опирати ся мѣщанамъ Галицкимъ; бояре такожь прийшли до него та просили выбачити имъ провинны, бо бачили, що за нимъ стоить бѣлыѣ народы. Данило выбачивъ всѣмъ, и зъ того часу до кѣнця свого вѣку зоставъ Галицкимъ княземъ, а до того мавъ ще Волянску землю и Поппзе.

Справившись зъ боярами, не хотѣвъ Данило сидѣти въ пепелѣмъ Галичи, а збудувавъ собѣ нову столицю Холмъ, въ землѣ Волянскѣй. Тутъ власть его була мѣцѣйша и безпечѣйша, тутъ мѣгъ вѣнъ спокѣйно жити, окруженный вѣрною дружиною, не страхаючись боярскихъ хитроствъ, котрыхъ годѣ було устерегти ся въ старѣмъ Галичи.

Тымчасомъ Кѣвъ переходивъ зъ рукъ до рукъ, отже Данило выправивъ ся тамъ, подчинивъ собѣ такожь Кѣвску землю и поставивъ въ Кѣвѣ хороброго воеводу Дмитра, щобы тамъ правивъ въ его имени. Такимъ способомъ вся вага полудневои Руси перейшла зъ Кѣва на Галичъ, хочъ Данило не сидѣвъ у нѣмъ, лише у Холмѣ.

Теперь въ головѣ Данила dospѣла нова думка. Вѣнъ зрозумѣвъ, що такий ладъ, який бувъ на стародавнѣй Руси, теперь вже не годивъ ся. Отже щобы Русь могла стати мѣцѣйшою, треба було, щобы въ нѣй панувавъ оденъ рѣдъ княжѣй, а всѣ инши князѣ ему подлягали. Тому то заходивъ ся Данило, щобы й инши рускѣ землѣ подгорнути подъ свою власть. Такъ подчинивъ вѣнъ собѣ князѣвъ Болоховскихъ, котрыхъ земля лежала въ серединѣ мѣжъ землями Галицкою, Волянскою та Кѣвскою и простирала ся понадъ горѣшникъ бѣгомъ Случа, Тетерсва и Бога. Дальше взявъ ся вѣнъ и до Пиньскихъ князѣвъ, що сидѣли понадъ При-

петію и они такожъ підягли підъ его власть. И на північніймъ заходѣ завоювавъ Данило Люблинську землю, въ котрій Русины жили вже сумішь зъ Поляками.

Такимъ способомъ Данило з'єднавъ підъ своєю рукою всѣ майже землѣ, въ котрыхъ жили Русины. Се була найбільша на той часъ держава въ Европѣ. Водъ Угорщини відмежували Данилову державу Карпати, водъ Польщи йшла межа водъ жерелъ Ропы, лѣвымъ берегомъ Вислока, а водтакъ Сяномъ до верховъ рѣки Нарвы и підходила на півночи водъ Литвы мало що не до верховъ рѣки Нѣману, дальше на східъ сонця Дніпромъ ажъ по Чорне море, а на останку устемъ Дунаю до Карпатъ.

Данило дбавъ щиро, щоби свою державу забезпечити: укрѣплявъ давній мѣста и закладавъ нові. Мѣжъ иншими заложивъ Даниловъ*), Холмъ, Львовъ (названий по имени сына Льва) и багато иншихъ.

Одначе те злучене, до якого довѣвъ Данило, не з'єднало ще зовсѣмъ тревало рускихъ земель въ одну політичну цѣлостъ. Вправдѣ княживъ въ державѣ Данилової оденъ рідъ княжій, але князѣ, якъ и перше, дѣлили ся землями. Данило падавъ братови Василькови князѣвство Волинське, синови Шварнови — Галицке, а синови Льву — князѣвство Перемыске, котрымъ вонъ управлявъ, сидячи въ недавно zaloженімъ мѣстѣ Львовѣ. (Львовъ стрѣчаємо вже въ р. 1255). Самъ Данило бувъ верховнымъ княземъ, скликававъ синівъ и брата Василька у важныхъ справахъ на раду и спільно зъ ними виправлявъ ся въ походы.

*) Мабуть нинѣшне село Даниловцѣ коло Озерної надъ Стрипою.

За княженя Данила дійшла Галицко-Волинська Русь до великої заможности и просвѣты. Тутъ мала людність не тільки для власного прожитку всего подостаткомъ, але й сусѣдній краѣ надбляла збожемъ. По Днѣстру бачимо живий купецкій рухъ, а судна Галицкії плавали и до Дунаю, де бувъ Малий Галичъ (нынѣшній Галаць). Тутъ купцѣ набирали грецкого и болгарского краму та й Угры привозили сюды свій крамъ. Якъ широко розвинула ся въ Галицкомъ князѣвствѣ морська плавба и купецтво, бачимо зъ того, що зъ Галича прибуло 1000 суденъ зъ пѣхотою до Днѣпра, направляючись до бою зъ Татарами надъ рѣчкою Калкою. Вся Русь спроваджує соль зъ Галичини, а крѣмъ того ввозили зводти мѣдъ, вѣскъ, футра, рогатый товаръ и т. п. Галицко-Волинське князѣвство було до татарского нападу доволѣ густо заселенымъ краємъ, мало до 60 мѣстъ и славило ся достатками и роскошами.

За князя Данила руске жите и просвѣта набирає ся вѣдмѣнного выразу и вдачі, бо розвиває ся підъ впливомъ заходной Европы, одначе безъ шкоды руской народности. Данило и братъ его Василько та й ихъ батько Романъ виховали ся въ заходній Европѣ и стыкали ся зъ Польщею, Уграми, Чехами та й иншими державами заходной Европы. Русины вѣдносили ся безъ ворогованя до сусѣднихъ народѣвъ и ихъ вѣры, хочъ стояли твердо при своѣй предковской вѣрѣ грецкой; они дивили ся лише на те, щобъ люде, зъ якими они зносили ся, були христіане. Рускій князь шукають неразъ подмоги у заходныхъ володарѣвъ и саміи неразъ помагають князямъ польскимъ и королямъ угорскимъ.

Галицко-Володимирська Русь могла тодѣ розвиватись поручъ зъ заходною Европою, бо що до просвѣты не стояла низше вѣдъ неї, а сусѣдній краѣ, Угры

и Польщу, павѣть перевысшала, коли тымчасомъ на пѣв-
ночи въ Суздальско-Московскѣмъ князѣвствѣ панувала
велика темнота.

Данило й поза границями Европы здобувъ славу
для Руси такъ, що цѣла Европа дѣзнала ся про могучу
державу руску. Въ ту пору вымеръ бувъ рѣдъ князѣвъ
австрійскихъ у Вѣднѣ, а тои спадщини добивали ся
сусѣдній князь и король. Почали ся суперечки, дѣйшло
и до войны, въ котру вмѣшавъ ся Данило, помагаючи
королеви угорському Белѣ. Синъ Данила, Романъ, оже-
нивъ ся вѣдтакъ зъ своячкою останнього помершого
князя австрійского и добивавъ ся австрійского престола.
Одначе зъ того не було нѣякои корысти для Руси, бо Ро-
манъ мусѣвъ зъ Австріѣ уступити. Роздѣлилась тѣлько ши-
роко по захѣднѣй Европѣ слава про красу и стрѣйнобѣсть
полкѣвъ рускихъ, щѣ воювали зъ Нѣмцями ажъ по надъ
рѣчкою Мурѣю якихъ 20 миль за Вѣднемъ и въ земли
Опавскѣй въ Шлезку зъ Чехами.

10. Вороги самостѣйного розвѣтку Руси.

За Данила вступили рускѣ землѣ, зѣднанѣй пѣдѣ
его рукою, на новѣй шляхъ и розпочали нове житѣ.
Але на тѣмъ шляху насували ся Руси новѣй перепони.
Проти Руси выступили два ворожѣй народы, Литва и Та-
таре. Литовске племя жило далеко на пѣвнѣчѣй вѣдѣ Га-
лицкѣй Руси по надъ Нѣманомъ-рѣчкою въ бѣднѣмъ
и глухѣмъ краю, вкритѣмъ густѣми лѣсами и недо-
ступными болотами. Спершу не мало литовске племя
мѣсть и не складало одной цѣлой державы, а дѣлило ся
на дрѣбнѣй народцѣ, звязанѣй зъ собою однаковою погань-
скою вѣрою и однаковѣми звичаями. Найблизшими сусѣ-

дами Галицкои Руси зъ помѣжъ литовского племени були Ятвяги.

Майже що року выбѣгали Литовцѣ зъ своихъ лѣсовъ на шпаркихъ коняхъ и нападали на Русь, грабили все, що имъ попало въ руки, особливо рогатый товаръ и якъ наибольше бранцѣвъ; чого не можна було забрати, Литовцѣ палили и руйнували. Сѣ напады шкодили добробыту Руси, хочъ ще не були дуже страшнѣи и легко можна ихъ було втихомирити, колибъ рускѣи князѣ були зъєднали ся до спѣльного вѣдпору. Одначе Русь була немѣчна задля своихъ межиусобищъ. Ажъ Романъ приборкавъ Литву и забезпечивъ границѣ Руси, завоювавши Ятвягѣвъ надъ долиннимъ Бугомъ. За княженя Данила выступае Литва зъ тоюжъ самою розбѣшацкою вдачею. Князь Данило спершу вдовольнявъ ся тымъ, що проганявъ ворогѣвъ, або й на Литву направлявъ невеликѣи вѣдѣлы руского вѣйска; але коли втихомиривъ свѣи край вѣдъ внутрѣшньои колотнечѣ, разомъ зъ братомъ Василькомъ и польскими князями вчинивъ кѣлька славныхъ походѣвъ на Ятвягѣвъ, и такъ забезпечивъ межѣ своихъ земель вѣдъ ихъ нападѣвъ, бо опѣсля вже про нихъ нѣчого не було чути.

Одначе въ тѣмъ часѣ, коли вже Данило застѣвъ мѣцно на Галицкомъ престолѣ, у одного зъ литовскихъ князѣвъ зродила ся думка, зѣбрати пѣдъ свою власть всѣ литовскѣи землѣ и змѣцнити Литву, пригорнувши до неѣ рускѣи краѣ. Се бувъ Миндовгъ, князь розумный, смѣливый, завзятый и хитрый. Вѣнъ приятелювавъ навѣтъ зъ Даниломъ и помагавъ ему проти ворогѣвъ, але тымчасомъ загорнувъ рускѣи землѣ, щѣ на сходѣ межували зъ Литвою. Миндовгъ навѣтъ охрестивъ ся и доставъ королѣвскѣи вѣнецъ вѣдъ Папы, одначе все те не чинивъ вѣнъ зъ широкого сердца, а щѣбы зломати упертѣи

литовскій племена зъ малыми князями. Такимъ способомъ повелось ему зъединити и змощити литовску державу на столько, що она не разлетѣлась по его смерти. Данило спивавъ доволѣ розрѣсть Литвы, але не змогъ роздавити зъ самого початку силы Литвы яко ворога Руси. Може бѣ було инакше стало ся, якъ бы Данило могъ бувъ звернути ся только проти самои Литвы, але на сходѣ мавъ вошъ ще грѣзньѣйшихъ ворогѣвъ — Татаръ.

11. Другій нападъ Татаръ на Русь.

„Гине сила Дажбожого вѣлика. Татаре плюндрують,
Князѣ кують коромолы, не дбають объ вѣрѣ и людяхъ.
Куристь ся Галицкаволость, дымъ до Бескидѣвъ поднявъ ся;
Впавъ Володимиръ Волинскій; Києва вже не подяти“.

М. Костомарѣвъ.

Трипайцять лѣтъ пѣсля битвы надъ Калкою не було про Татаръ нѣякои вѣсти. Ажъ зъ початку зимы 1237 р. вирушивъ ханъ Батый зъ 300.000 войска татарского, щобы загорнути схѣдну Европу. Симвъ разомъ звернули ся Татаре на пѣвнѣчь, де нинѣ жиють Москалѣ, подбили и спустошили Суздальско-Московске князѣвство и загнали ся ажъ недалеко Великого Новгорода. Опѣсля ограбили и Чернигѣвщину 1239 р. и подъ проводомъ Батыевого свояка Менгу-хана подступили ажъ подъ Киѣвъ, щобы дѣзнатись, якѣ засобы мало мѣсто до обороны. Ханъ, станувши на лѣвѣмъ березѣ Днѣпра, коло мѣсточка Пѣсочного, любувавъ ся красою стародавньої столицѣ Руси, хочъ она вже значно подупала пѣсля хижаккого нападу Андрѣя Боголюбского, князя Суздальского. За каминныхъ стѣнъ, якими бувъ обведеный Ки-

ѣвъ, миготѣли золотіи банѣ церковъ, цвѣтніи цегляніи крѣвѣ княжихъ палатъ та монастырѣ, повѣдѣлюваніи оденъ вѣдъ другого и вѣдъ мѣста густымъ лѣсомъ. Сей чудовый видъ вразивъ хижого хана татарского и вѣнъ выславъ пословъ до мѣста, щобы ему поддало ся. Одначе Кієвляне вѣили пословъ. Татаре вѣдступили зъ думкою, завоювати на другій рѣкъ мѣсто и покарати Кієвлянъ.

Тымчасомъ Кіѣвъ перейшовъ у руки князя Данила, але вѣнъ не прийшовъ обороняти Кієва, а поручивъ се хороброму воеводѣ Дмитрови.

Подъ конецъ 1240 р. прийшла страшна сила Татаръ зъ Батыємъ, переправилась черезъ Днѣпро по леду, и облягла Кіѣвъ. Вѣдъ скрипу телѣгъ (возѣвъ) татарскихъ, револу верблюдѣвъ та иржаня коней не чути було, що говорили люде въ мѣстѣ мѣжъ собою. Татаре почали машинами розбивати муры мѣста, поки не проломали ихъ. Тодѣ почавъ ся лютий бѣй, списы ломали ся, щиты розколювали ся, стрѣлы хмарою закрывали сонце. Одначе Кієвляне смѣло держали ся, а якъ вже не стало сплы встояти, скупили ся коло десятининои церкви, обкопали ся, але й тутъ не встояли. Багато людей натовпилося до церкви, поховали ся по хорахъ, такъ що хоры не вдержали и завалили ся. Дѣяло ся се саме на святого Миколу 1240 р. Татаре такъ розлютили ся, що всѣхъ побили, будѣвъ поруйнували, а зъ Кієва лишили ся саміи руины. Воевода Дмитро порубаний та постѣченный попавъ ся въ руки татарскіи, одначе Батый не казавъ его вѣивати задля его хоробрости, та щобы корыстуватись его радою въ дальшихъ походахъ.

Зруйнувавши Кіѣвъ, орда татарска посунула чорною хмарою на захѣдъ, забрала и зруйнувала мѣста на

Волыни, тільки Кременець, положений на високій горі, не піддавъ ся Татарамъ. Водтакъ рушили Татаре на Галичъ и добули мѣсто. Данила не було тодѣ дома, бо ще поки наспѣла звѣстка про похѣдъ Батия, поѣхавъ вѣнъ до угорского короля, сватати тамъ свого сына Льва. Нарѣдъ покидавъ хаты и втѣкавъ у лѣсы та не-тры. Киѣвскій тысячникъ, Дмитро, котрого взяли зъ со-бою Татаре, бажаючи охоронити Русь вѣдъ дальшого спустошеня, радивъ Татарамъ ити чимъ скорше на Угор-щину, поки ще король угорскій не приладивъ ся до бою. Татаре послушали Дмитра и роздѣлили ся на два вѣдѣлы: оденъ перейшовъ черезъ Карпаты на Угор-щину и занявъ еѣ, а другій пустивъ ся дальше на за-хѣдъ черезъ Польшу на Шлезкѣ. И тамъ палили Та-таре та руйнували мѣста (мѣжъ ними и Краковъ) и села, забирали людей въ полонъ, грабили людскій добутокъ, а тільки въ липцю 1242 р. вернувъ ся ханъ Батый въ степы надъ Волгу. На цѣломъ просторѣ Руси лѣвобѣчъ Днѣпра розсѣло ся кѣлька окремихъ орѣдъ татарскихъ пѣдъ рукою темникѣвъ, то естѣ начальникѣвъ 10.000-ныхъ вѣдѣловъ и дбали про пѣдлеглость заво-йованыхъ земель. Самъ Батый розмѣстивъ ся въ сте-пахъ надъ Волгою и Дономъ. Спершу не мавъ ханъ татарскій сталога мѣсця, де живъ бы зъ своимъ дво-ромъ, але опѣсля выбравъ собѣ Батый стало мѣсце надъ Волгою и оно звало ся Сарай. Ханьска орда звала ся вѣдъ золотого убраня Золотою ордою; звала ся она такожъ Кипчакскою ордою вѣдъ першихъ воло-дарѣвъ сего степу Кипчакѣвъ. Въ Сарай мусѣли во-лодарѣ забранихъ краѣвъ приѣздити на поклѣнъ до Батия.

Вернувши домѣвъ, заставъ Данило край опустоше-ный; по церквахъ, де нарѣдъ товпивъ ся, утѣкаючи пе-

редь Татарами, лежали купы труповъ и задля сопуху зъ гниющихъ тѣлъ годъ було наближитись до якого небудь мѣста. Треба було теперъ вѣдбувати поруйнованій мѣста и збирати розгнаний нарѣдъ, що блукавъ ся по лѣсахъ та горахъ. Та не досыть того, що Татаре зруйнували край, але ще треба було бороти ся и зъ домашними ворогами.

Пѣдъ той часъ, якъ Данила не було дома, бояре Галицкій въ останнє силкували ся вѣдѣбрати Данилови Галичъ и злучитись зъ Черингѣвскимъ княземъ Ростиславомъ и угорскимъ воеводою Фильнїемъ або Филею. Трохи не сѣмъ лѣтъ тревала та борба Данила зъ его ворогами, але на останку побивъ вѣнъ Ростислава надъ Сяномъ (1249 р.), а хочъ доси все прощавъ своимъ ворогамъ, гнѣвъ его дѣйшовъ до самого краю и вѣнъ покаравъ смертію „прегордого Филью“, воеводу угорского, кѣлькохъ Угрѣвъ и боярина Володислава.

Теперъ ставъ Данило найпотужнїйшимъ володаремъ не тѣлько помѣжъ усѣма рускими, але и загаломъ славянськими князями. Багато рускихъ князѣвъ, що втратили свои удѣлы пѣдчасъ нападу Татаръ, вступає теперъ на службу у Данила и стають его воеводами. Здавало ся, що доля нищихъ князѣвъ рускихъ обминула Данила. Та инакше склало ся. Въ р. 1250 прийшли до Данила послы вѣдъ татарского хана зъ грѣзнымъ словомъ: „Дай Галичъ!“ Засумувавъ ся Данило, але порадивши ся зъ ширимъ своимъ братомъ Василькомъ, постановивъ поѣхати до Батя, чтобы не втратити землѣ, добутои довголѣтними крѣвавыми боями. Теперъ ще не мѣгъ вѣнъ оперти ся Татарами, накопи бѣ они найшли его землю, бо не вспѣвъ ще укрѣпити зруйнованихъ мѣстъ. Тому розумнїйше було теперъ признати

хана татарского своимъ зверхникомъ, щобъ опѣся въ пригодной хвили розправити ся зъ ворогами Руси.

Дня 20 жовтня 1250 р. выбравъ ся Данило въ дорогу, а помолившись въ Києвъ, переправивъ ся черезъ Дибпро до Переяслава, до Куремсы, темника татарской орды, що кочувала на Украинѣ. Куремса провадивъ Данила дальшою дорогою. Сумно стало Данилови мѣжь Татарами, бо вѣдь дѣзнавъ ся, що ханъ велѣвъ рускимъ князямъ кланяти ся передъ татарскими божищами и вѣдправляти татарскій обряды и службы. Одначе Батый принявъ его дуже ласкаво. Приѣхавши до Батыя, упавъ Данило передъ нимъ пѣсля татарского звичаю на колѣна и вступивъ въ его шатро. „Данило“, спытавъ Батый, „чому ты такъ довго не приходивъ сюды? Добре, що теперъ прийшовъ; чи пѣшь нашъ напигокъ, кобылячий кумысъ?“ — „Доси не пивъ ще“, вѣдповѣвъ Данило, „але якъ скажешь, то питиму“. „Ты вже нашъ Татаринъ“, мовивъ Батый, „пий нашъ кумысъ“. Данило выпивъ и пѣшовъ ще поклонити ся хановѣй жѣнци, а Батый пѣславъ ему вина и сказавъ: „Ты не звыкъ пити кумысъ, то пий вино“. Важке було се принажене для Данила, одначе не безъ хѣсна. Данило пересидѣвъ 25 днѣвъ у Татарѣ, а вѣдтакъ вѣдпустивъ его Батый и вѣдавъ ему Галицке князѣвство, яко пѣдручному князеву.

Такъ вчинивъ Батый и зъ князями Суздальско-Московскимъ, и они легко пѣддали ся татарскѣй ордѣ, бо ярмо татарске було для нихъ выгѣдне; черезъ те, що ханъ ставъ верховнымъ володаремъ, втратили свою верховну власть и боярѣ и вѣча, они не могли вже анѣ выбирати, анѣ прогѣяти князя. Князѣ, яко пѣдручники хана, вѣбли ему пѣдмещувати ся и стали помалу самовластинками въ своѣй земли. Ханъ посылавъ тамъ своихъ урядникѣвъ — баскакѣвъ; они робили списъ лю-

дей и выбирали вѣдъ нихъ данину, звану татарщиною. Суздальско-Московскій князь стали отже залежными вѣдъ хана татарского, иначе они сидѣли теперь мѣцнѣйше на своѣмъ престолѣ, бо каждого часу могли рахувати на пѣдмогу татарску.

Залежнѣсть Данила вѣдъ Татаръ не була така важка, бо ханъ не присылавъ вѣдъ Галицку Русь баскакѣвъ, и не выбиравъ податкѣвъ, тѣлько князь мусѣвъ давати ханови свое вѣйско на пѣдмогу, коли єму треба було де выступити вѣдъ походѣ. Одначе Данило не мѣгъ и сего припниженя стерпѣти. Вѣдъ дальшѣмъ своѣмъ житю мавъ вѣнъ тѣлько те на думцѣ, щѣбъ вызволити ся зъ пѣдъ сего соромного ярма татарской орды, вѣдъ котре вѣнъ вступивъ, поклонивши ся ханови. Данило починає те-перъ укрѣпляти мѣста, а окрѣмъ того оглядає ся за союзниками помѣжъ своимъ сусѣдами, щѣбъ у нихъ найти пѣдмогу проти Татаръ. Вѣнъ женить сына Льва зъ дочкою короля угорского Белъ и починає переговоры зъ Папою Римскимъ, щѣбы Папа завѣдзавъ захѣдно-европейскихъ володарѣвъ до хрестного походу противъ Татаръ. Данило признавъ Папу головою церкви, а Папа позва-лявъ Русинамъ придержувати ся дальше обрядѣвъ грец-кон церкви и обѣцявъ помѣчь противъ Татаръ. Папа обѣцявъ окрѣмъ того скликати соборъ, щѣбы довести до зъеднаня сѣднои церкви грецкои зъ захѣдною, римско католицкою. Вѣдъ марци 1255 р. приѣхавъ папскій посолъ Опио и привѣзъ Данилови вѣнецъ корѣвскій. Данило не хотѣвъ спершу прияти вѣнца, иначе на-мовила его мати и польскій князь, обѣцюючи дати по-мѣчь противъ Татаръ. Данило згодивъ ся, и папскій по-солъ корѣнувавъ Данила корѣвскимъ вѣнцемъ 1255 р. вѣдъ Дрогичинѣ надъ Бугомъ на граници Мазовѣ и на-завъ его корѣлемъ Руси.

Окрѣмъ того запевнивъ собѣ Данило підмогу противъ Татаръ у князя литовского Миндовга, котрый вѣдавъ свою дочку за молодшого Данилового сына Шварна. Данило почувъ себе мѣцнымъ, заприязнившись зъ князями польскими и литовскими та зъ королемъ угорскимъ. Сподѣваючись ще окрѣмъ того підмоги вѣдъ Папы Римского, зачавъ Данило нападати на Татаръ. Поки темникомъ татарскимъ бувъ Куремса, чоловікъ мягкій и до Данила прихильный, не тыкавъ вѣнъ Данила, и се додавало Данилови вѣдваги. Данило задумавъ вѣдобрати всѣ рускій мѣста вѣдъ Татаръ, але обѣцяна підмога вѣдъ Папы и захѣдныхъ князѣвъ не надходила; Данило зѣрвавъ тому всякій зносны зъ Папою и задержавъ толькы назву короля Руси и вѣнецъ корѣвскій *).

Данило сподѣвавъ ся вѣдтакъ власными силами побити Татаръ, и справдѣ повело ся ему щасливо вѣдбити нападъ Куремсы на Галичъ. Одначе въ р. 1260 на мѣсце Куремсы приславъ ханъ страшного Бурундай. „Жорстокій, окайный“ Бурундай, якъ каже лѣтописецъ, вдеръ ся зъ великою силою Татаръ на Волинь и домагавъ ся, щобы Данило выйшовъ ему на зустрічъ и давъ вѣйско на підмогу противъ Литвы, та щобы зруйнувавъ всѣ укрѣпленій мѣста. Данило мусѣвъ уступити передъ силою. Одначе не хотѣвъ пти до Бурундай и выѣхавъ на Угры, а пѣславъ Василька зъ вѣйскомъ на підмогу Бурундаєви. Князь Василько и Левъ мусѣли звалити мѣры Львова, Кременця, Луцка, Володимира Волиньского и иншихъ мѣстъ. Толькы Холмъ оперъ ся Татарамъ. Вѣдтакъ загнавъ ся Бурундай зъ підмогою рускихъ

*) Вѣнецъ сей находить ся въ капітулѣ Перемышкѣй гр. кат. и его переробили на мітру для єпископа.

князѣвъ глубоко въ Польшу и вернувъ назадъ зъ великимъ полономъ.

Вернувши домѣвъ, мусѣвъ Данило теперь до кѣнця своего вѣку майже непрерывно воювати зъ Литвою, щѣ мстила ся за нападъ Татаръ зъ пѣдмогою руского войска.

Важка була борба Данила зъ Татарами. Войъ мусѣвъ имъ зъ своихъ земель вѣдступити Понизе. Татарске лихолѣте дало ся добре въ тямку рускому народови. Одначе и те лихо було не безъ добра. Коли народъ рускій пѣсля страшного нападу Батыя ставъ зъ лѣсовъ та нетрѣвъ повертати до своихъ зруйнованыхъ домѣвокъ, то не найшовъ вже бояръ, котрѣ такъ обмежили були право громадске и значѣне вѣча народного, а вѣльныхъ колисъ людей довели до неволѣ. Передъ нападомъ татарскимъ рускій бояре позаселювали багатосѣль та мѣсть невѣльниками, забраными у войнѣ въ полонѣ. Пѣдчасъ нападу татарского бояре и невѣльники покидали свои села и вѣгкали въ лѣсы та горы, а коли опѣсля невѣльники вернули до своихъ осель въ мѣстахъ и селахъ, выступаютъ они тамъ яко вѣльий громадяне. Такимъ способомъ зъ нападомъ татарскимъ упаде боярство, але уступае и неволя селянъ та маломѣщанъ.

13. Смерть и характеръ руского короля Данила.

Данило вмеръ въ 63-ѣмъ роцѣ житя въ своихъ улюбленѣмъ Холмѣ 1264 р. и его поховано тамъ въ церквѣ Пр. Богородицѣ, когору самъ поставивъ.

Данило бувъ чоловѣкъъ необычайный : вѣльъ вызначавъ

ся всѣма тими прикметами, якѣ були потрібні, щоби Русь подвигнути до значѣня и могучости. Вѣнъ вѣдрѣживъ ся безкорыстною и горячою любовію до рѣдного руского краю, котрому бажавъ добра, бажавъ побачити руску землю щасливою и добре улаженою державою, та здобути їй повагу помѣжъ сусѣдами. Данило дбавъ безнастанно про добро руского народу: цѣлый свѣй вѣкъ за тымъ побивавъ ся, якъ Володимиръ Мономахъ, и змалку не дававъ собѣ спочинку нѣ ва годину.

Данило бувъ способнымъ, быстрымъ и разумнымъ політикомъ; вѣнъ все знавъ, якъ и що чинити и якихъ способѣвъ ужити въ борбѣ зъ ворогами. До всякой справи бравъ ся вѣнъ жваво и палко и бувъ вытревальный ажъ до кѣнця.

Данило бувъ не тільки хоробримъ лицаремъ, але и добрымъ проводыромъ. Одначе вѣнъ не любувавъ ся въ самыхъ лишень вѣйсковыхъ справахъ, а показавъ велику способність упорядкувати свою державу. Тому лѣтописецъ называе его „княземъ мудрымъ“, „другимъ по Соломонѣ“. Данило визначавъ ся безкорыстною вѣдчею, незвычайно любивъ брата свого Василька, и дѣливъ ся зъ нимъ землями, якѣ придбавъ. Братъ вѣдплачувавъ ему за те щирою прихильністю и цѣлый вѣкъ жили они у великой приязни и нѣколи не сварили ся. Оденъ не починавъ нѣчого, не порадившись зъ другимъ; у всѣхъ походахъ они стояли одностайно, въ бою оденъ доглядавъ другого и остерегавъ вѣдъ небезпечности.

Данило любивъ правду, зъ людьми обходивъ ся по людски и прощавъ всѣ провинны своимъ противникамъ и врагамъ. Разъ тільки, коли Галицкій бояре зъ подмогою Угровъ и Чернигѣвского князя Ростислава въ останне силкували ся вѣдобрати Галичъ, и коли довели

его гнѣвъ до краю, не вдержавъ ся вѣнъ вѣдъ душегубства. Вѣнъ нѣколи не забувавъ, коли хто вчинивъ добро для него. Не любивъ вѣнъ славы и пыхи, и томѹ тѣлько польскій князь и мати наклонили его, щобъ принявъ королѣвскій вѣнецъ вѣдъ Папы.

Такъ отже чи глянемо на Данила яко на князя, чи яко на чоловіка, бачимо въ нѣмъ образъ приязный и радѣстный, и томѹ нѣчого дивного, що нарѣдъ рускій щиро любивъ его и бувъ до него прихильный, а слава его розбѣйшла ся далеко й широко по сусѣднихъ земляхъ. Отже коли Данила такъ высоко поважали тодѣшний люде, то певно, що й теперъ кождый Русинъ щиро буде шанувати и поважати найсвѣтлѣйшу особу стародавньої Руси, що була оборонцемъ руского народу и его провѣдникомъ въ найтруднѣйшихъ хвиляхъ рускои бувальщини.

14. Князь Левъ и останній часы самостѣйнои Галицкои Руси.

Данило лишивъ велику державу, доволѣ самостѣйну въ вѣдносинахъ до Татаръ. Одначе що ся держава опѣсля не такъ розвивала ся, а пѣдупала, тому винний найбѣльше Данилові наслѣдники. Верховнымъ княземъ по смерти Данила ставъ его братъ Василько. Якъ довго ще живъ Василько, дбавъ вѣнъ про те, щобъ удержати внутрѣшній ладъ помѣжъ князями. Але по его смерти (1271 р.) починають ся зновъ усобицѣ. Князь Левъ, сынъ Данила, бажавъ зъєднати пѣдъ своєю рукою всѣ рускій землѣ, що належали колись до Данилової державы. Одначе вѣнъ уживавъ до того зовсѣмъ невѣдповѣдныхъ способѣвъ. Найбѣльшимъ лихомъ для Руси було, що князь

КНЯЗЬ ЛЕВЪ.

Левъ кликавъ неразъ Татаръ на по́дмогу, и тымъ да-
вавъ имъ нагоду, вмѣшувати ся въ рускїй sprawy. Зъ
татарскою по́дмогою воюе вѣнъ то зъ Литвою, то зъ
Польшею, то зъ Уграмъ, и майже все невдачно а за
тѣ напады мстили ся Литовцѣ и Поляки, руйнували по-
граничній мѣста та забирали людей въ полонъ. Поляки
вѣдобрали вѣдъ Руси землю Люблинську. Приязнь князя
Льва до Татаръ, тыхъ страшныхъ ворогѣвъ Руси, дой-
шла до того, що вѣнъ державъ на своѣмъ дворѣ при-
бѣчну сторожу татарску. Татаре вымагали навѣтъ, щобы
Галицко-рускїй князь приходили до нихъ зъ поклонами
и платили татарщину.

По смерти Василька ставъ Левъ верховнымъ кня-
земъ Русі. Вѣнъ на пово вѣдбудувавъ зруйнований Та-
тарамъ Львѣвъ, котрый ставъ его столицею, обвѣвъ око-
пани и стѣнами и заселивъ такожъ приходцями зъ чу-
жихъ краѣвъ: Нѣмцями, Вѣрменами и и. Пѣдъ конецъ
жия дѣвавъ вѣнъ бѣльше про добро народу и провѣвъ
останній днѣ свои въ монастыри въ Спасѣ, недалеко
Старого Мѣста надъ Днѣстромъ. За прикладомъ деякихъ
давнѣйшихъ князѣвъ принявъ передъ смертію (1301 р.)
чинъ чернечїй (ставъ монахомъ). Его домовину пере-
несено пѣзнѣйше до поблизького монастыря Лаврова
и похоронено въ церквѣ. Опѣсля позабули люде, де
спочивавъ князь Левъ; ажъ въ р. 1767 по пожарѣ мо-
настыря вѣдкрыто въ мурованѣй стѣнѣ домовину князя
Льва, оббиту сѣбною и золотою бляхою та украшену
гарною рѣзьбою зъ написомъ имени и року смерти.
Однакъ игуменъ монастыря казавъ перетопити золото
и сѣбло на церковній потреби. Жаль, що у насъ такъ
нѣ умѣють шанувати памятокъ старины, а нинѣ не
знаємо навѣтъ, де спочивають останки руского кня-
зя Льва.

Послѣдники князя Льва не вмѣли и такъ поддерживать давной силы и ваги князѣвства Галицко-Володимирского, а родъ князѣвъ Романовичѣвъ вымеръ (1324 р.) саме подъ таку пору, коли зъ одного боку Литва, а зъ другого Польша стали скупляться въ одноцѣльный державы, а Галицко-Володимирске князѣвство подпадае водтакъ подъ власть сихъ сусѣднихъ державъ.

II. Русь подъ панованѣмъ Литвы и Польшы.

1. Гедыминъ засновуе могучу литовску державу.

Мы вже попереду згадували про першій початокъ Литовской державы (див. стор. 61). Одроче справдѣннымъ основателемъ силы и могучости Литвы бувъ великій князь Гедыминъ. Онъ умѣвъ зобрати подъ своею властію всѣ силы, потрібні до борбы зъ сусѣдами, прилучивъ до Литвы багато рускихъ земель, и такъ утворивъ велику и могучу державу. Границы литовской державы забезпечивъ Гедыминъ землями и гóродами, котрыхъ Литовцѣ вмѣли смѣло й хоробро боронити добóрными и вправными войсками.

Литовскіи войска змóцнили ся наплывомъ новыхъ рускихъ силъ зъ забраныхъ рускихъ краѣвъ. Въ литовскихъ войскахъ служило теперь багато военныхъ рускихъ дружинъ и рускихъ воеводѣвъ. Литовскіи князѣ посылали Русинѣвъ навѣтъ у важныхъ справахъ до сусѣднихъ державъ. Яке значѣне мала руска народность

въ Литвѣ за Гедымина, бачимо зъ того, що заступникъ Руснопѣвъ въ Литвѣ, Давидъ, староста Городненскій, займає видне и значне становище побѣдъ литовскихъ князѣвъ. Смѣлый и до всего емкій, хоробрый лицарь, бувъ Давидъ при Гедыминѣ першимъ по князю чоловѣкомъ. Князь вѣддавъ за Давида одну зъ дочокъ своихъ, надавъ ему окремый удѣлъ (Кривницку землю) и поручивъ ему найважнѣйшу литовску твердиню Городно. Коли Гедыминъ не выступавъ самъ въ походъ, вѣддававъ Давидови начальство надъ литовскими войсками, хочъ мавъ братѣвъ и сынѣвъ. Давидъ бувъ отже посередникомъ мѣжъ народностію литовскою а рускою, зъ котрыхъ творила ся нова литовско-руська держава; жаль только, що за рано розставъ ся Давидъ зъ симъ свѣтомъ, убитый зрадливымъ способомъ. Яку вагу мала руска народнѣсть въ Литвѣ, бачимо и зъ того, що Гедыминъ писавъ ся „королемъ Литвы и Руси“, а лѣтописцѣ называютъ его державу великимъ князѣвствомъ литовскимъ, жмудскимъ и рускимъ“.

Сю перевагу надало Русинамъ надъ Литовцями прилученє новыхъ русскихъ земель до литовской державы. Ще Миндовгъ загорпувъ землю Полоцку и Кривницку вѣдъ рѣки Двины ажъ по Припеть, а Гедыминъ князѣвства Турѣвске и Пиньске на полудне ажъ по за рѣку Припеть и горѣшній Днѣпро. Сынъ Гедымина, Любартъ, оженивъ ся зъ княжною Володимирско-Волинською и доставъ яко вѣно князѣвство Луцке на Волини, а другій сынъ Ольгердъ, наслѣдивъ князѣвство Витебске по смерти своего тестя.

Такимъ способомъ двѣ третины великой державы литовско-русской заселявали Русины, а Литва вже за Гедымина стає сильнымъ осередкомъ, коло которого мали громадитись роздробленіи и ослабленіи рускїи силы.

Розпростерши значно границѣ Литвы, закладавъ Гедыминъ перій значній гóроды и замки. Мѣжь иншими заложивъ вѣнъ Вильно, и тамъ перепѣсь свою столицю. Се мѣсто було такожь осередкомъ поганьскои вѣры Литовцѣвъ. Одначе побѣчь поганьскои вѣры мала и христїаньска церква за Гедымина всяку свободу въ земляхъ рускихъ, щѣ належали до Литвы. Русины мали у Вильнѣ церкву святого Миколая. Майже всѣ сыны Гедыминови були жонатї зъ рускими княжнами, христїянками, бо Гедыминъ зважавъ на те, щѣбы жепитьбою або замужемъ своихъ дѣтей придбати для Литвы або яку землю сусѣдню, або союзъ зъ якою державою.

Добутїи землѣ раздававъ Гедыминъ помѣжь сыновѣ и братѣвъ яко удѣльнїи князѣвства. Князѣ удѣльнїи выбирали лише дачки вѣдъ своихъ пѣдданныхъ. За зобранїи дачки наймали собѣ князѣ зъ помѣжь пѣдданныхъ вѣйска и вѣдбывали напады татарскїи, а управу краю лишали народови. Рускїи громады вѣдотхнули отже свободнѣйше пѣдъ властїю Литвы. Вѣйска литовскихъ князѣвъ, приведенїи зъ Литвы и нанятїи въ рускихъ земляхъ, не були окремымъ станомъ, котрый розширявъ бы свои права на шкѣду народу. Вояки, панятїи за грошѣ, були отже слугами князя, вѣдъ него зѣвсѣмъ залежными. Зъ рускихъ боярѣ небагато лишило ся въ рускихъ земляхъ, прилученыхъ до Литвы, бо многїи згинули пѣдчасъ нападѣвъ татарскихъ або переселили ся въ иншїи стороны; они втратили свою власть надъ рускими громадами. Бояре були дальше людьми вѣольными, мали великїи добра, але мусѣли ставити ся до вѣйска князѣвъ литовскихъ, боронити замкѣвъ, вѣздити зъ письмами и давати въ потребѣ пѣдводы на розказъ князя. Такимъ способомъ стали бояре княжими слугами. Окрѣмъ наемныхъ людей военныхъ и немногихъ боярѣ, були въ рускихъ краяхъ.

за литовскихъ князѣвъ вольнѣй громадяне и невѣльники, якихъ ще давнѣйше поселили рускѣ бояре. Громады достали за литовскихъ князѣвъ давнѣй свои права вѣчевѣ, самѣй управляли своими справами и судили ся посли давныхъ звычайѣвъ на сходахъ, а земля, на котрой они сидѣли, була ихъ власностю.

Але подѣ ту пору, коли Литва стає могучою державою, выступають на півднѣмъ сходѣ Руси яко суперечники Литвы великѣй князѣ Володимирско-Суздальскѣй або Московскѣй и заходжують ся коло того, щоби для себе загорнути рускѣ землѣ.

2. Розрѣстъ великого князѣвства Московского.

Починѣ до заснованя великого князѣвства Московского давѣ Андрѣй Боголюбскѣй, якѣ вже мы попередуповѣли (стор. 34). Одначе властивымъ основателемъ князѣвства Московского бувѣ князѣ Данило, сынѣ князя Олександра Невского. Подчасѣ татарского лихолѣтя засѣвъ Данило въ мѣстѣ Москвѣ, котра ще була невеликимъ пригородомъ Суздальского мѣста Володимира. Князѣ Данило Олександровичѣ, користуючись незгодою нашихъ удѣльныхъ князѣвъ въ Суздальщинѣ, зумѣвъ побольшити свой удѣль хитростю, насильствомъ и грабѣжами и такѣ поднявъ Москву троха въ гору. Зѣ того часу все вже сидѣли князѣ въ Москвѣ и она щѣ разѣ большу здобувала собѣ вагу, а зѣ подмогою Татарѣ, котрѣ панували надѣ Московщиною, Московскѣй князѣ добивали ся могучости й силы. Татарва любила такихъ князѣвъ, щѣ знали подмещиватись, корити ся и до землѣ чоломъ бити передѣ ханомъ. Огже Московскѣй князѣ, побитѣй Татарами, познали добре ихъ вдачу и почали

підмещуванемъ та покóрливостію добивати ся ласки у хана. Они разъ-у-разъ їздили зъ поклонами и дарами до хана, підплачували его порадинокóвъ, доносили на другихъ князївъ, а себеставляли найввѣрнѣйшими слугами ханьскими и черезъ те вóбивались у велику ласку татарского хана. Князь Иванъ, сынъ першого Московского князя Данила, такими хитрощами зъєднавъ собѣ превелику ласку Татарвы, очернивъ передъ ханомъ своихъ сусѣднихъ князївъ такъ, що Татарва помогла ему выгнати або й повбівати тыхъ князївъ, и вóцала Иванови ихъ землѣ. Отгакъ, накликаючи Татарву, Московскій князь Иванъ разъ-у-разъ розширявъ границѣ своего князївства. Бажаючи пóднести вагу Москвы, йшовъ князь Иванъ у всѣхъ своихъ змаганяхъ слѣдомъ Андрѣя Боголюбского. Вóнъ поставивъ собѣ въ Москвѣ дворець, зъ часомъ славный Кремль, обвѣвъ его дубовыми стѣнами, переманивъ у Москву Київского митрополита Петра (родомъ Русина зъ Волиньской землѣ), заманивавъ до себе богатыхъ боярь зъ иншихъ князївствъ, а навѣтъ Татарамъ позволявъ селити ся въ Московскóмъ князївствѣ, щобы показати свою прихильность до Татаръ. Зъ того часу почало багато Татаръ поселявати ся въ Московщинѣ. Они часто приймали христіянську вѣру, спорóднювали ся зъ корѣнними Москалями и черезъ те вóйшло багато накорѣнку татарского въ московскій нарóдъ, котрый вже раньше принявъ у себе чимало накорѣнку финьского або чудского. Опóсля навѣтъ Московскій князь женили ся зъ Татарками, а пóзпѣйшій царь Московскій Борисъ Годуновъ бувъ Татаринъ зъ роду. Татаре, хитрый нарóдъ, любили брати ся до купецтва; отже якъ почали Татаре селити ся въ Московщинѣ, то тамъ розцвило купецтво, настали славні ярмарки. Слѣды татарского накорѣнку остави ся въ

московскѣмъ народѣ ще й доси. И нынѣ легко пѣзнати Москаля вже зъ самого лица: чоло плоске, нѣсь тупий, очи малі, пѣдъ очима выступаючі щокы. Московскій купецъ ще й сегодня звѣсній своими хитрощами, а московскій народъ, подобно якъ колись и Татары, дуже слухняный для своего царя, и вважають его мало що не за одно зъ Богомъ, такъ якъ се було колись и у Татаръ.

Московскій князь, загортортаючи щоразъ бѣльше землѣ для себе, заходили ся разомъ знищити слѣды давной волѣ народной, а змѣцнити всѣма силами свою власть княжу. Они поубивали багато князѣвъ и знатныхъ людей, ограбювали мѣщанъ, не позволяли народови збратисъ на вѣче, а велѣли слухати тѣлько княжихъ приказѣвъ, люто карали смертію всякого неслухняного и накладали на народъ великі дачки, щѣбы збѣлшити княжу скарбону. Щѣбы надати Москвѣ ще бѣлшу вагу и зробити єѣ осередкомъ московского православія, перенѣсь князь Василь Дмитровичъ (1395 р.) чудотворный образъ Пр. Богородицѣ (выкраденый давнѣйше Андрѣемъ Боголюбскимъ зъ Вышгороду) зъ Володимира надъ рѣкою Клязмою до Москвы.

Такъ розросталось Московске князѣвство щоразъ ширше, спершу зъ пѣдмогою Татаръ, а вѣдтакъ своими силами. Якже розлетѣлась Золота Орда внутрѣшними незгодами и усобицами, тодѣ вѣдказали ся Московскій князь платити дачки татарскимъ ханамъ и стали самостѣйными князями. Они вже за татарцины звали ся великими князями, а опѣсля почали называти ся государями а вѣдтакъ царями.

Зѣєднавши пѣдъ своєю рукою всю Московщину, звернули Московскій князь бачне око на сусѣдний рускій землѣ, за котрыми вытягали руки такожъ великі князѣ

литовскій. Тымъ то борше чи пѣзыйше Литва и Московщина мусѣли стати ворожо супротивъ себе, бути суперечниками.

3. Ольгердъ стае великимъ княземъ литовскимъ.

По смерти Гедымина опинилась Литва въ дуже трудномъ положенію, бо не було тамъ ані закономъ, ані звичаємъ постановлено, хто має наслѣдити великокняжій престѣлъ. Одначе зъ тои трудности вызволивъ Литву Гедыминѣвъ сынъ, Ольгердъ. Вѣнъ вызначавъ ся быстрымъ політичнымъ поглядомъ и великими военными здѣлностями. Всю свою увагу звернувъ Ольгердъ на справы рускои народности, бо що до вѣры, звичаївъ и родинныхъ звязкѣвъ та поглядѣвъ бувъ вѣнъ справедливымъ Русинѣмъ. Ольгердъ рано вже охрестивъ ся, и оженивъ ся зъ Витебскою княжною, Марією, а по еи смерти, зъ Тверскою княжною, Уляною. Бѣльшу частину свого житя провѣвъ Ольгердъ на Русѣ, середъ руского народу и пѣдъ впливомъ рускои просвѣты. Зъ 12 его сынѣвъ хрестило ся 10 по грецкому обряду, а двѣ дочки Ольгердовѣ були такожь православнѣ и вѣддали ся за рускихъ князѣвъ. Жѣнки и дѣти Ольгердовѣ визнавали свободно и голосно православному вѣру; въ Виленскомъ замку була придворна церква, въ котроѣ молилась княжа родина. На дворѣ княжѣмъ жили православнѣ попы, а обѣ жѣнки Ольгерда були дуже побожнѣ и ставили багато церкѣвъ.

Въ своѣй дѣяльности політичноѣ вѣддавъ ся Ольгердъ майже зовсѣмъ рускимъ справамъ. Вѣнъ майже подвоивъ число рускихъ земель, що належали до Литвы,

и надавъ руско́й народности и просвѣтъ перевагу въ литовско-руско́й державѣ. Русь була вже давно не то́лько христіянська, але просвѣтою и наукою стояла геть-то выше дикои и майже зовсѣмъ поганьскои Литвы. Русь мала своє письмо, своихъ письменныхъ людей, свои книги и писаніи законы, отже не дивниця, що Русь, завосвана Литвою, духомъ перемогла Литву. Литовцѣ переняли вѣдь Русинѣвъ тогдѣшню руску мову книжну, руске письмо и руску просвѣту, христіянську вѣру, рускій звичаѣ. словомъ Литовцѣ ставали справдѣшними Русинами. На княжѣмъ дворѣ литовско́мъ, въ судахъ, на радахъ, всюды панувала руска мова и тому́ завосвана Русь дивила ся на литовскихъ князѣвъ не якъ на чужоземцѣвъ, а якъ на своихъ людей.

Въ Литвѣ завѣвъ Ольгердъ такіи ладъ, якіи бувъ на Руси за Володимира Великого. Вѣнъ признавъ права на князѣвства лише родинѣ Гедиминовой, а здобуваючи що разъ нові рускіи землѣ, роздававъ ихъ поміжъ братѣвъ, синѣвъ та свояко́въ яко окреміи удѣлы. Въ тыхъ удѣлахъ мали они княжити самостѣйно, а признавати лише зверхнѣсть великого князя, яко старшого въ родинѣ.

Зъ по́дмогою щирого брата свого Кейстута, заставъ Ольгердъ въ р. 1345 на великокняжѣмъ престолѣ литовско́мъ и тодѣ стала така умова, що всѣ браты мають слухати Ольгерда яко великого князя и верховного розпорядника удѣло́въ.

Поладивши внутрѣшній справы державній, звертає Ольгердъ всю силу на справы заграничній. Першимъ такимъ дѣломъ була вѣйна зъ пѣмеккими хрестоносцями, зъ котрыми Литва межувала на заходѣ. Се були черцѣ (монахи), котріи на бѣлыхъ плащахъ носили пришитіи на груди чорніи хресты, и тому́ звали ся хрестоносцями.

Хрестоносцѣ були не тѣлько монахами, але й лицарями, одягали ся въ желѣзній шеломи, панцирѣ, носили щиты, мечѣ та ратища (списы), якъ устѣ тодѣшній военный люде. Они мали огнемъ и мечемъ навертати поганьскій народы на побережу Балтійского моря на христіянську вѣру, одначе пѣдъ покрышкою розширюваня христіянства простирали свою власть надъ вѣльными ще народами. Отже й Литвѣ чимало дали ся въ тямку хрестоносцѣ своими нападками, мордуючи та забираючи въ полонъ поганьскихъ Литовцѣвъ.

Майже 50 лѣтъ боровъ ся Кейстутъ зъ нѣмецкими хрестоносцями, але та вѣйна скѣнчила ся поражениемъ и ослаблениемъ хрестоносцѣвъ. Ольгердъ являвъ ся тѣлько въ небезпечныхъ и важныхъ хвилѣхъ на пѣдмогу Кейстуту зъ рускими вѣйсками, а всю силу русскихъ земель, прилученыхъ до Литвы, обертавъ на розширене своєї державы. Ольгердъ бажавъ до Литвы прилучити тѣ рускій землѣ, щѣ припирали до литовскихъ межъ, а не пѣдпали ще пѣдъ власть великихъ князѣвъ Московскихъ.

Передовѣмъ звернувъ Ольгердъ свою увагу на Великій Новгородъ и Псковъ, давній и богатій рускій державы, на пѣвночѣ вѣдъ Литвы, щѣ задержали у себе давній ладъ вѣчевый чи громадскій, по своѣй волѣ выбирали собѣ князѣвъ, и тому звали ся республики або рѣчи посполитѣ. Одначе заходы Ольгерда въ тѣй сторонѣ були марні, бо великій князь Московскій добили ся такого впливу надъ Новгородомъ и Псковомъ, щѣ пѣзнѣйше ихъ зовѣмъ загорнули пѣдъ свою власть, а опѣсля и сусѣдне князѣвство Тверске.

Щасливине повелось Ольгердову на схѣдѣ вѣдъ Литвы розпростерти межѣ своєї державы. Князѣвъ Смоленскихъ зробивъ вѣдъ своими пѣдручниками, щѣ узна-

вали Ольгерда старшимъ княземъ, а Чернигѣвске и Сѣверске князѣвство, лѣвобѣчъ горѣшнього Днѣпра и по надъ Десною, загорнувъ вѣпъ и пороздѣлювавъ помѣжъ свою родину.

4. Вѣйна Литвы зъ Польщею про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Галицка Русь переходить пѣдъ власть польского короля Казимира.

Зъ Андрѣемъ*), княземъ Галицко-Володимирскимъ, внукомъ Льва Даниловича, вымеръ 1324 р. рѣдъ Романовичѣвъ (стор. 75). Одначе про подѣлъ тогочаснѣ въ Галицко-Володимирскѣмъ князѣвствѣ маемо вельми неяснѣ и непевнѣ вѣсти. Найблизшимъ своякомъ (мабутъ сестрѣнцемъ) останнього Галицко-Володимирского князя Андрѣя бувъ Болеславъ, сынъ Тройдена, князя мазовецкого. Вѣпъ мабутъ виховувавъ ся на дворѣ Андрѣя, а бувши назначенымъ на наслѣдника престола, принявъ вѣру православу и дѣставъ имя Юрѣя II. Та не довго княживъ сей Юрѣй II. (Болеславъ Тройденовичъ). Вѣпъ вернувъ опѣсля зновъ до вѣры латиньской, роздававъ высокѣ уряды Нѣмцямъ, Полякамъ та Чехамъ, бувъ вельми жорстокѣй для пѣдданныхъ, выбиравъ великѣ дачки и довѣвъ до того, що бояре строили его на Благовѣщенѣ 1340 року въ Володимирѣ.

Найблизшимъ своякомъ князѣвъ Романовичѣвъ бувъ Любартъ, сынъ великого князя литовского Гедымина, бо его жѣнка була дочкою князя Андрѣя чи Льва II. (днѣ-

*) Задля лекшого зрозумѣня исторѣй Галицко-Володимирского князѣвства подаемо родовѣдъ князѣвъ Романовичѣвъ на слѣдуючѣй сторѣнѣ.

Родовѣдъ князѣвъ Романовичѣвъ.

Р о м а н ь Мстиславичъ † 1205, кн. Галицко-Володимирскій			
Данило кн. Галицкій † 1264.	Василько кн. Володим. † 1271		
Девъ I. † 1301 Шварно † 1270 Мстиславъ	Романъ		
кн. Галицкій кн. Гал. и Лит. кн. Луцкій	мужъ кнѣзѣвъ австрійскои Гер- труды		
Юрій I † 1316 кн.	Володимиръ † 1289 кн. Володимирскій		
Галицко Володимирскій			
Андрѣй кн. Володимир.	Девъ II.	Марія (дочка кн вичка)	
ско-Луцкій † 1324	кн. Луцкій	за Гройденомъ кн. ма- зовецкимъ	
Буса, дочка Андрѣя кн Льва II.	Волеславъ або Юрій II. † 1340 (жѣнка Гедыминѣина).		
жѣнка Любарта Гедыминовича			

вись на родовідъ Романовичѣвъ). Любарть ще за життя тестя доставъ бувъ яко вѣно землю Луцку, а по его смерті обнявъ підъ свою власть такожъ землю Володимирску. Колижъ бояре отруѣли князя Юрія II., виступивъ Любарть зъ правами до князѣвства Галицкого. Окрѣмъ Любарта виступивъ зъ правами до спадщини Галицкого князѣвства такожъ Казимиръ, король польскій. Казимиръ выводивъ свои права відси, що бувъ швагромъ останнього князя Галицкого *) и вважавъ себе своякомъ Романовичѣвъ, тому бажавъ загорнути не тільки землю Галицку и Володимирско-Волинську, але й иний землѣ, що колись належали до князѣвъ Романовичѣвъ и займали далеко бѣльшій простѣръ, якъ тодѣшня Польща. Зъ того почала ся довголѣтна вѣйна мѣжъ польскимъ королемъ Казимиромъ а Володимирскимъ княземъ Любартомъ, котрому помагавъ его братъ, великій князь литовскій Ольгердъ.

Въ саму провѣдну недѣлю 1340 р. виправивъ ся Казимиръ зъ невеликимъ, на борзѣ збранимъ вѣйскомъ зъ Кракова на Галицку землю. Не йшовъ вѣнъ простою дорогою черезъ бѣльшій мѣста, лише лѣсами и манѣвцями, щоби не розбудити приспанихъ силъ руского народа, и не звернути на себе бачности рускихъ воеводѣвъ, що управляли окремишими волостями (округами) и гѣрами. Такъ явивъ ся Казимиръ несподѣвано підъ Львовомъ, здобувъ укрѣплений монастирь святого Юрія, а щоби нагнати страху мѣсту Львову и замкненимъ въ пѣмъ боярамъ, вирубавъ въ пень багато людей, що

*) Кп Галицкій Юрій II. (Болеславъ Тройдеповичъ) и Казимиръ, король польскій, поженили ся зъ дочками великого князя литовского, Гедымина.

зъ околицѣ повѣкали и схоронили ся въ монастыри при церквѣ святого Юрія и на кладовищи. Львовъ не бувъ такожь прилаженный на такіи напады, тому мѣщане по короткой облозѣ поддали ся Казимиrowи, забезпечивши собѣ жите, майню и свободу вѣры. Въ мѣстѣ вѣдобравъ Казимиръ приречене вѣрности и послуху, а управу мѣста лишивъ тодѣшньому намѣстникови. Вѣдтакъ вернувъ вѣнъ до Кракова тою самою дорогою, забравши зъ деревляныхъ князѣвскихъ замковъ у Львовъ багато скорбѣвъ. Сѣ замки спаливъ Казимиръ, щобы рускій бояре по єго вѣдходѣ не збунтували ся и, укрьпившись въ тыхъ замкахъ, не могли єму опирати ся.

Пѣзнавши въ першѣмъ щасливѣмъ походѣ немѣчь и розладъ Галицкаго князѣвства, выступивъ Казимиръ лѣтомъ 1340 р. саме по св. Иванѣ Хрестителю въ новыи походѣ. Теперъ пустивъ ся вѣнъ зъ великою военною сплюю простою дорогою черезъ бѣльшии мѣста и твердыни въ Галицку землю. Деякіи мѣста поддали ся добровѣльно, иншии зновъ по довѣшѣ завзятои оборонѣ. Рускій бояре спѣдѣвали ся подмоги татарскѣи и выступили такожь проти короля польскаго. Одначе въ ихъ роботѣ не було нѣ ладу, нѣ розумнаго проводу, отже ѣ они поддали ся Казимиrowи, коли татарска подмога не наспѣла.

Такъ повело ся Казимиrowи здобути Перемышль, Любачѣвъ, Тустанъ*), Галичъ, Теревовлю**) и посунутись ажъ до укрьпленнаго мѣста Кременця (недалеко пыпѣшнихъ Бродѣвъ за кордономъ). У Львовѣ и въ иншихъ мѣстахъ здобутихъ полишивъ Казимиръ для обезпечѣи своєи власти нѣмецку залогу, одначе не вѣдби-

*) Нынѣ село Тустанѣвичѣ въ Самбѣрщинѣ.

**) Нынѣ называютъ се мѣсто зъ польска Трѣбовля.

равъ давнымъ рускимъ достойникамъ урядовъ и задержавъ ихъ на дальше. Справы польскій покликали Казимира пазадъ до Кракова.

Народъ рускій, втративши такъ несподѣвано свою самостійность, схаменувъ ся теперъ и выступивъ до завзятой борбы, щобъ выдобути ся зъ подъ чужою властїю. Проводырами руского народу, зворушеного противъ Казимира, выступаютъ два знатїи лицарѣ: Данило (Данко) князь зъ Острога *), и Дмитро Детко (або Данко) зъ Перемышля, „староста руской землѣ“. Данило бувъ потомкомъ князя Романа (наймолодшого зъ сынѣвъ короля Данила), а предкомъ славныхъ опѣся на Руси князѣвъ Острогскихъ. Его приятель, Дмитро Детко, виховувавъ давнѣйше дѣти Галицко-рускихъ князѣвъ, а якъ вымеръ рѣдъ князѣвъ Романовичѣвъ, управлявъ Дмитро яко староста (намѣстникъ) Галицкою Русїю. Пѣсля першого походу Казимира на Галицку Русь, задержавъ Дмитро лише Перемышль. Не маючи стѣлько силы, щобы выперти Казимира зъ Галицкой Руси, оглянули ся тї рускій лицарѣ за пѣдмогою татарскою. Нѣчого въ тѣмъ дивного, що тодѣшнїи Русины волѣли лучити ся зъ Татарами, котрї колись то такъ страшно пустошили руску землю, якъ пѣдлягати Польщи. Сила Татаръ була вже тодѣ значно ослабла, и они вже не були тодѣ страшнїи для Руси, а до того ще не мѣшали ся до справъ русскихъ, не тыкали руской вѣры, вдоволяючи ся лише дачкою. Инакше робивъ король польскїй, щобы на Руси утвердити свою власть. Скоро лише Казимиръ загорнувъ Галицку Русь, забувъ про обѣцянку, дану

*) Мѣсто на Волыни, гнѣздо славного опѣся въ исторїи роду князѣвъ Острогскихъ.

підчасъ першого наѣзду на Львівъ, а заводивъ новий ладъ, нові закони, заманювавъ на свою сторону рускихъ бояръ и вельможъ высокими урядами и иншими выгодами. Бояре и вельможъ покидали вѣдтакъ руску народнѣсть и предковску вѣру, а переходили на латинську вѣру, котра щѣ разъ бѣльше стала ширити ся на Галицкій Русь.

Татарѣ выступили зъ великою силою на Русь, побиту Казимиромъ, злучили ся зъ вѣйскомъ рускихъ бояръ, прогнали залоги Казимирові зъ рускихъ мѣстъ, и загнали ся ажъ по Вислу та облягли Люблинъ, одначе Казимиръ змусивъ ихъ зъ вѣдтамъ уступити. Лѣтописи не подають бѣльше вѣстей про ту борбу зъ Казимиромъ, а згадують лише, що по вѣдходѣ Татаръ Дмитро Детко и рускій бояре помирили ся зъ Казимиромъ; одначе не знати, чи поддали ся ему, чи задержали самостѣйнобѣсть.

Вѣдтакъ погодивъ ся Казимиръ (1347 р.) зъ Литвою на два роки и задержавъ лише землю Львовську и Черемыску, а землѣ Володимирска, Луцка, Белзка, Холмска и Берестейска лишили ся при литовскихъ князяхъ. Та ледво скѣнчивъ ся речпнецъ мира, вѣдновивъ Казимиръ вѣйну зъ Литвою 1349 р. Обѣ стороны вели вѣйну сѣмъ лѣтъ зъ великимъ завзятемъ. Спершу була перевага на польскѣй сторонѣ. Казимиръ завоювавъ усю Волинську землю окрѣмъ Холма. Одначе въ Польщи подняло духовенство суперечки зъ Казимиромъ. Литовскій князь Любарть и Кейстуть покорыстували ся тымъ замѣшанемъ въ Польщи, прогнали польскі залоги зъ Волини, зруйнували замки, котрі почавъ ставити Казимиръ, и загнали ся въ своѣмъ походѣ ажъ въ Польшу. Казимиръ утративъ всѣ рускій займища и мусѣвъ на ново зачинати завоѣванє Волини. Тутъ ставъ ему въ

пригодѣ Папа Римскій, назначивши десятину зъ церковныхъ приходѣвъ одного року на войну зъ „поганами и шизматиками“ (якъ называе въ своемъ письмѣ Литовцѣвъ и Русинѣвъ). Тодѣ Казимиръ зробивъ умову зъ своимъ сестрищемъ Людвикомъ, королемъ угорскимъ. Людвикъ зрѣкъ ся Галицкои Руси въ корысть Казимира, одначе вымовивъ собѣ, що вѣвъ и его наслѣдники мають право выкупити Галицку Русь вѣвъ наслѣдникѣвъ Казимировыхъ за 100.000 золотыхъ. Колижъ Казимиръ не лишивъ бы мужеского потомка, тодѣ Галицка Русь и Польша дѣстануть ся яко спадщина королеви угорскому. Забезпечивши собѣ такимъ способомъ спадщину Галицкои Руси, мусѣвъ король угорскій дати Казимирови збройну помѣчь, щобы вѣдорвати сю спадщину зъ пѣдъ власти Литвы. Але й Ольгердъ оглянувъ ся за пѣдмогою и злучивъ ся зъ пѣдѣльскими Татарами. Спершу взявъ бувъ верхъ Казимиръ, и не тѣлько завоювавъ Волинь, але й пѣймавъ Кейстута. а Любарть такожъ мало що не попавъ ся въ неволю. Колижъ войско угорске вернуло домѣвъ, а Кейстутъ утѣкъ зъ неволѣ и спѣльно зъ Ольгердомъ почавъ пову войну зъ Казимиромъ, повернуло ся щасте въ ихъ сторону. Литовцѣ выперли польскій залоги зъ Волини и загнали ся ажъ въ Польшу, а Любарть занявъ Галичъ, одначе мусѣвъ зъ вѣдтамъ уступати. Опѣсля не находимо въ лѣтописяхъ вѣстей про дальшій походы военнїй; мабутъ Ольгердъ зновъ помиривъ ся зъ Казимиромъ. Знаємо тѣлько, що Литовцѣ задержали тѣ самїй землѣ, якї мали передъ сею войною, а Казимиръ взявъ лише Львѣвску землю и обовязавъ ся татарскимъ ханамъ платити рѣчну дачку, отже узнавъ тымъ верховну власть Татаръ надъ Львѣвскою землею.

Новый походъ Казимира въ р. 1366 закончивъ

справу въ корысть польского короля. Ольгердъ мусѣвъ помирити ся зъ Казимиромъ на такихъ умовахъ: Казимиръ зрѣкъ ся Луцкой и Берестейской землѣ; Белзку и Холмску землю дѣставъ до смерти Юрій Наримунтовичъ (Ольгердовъ братанецъ), а Володимиръ и Кременецъ дѣставъ князь Олександръ Коріатовичъ (Ольгердовъ братанецъ); владѣльцемъ Луцкой землѣ лишивъ ся Любартъ. Всѣ три князь литовскій признали короля Казимира своимъ зверхникомъ.

Одначе ся умова не полагодила ще суперечки мѣжъ Польщею а Литвою про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. а по смерти Казимира розгорѣла ся нова завзята вѣйна.

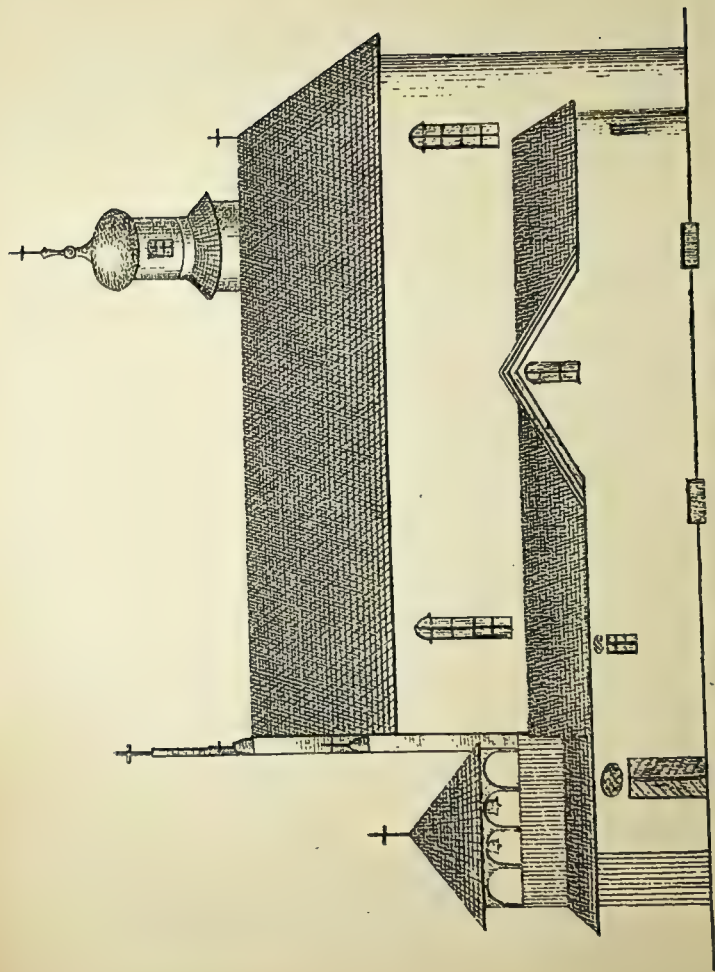
5. Казимиръ вводитъ новый ладъ въ завоєваной Галицкой Русь.

Землѣ, вѣдступленій Казимирови литовскими князми, простирали ся на схѣдъ по рѣку Сереть, на захѣдъ по Вислоку, на полудне по Карпаты, а на пѣвпочи опирали ся о Володимирске князѣвство и Полѣсе. Та не тѣлько своимъ просторомъ була Галицка Русь для малои ще тодѣ Польщѣ добрымъ здобуткомъ. Край нашъ славивъ ся, якъ мы попереду (стор. 49) згадували, доброю, плодородною землею. Напады Татаръ пѣдъ проводомъ Батыя опустошили вправдѣ и вылюднили Галицку Русь, одначе небавомъ пѣсля татарского погрому Галицка и Волинська земля зновъ доволѣ густо заселила ся. Король Данило и его братъ Василько, та ихъ сыны Левъ и Володимиръ завели зновъ ладъ въ тыхъ земляхъ, и забезпечили ихъ границѣ. Такъ окрѣмъ Львова и давнои княжои столицѣ Галича та старинныхъ княжихъ

мѣсть Перемышля и Теробовль, були значій мѣста въ завоеваной Казимиромъ Галицкой Руси якъ: Сянокъ, Ряшѡвъ, Ярославъ, Любачѣвъ, Городокъ, Щирецъ, Старый Самбѡръ (нынѣ Старе Мѣсто), Тустань (нынѣ село Тустановичъ), Тысьмениця, Коропецъ (нынѣ село), Рогатинъ, Коломыя и инші. Одроче тѣ мѣста не були обезпечені твердыми камѣнными стѣнами (мурами) и вежами, якъ то бывало въ иншихъ тогдѣшнихъ державахъ захѡдныхъ, лише по большой части були обведені земляными окопани и укрѣплені деревянными стѣнами та замками. Такъ само церкви та монастырѣ ставлено тодѣ наибѡльше зъ дерева; мурована була лише церква Пр. Богородицѣ въ Галичи (мабуть зъ часѡвъ Володимирка), вежа давного монастыря руского въ Спасѣ (въ Самбѡрщинѣ) и церковця въ Лавровѣ, де хоронили тѣла рускихъ князѣвъ.

Завоювавши Галицку Русь, подумавъ Казимиръ зачасу, щобы собѣ тутъ забезпечити пановане на будущину. Тому на мѣсци давныхъ деревяныхъ замчищъ ставивъ вѡнъ муровані зъ камѣня и паленыхъ цеголь нові замки, костелы, обводивъ мѣста и замки мурованными стѣнами, валами и глубокими ровами (н. пр. у Львовѣ, Перемышлиц, Сяноку, Любачевѣ, Теробовли, Галичи и Тустани).

Казимиръ бажавъ такожъ завоевану Русь тѣснѣйше злучити зъ Польщею, а именно мѣста рускі звязати зъ Польщею купецкими корыстями и выгодами. Казимиръ вѡдновивъ тому купецкій умовы зъ сусѣдними державами, вѡдки купцѣ присылали свои товары до головныхъ рускихъ мѣсть. Деякимъ рускимъ мѣстамъ (Львову, Сяноку, Ряшеву и Коломыѣ) надавъ Казимиръ пѣмецке право, зване магдебурскимъ. Право магдебурске списане въ Нѣмеччинѣ, дѡстало ся и до Польщѣ и признавало мѣстамъ

ЦЕРКВА ПР. БОГОРОДНИЦЪ ВЪ ГАЛИЧѢ.

самоуправу (автономію) и незалежність. Нимъ користували ся лише мѣщане, поселені середъ мѣськихъ муровъ, и були вызволені зъ підъ власти и суду королѣвськихъ урядниківъ и судівъ. Мѣстами управління выбрана на зборахъ мѣщанъ рада громадска, въ котрій засѣдавъ бурмістръ зъ радними; лава, зложена зъ выбранихъ 12 судівъ, судила справи кримінальній, присуджувала кары, а рада виконувала єї кары. Водъ засуду лавы можна було відкликуватись до верховного суду въ Краковѣ. Водъ засуду верховного суду можна було відкликуватись ще до короля, котрый для такихъ справъ именувавъ 6 судівъ зъ 6 польскихъ мѣсть. Ті суді рѣшали справу въ останній инстанції. Надаючи магдебурске право, зивъсь Казимиръ давній рускій установи, однакъ лишивъ волю кождому мѣщанинови відкликувати ся до права магдебурского або до свого народного права. Мѣста, надѣлені лѣсами або зарослыми просторами, часто вызволявъ король водъ дачки на якійсь часъ, а ті заросты казавъ корчувати и обертати на пасовища або рѣлю. Такимъ способомъ приманювавъ Казимиръ зъ далекихъ краївъ людей, котрі заселявали рускій мѣста. Окрѣмъ Вѣрменъ, Сараценѣвъ, Татаръ и Жидѣвъ, котрі по часті вже за рускихъ князѣвъ жили у Львовѣ, наплыває сюды багато Пѣмцѣвъ и збогачує ся надаными землями та купецкими корыстями. Помѣжъ Русинѣвъ втискають ся чужі люди, а зъ ними й чужа вѣра, чужі звичаї.

Одначе Галицка Русь зразу не втратила зовсѣмъ своєї самоуправи, не була цѣлкомъ зрѣвнана зъ иншими краями Польщѣ, значить, не стала зразу польскою провінцією, а задержала по часті давній рускій ладъ ажъ до року 1432. Краевымъ начальникомъ бувъ староста рускои землѣ (а не воевода, якъ се

бувало по иншихъ польскихъ земляхъ). По большихъ рускихъ мѣстахъ лишили ся зъ часовъ рускихъ князѣвъ рускій уряды. Мѣжъ людностію Галицкои Руси необходимо бояръ, котрі орудували державными земскими добрами, иначе лише землею, а не людьми, бо селяне були людьми вольными. За землю селяне платили або вѣдрабляли боярамъ та дѣдичамъ, бо були ще й дѣдичѣ, властители большихъ добръ, иначе не мали назвы бояръ. Були ще священники, мѣщане, дяки (се значить писарѣ, щѣ списували урядові письма — грамоты) и бортички (пасъчники).

Казимиръ не забувавъ про підмогу, яку ему въ борбѣ зъ Литвою подававъ Папа Римскій. Бажаючи выдѣлитись за ту підмогу, король польскій пыльно дбавъ про розширене латиньскои (римско-католицкои) вѣры въ завоеванѣй Руси, и тымъ змѣцнявъ тутъ свое панованѣ. Русины, приймаючи латиньску вѣру, покидали рускій звычаѣ, руску мову и народиѣсть и вѣдчужували ся вѣдъ своихъ братѣвъ, щѣ дѣстали ся пѣдъ власть Литвы. Багато рускихъ вельможъ, заманеныхъ свѣтлостію польского трону, великими почестями и высокими урядами, приймало латиньску вѣру. Не дивниця, щѣ багато Русинѣвъ такимъ способомъ покинуло свою предковску вѣру и руску народиѣсть и стали Поляками.

Въ розшириванію латиньскои вѣры на Руси помагавъ Казимирови великій розстрѣй, якій тодѣ повставъ у рускоі церквѣ. Коли на Руси заведено христіанство, бувъ головою рускои церкви митрополітъ въ Києвѣ, котрый слухавъ Царгородского патріярха, яко верховного начальника грецкои церкви, а патріярхъ узнававъ ще тодѣ головою церкви Папу Римского. Митрополітъ Києвскому подлягали всѣ рускій епископы (владыки) и духовенство. Пѣсля страшныхъ нападѣвъ татарскихъ

перенѣсь ся рускій митрополіть далеко на північъ, спершу до Володимпра надъ рѣкою Клязмою (1299 р.), а вѣдтакъ до Москвы (1325 р.), що стала столицею великого князѣвства Московского. Задля того сему митрополіть ненаручно було наглядати вѣддаленій рускій землѣ, що належали почасти до Литвы а почасти до Польщѣ. Ще бѣльше спиняла въ тѣй справѣ митрополита неприязнь мѣжъ князями Литовскими и Московскими. Тымъ способомъ наставъ въ рускій церквѣ такий розстрѣй, що вѣра латинська могла собѣ здобути цѣлкомъ перевагу въ Галицкій Руси. Ледви бо Казимиръ змѣцнивъ своє панованѣ въ Галицко-рускій землі, то ставъ вѣня вѣдбирати церкви Русинамъ и перемѣнявъ на латинскій костелы *). Побѣчь рускихъ епископствъ въ Галичи, Перемышлі, Холмѣ и Володимирѣ засновує Казимиръ латинскій епископства, а въ Галичи навѣть архиепископство. Рускій вельможѣ и бояре, бачивши такий рострѣй въ рускій церквѣ, бажали, чтобы „вѣра руска не загинула и не була въ порузѣ“, и домагали ся установленя окремого митрополита для Галицкои Руси. Казимиръ признавъ потребу руского народу и посли руского звичаю вразѣ зъ рускими князями (що мали тутъ свои удѣлы ще зъ часѣвъ самостѣйности Галицко-Володимирского князѣвства), зъ боярами и духовенствомъ выбрали на соборѣ епископа Антонія Галицкимъ митрополитомъ. Сего выбраного митрополита Антонія посилає король польскій зъ письмомъ до патріярха Царгородского, щобъ его настановивъ Галицкимъ митро-

*) Такъ на примѣръ признавъ Казимиръ церкву Пр. Богородицѣ у Львовѣ на костелъ, побѣйше катедру латинского архиепископа.

політомъ. Одначе Казимиръ вже не дождавъ ся сего, бо ажъ по его смерти патріярхъ постановивъ Антонія грамотою зъ 1371 р. митрополітомъ Галицкимъ и підчинивъ ему всѣ рускїй епархїи (области, щѣ подлягають єпископамъ), якї були підъ властію польского короля.

6. Прилученє Киѣвщины и Подѡля до Литвы.

Прилучивши до Литвы князѣвства Смоленське, Чернигѡвське и Сѣверське, звернувъ ся Ольгердъ до полуднево рускихъ земель. Киѣвщина и Подѡля були все ще залежнїи вѡдъ татарскихъ ханѡвъ Золотои Орды. Одначе около 1350 р. татарскїй ханы не мали вже давнѡи силы и такон власти надъ полудневыми рускими землями, якъ давнѣйше, и тому звали ся лише зверхипками тыхъ земель. Въ Золотѡй Ордѣ почавъ ся внутрѣшнїй розладъ, а потужна и страшна колись держава татарска почала роздроблюватись и слабути. Въ рѡжныхъ татарскихъ земляхъ (улусахъ) появляются ся незалежнїи татарскїи, або й мѣсцевїи рускїи князѣ. Те саме мусѣло стати ся и зъ найдалѣйшими захѡдными улусами татарскими: землею Киѣвскою и Подѡльскою.

Киѣвське князѣвство було такъ само залежне вѡдъ Орды, якъ и инїи рускїи князѣвства, підчиненїи Татарамъ. Татарскїи урядники (баскаки) выбирали тамъ дачки (татарщину), або князѣ мусѣли давати дружину ханови на военнїи походы. Одначе Татаре не мѣшали ся до внутрѣшнього ладу рускихъ земель. Але князѣ мусѣли ѣздити до хана, возити подарунки ханьскимъ любимцамъ та жѣнкамъ, и выпрошувати вѡдъ хана грамоты (ярлики), котрыми ханъ потверджувавъ князѣвъ. Такъ

и Китѣвиною управляли рускій князь, котрі дѣставали грамоты (ярлики) на се князѣвство зъ Орды. Лѣтописецъ згадує, що въ р. 1331 княживъ въ Кіѣвскоій землі якийсь князь Федѣръ, залежний вѣдъ татарского баскака.

Інші були вѣдносини Подѣля до татарской Орды. Вже въ тыхъ давныхъ часахъ, коли на Руси панували перші рускій князь, сидѣли на Подѣлю племена Угличѣвъ и Тиверцѣвъ и Подѣле не належало до великихъ князѣвъ Кіѣвскихъ. Ажъ Галицкій князь розпростерли въ сю сторону свою власть и прилучили до своєї державы невелику частину Подѣля, що тодѣ ще звало ся Понизє. Князь Данило Галицкій звернувъ бачнѣсть на велику вагу Понизя, одначе татарскій нападъ перебивъ его заходы, чтобы цѣле Понизє подгорнути подъ свою власть. Незалежна часть Понизя надъ дольшимъ Днѣстромъ поддала ся Татарамъ, а небавомъ и та частина, що належала до Галицкихъ князѣвъ. Такимъ способомъ власть татарскихъ ханѣвъ змѣцнула ся на Понизю, зъ которого повставъ просторый улусъ (удѣлъ), званный вѣдъ 14-го столѣтя Подѣлемъ.

Заволодѣвши Подѣлемъ, обложили Татары людей даниною, котру збирали атаманы, начальники округѣвъ, що мали по кѣлькапайцятъ сѣлъ, осадъ и хуторѣвъ, а збрану дачку вѣддавали татарскимъ баскакамъ. Верховну власть надъ Подѣлемъ мали татарскі темники (начальники десяти тысячного вѣйска татарского), що кочували мабутъ въ степовѣй слюзѣ Подѣля. Они не змѣняли своихъ кочовищъ, не покидали Подѣля та не переходили въ инші стѣны такъ, якъ то робили инші племена татарскі. Власть подѣльскихъ темникѣвъ татарскихъ переходила зъ батька на сына. Татары, що сидѣли на Подѣлю, обходили ся по людски зъ мешканцями

Подѡля и за ихъ приводомъ взяли ся навѣтъ управляти рѡлю.

Въ половинѣ 14-го столѣтя (около 1350 р.) ослабла власть хана Золотой Орды, а подѡльскій Татаръ вѡд-рываютъ ся зъ подѡ его зверхности и выступаютъ подѡ незалежными начальниками. Начальники подѡльскихъ Татаръ давали навѣтъ подмогу военну Ольгердову, якъ мы вже (стор. 90) згадували, въ его борбѣ зъ Польщею о Галицку спадщину, бо король польскій Казимиръ выступивъ зъ правами до Подѡля, яко давняго удѣлу Галицкихъ князѣвъ. Ольгердъ зробивъ 1351 р. союзъ зъ подѡльскими Татарами, вѡддавъ имъ Подѡле, котре Казимиръ уважавъ своею землею, и разомъ зъ ними пустившъ рускій землѣ, забраиъ Казимиромъ. Одначе въ р. 1356 выправляе Казимиръ до татарскихъ владѣльцѣвъ послѡвъ зъ подарунками, щобъ ихъ перетягнути на свою бѡкъ и справдѣ Татары обѣщали ему дати подмогу проти Литвы.

Ся непевнѡсть подѡльскихъ Татаръ дала мабутъ Ольгердову причину до вѡйны. Въ р. 1362 побивъ Ольгердъ князѣвъ татарскихъ на берегахъ рѣчки Синюх Воды (нынѣшньої Синюхи, щѡ вливае ся до рѣки Бога). Останки розбитой Орды татарской переселились то въ Крымъ, то въ Добручу (при устью Дуная), а Подѡле перейшло подѡ власть Литовцѣвъ. Подѡле тогдѣшне займало широкій простѡръ лѣвобѡчъ Днѣстра, вѡдъ Серета Днѣстрового ажъ по Чорне море, порѣче Бога и край правобѡчъ Днѣпра вѡдъ рѣчки Роси ажъ по Чорне море. Подѡле було зъ устѣхъ полудневорускихъ земель найлюднѣйшимъ краемъ, и тому раньше всѣхъ стало у себе заводити внутрѣшній ладъ.

Пѡсля завоюваня Подѡля мусѣла и Кнѣвщина признати надѡ собою власть великого князя литовского,

котрого держава окружала Київщину зо всіхъ сторѣнь. Ольгердъ занявъ Київъ безъ борбы, усупувъ тамъ князя Федора, що признававъ надъ собою власть татарскою Орды и вѣдавъ Київъ подъ управу сынови своему Володимирови *). Вѣдъ сына сего Володимира, Олександра або Омелька, Ольгердового внука, починає ся новий рѣдъ княжій Омельковичѣвъ, що княживъ у Києвъ бѣльшъ сто лѣтъ, а подъ ихъ панованємъ зновъ процвітала Київска земля.

Простору землю подѣльску давъ Ольгердъ яко удѣльне князѣвство своимъ чотыромъ братанцямъ, сынамъ Коріята. Князь Коріятовичъ оперли ся на мѣсцеву руску люднѣсть, завели приязнь зъ подѣльскими атаманами и почали ставити крѣпости въ Смотричи, Бакотѣ, Каменци, щобъ ту землю захистити вѣдъ чужихъ наѣздѣвъ.

Такожъ и иншій рускій землѣ, прилученій до Литвы, пороздававъ Ольгердъ своякамъ, вѣдъ котрыхъ пошли славній опѣсля на Русь роды княжій. Въ пѣвнѣчній сторонѣ Волини дѣставъ удѣль Федоръ Ольгердовичъ, голова княжон родины Сангушкѣвъ; потомки Корибута Дмитра Ольгердовича (голови княжихъ рѣдѣвъ Вишневцкихъ, Заславскихъ, Корецкихъ и Ружинскихъ) утвердили ся въ полудневѣй Волини, а такожъ въ Київщинѣ по обохъ берегахъ Днѣпра, на полудни Києва. У Володимирѣ Волиньскѣмъ и въ Луцку княживъ вже зъ давнѣйшихъ часѣвъ, якъ знаємо (стор. 86.), Любартъ, Ольгердовъ братъ, а по нѣмъ его сынъ Федоръ **). Василь и Ли-

*) Для лѣпшого перегляду подаємо на слѣдуючѣй сторонѣ родовѣдъ князѣвъ Гедиминовичѣвъ

**) Федоръ Любартовичъ оснувавъ и вивѣнувавъ въ р. 1400 монастирь Василіянскій въ Уневѣ, въ Золотѣвщинѣ.

Литовскі князѣ зъ Гедыминоваго роду *).

Гедыминъ (1316—1341) вел. кн. лит.		Витовтъ Жигмонтъ (1432-1440) в. кн. лит.		жѣнка Альдона жѣнка Ка-Боле-ст-змира В. ва Трой-кор. поль. деновича.
Ольгердъ (1345-1377) в. кн. лит.	2. жѣнка Кейстутъ † 1381	Лубартъ Коріятъ		жѣнка
1. жѣнка Марія Витебека	Уляна Тверска	Скир-Свидри-гайло (1377) кн. л. 1377		жѣнка
Дмитро Володи-Коры-миръ кн. буть Кнѣв.	гайло в. кн. л. 1386 до 1434	гайло (1430-1432) в. кн. лит.	Жигмонтъ (1432-1440) в. кн. лит.	
Олексаи-доръ (Оелько)	Володиславъ Варненскій (1434-1444) кор. поль.	Казимиръ Ягайловичъ (1440) кор. поль. (1447-1492)	Олександръ вел. кн. лит. (1492) кор. поль. (1501-1506)	
Янгъ Ольбрахтъ кор. поль. (1492-1501)		Жигмонтъ I. Старый в. кн. лит. и кор. поль. (1506-1548)		Жигмонтъ II. Августъ в. кн. лит. и кор. поль. (1548-1572)

*) Родовѣдъ сей не есть полный и не выказуе всего потомства Гедыминоваго роду, лише тыхъ членовъ, про котрыхъ є записка въ исторіи Руск. — в. кн. лит. знаитъ ве-дикій князь литовскій, кор. поль. — король польскій.

дрѣй Ольгердовичѣ (сыны Ольгердовѣ) дѣстали удѣлы въ Сѣверщинѣ. а Константинъ Ольгердовичъ (голова княжого роду Чарторыйскихъ) дѣставъ Черниговъ и Чарторую (на Волинѣ).

7. Галицка Русь пѣдъ властію Угровъ.

Смерть Ольгерда.

По смерти польского короля Казимира Великого († 1370) дѣсталась Польша (на основѣ попередней умовы зъ польскими и угорскими панамѣ) его сестрѣнцѣви Людвиковѣ, королевѣи угорскому. Король Людвикъ надавъ Галицку Русь зпѣмченому князевѣ Володиславовѣи Опольскому, котрый бувъ внукомъ Казимира Великого по сестрѣ. Володиславъ бувъ чужинецъ и яко католикъ надававъ уряды чужинцямъ католикамъ, и пильно дбавъ про розширенє католицкои вѣры на Руси. Управу Польщѣ лишивъ король Людвикъ своѣй матери и додавъ ѣй прибѣчну раду, зложену зъ панѣвъ и духовныхъ польскихъ. Одначе королева мати не умѣла вдержати ладу въ Польщи и зъ того повстала домашня ворохобня.

Симъ розладомъ въ Польщи покорыстувались литовскій князь и розпочали нові напады на Польшу. Розгорѣлась на ново вѣйна мѣжь Литвою и Польщею и тягнула ся колька лѣтъ. Доперва въ р. 1377 помиривъ ся король польскій и угорскій Людвикъ зъ Ольгердомъ и симъ закончила ся довголѣтна суперечка про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Литва дѣстала землѣ: Берестейску, Володимир-

ску и Луцку, а Польщи припала земля Холмска и Белзка *).

Въ томъ-же роцѣ 1377 умеръ великій князь Ольгердъ, розпростерши широко займища литовской державы вѣдъ Балтійского моря до Чорного въ одну сторону, а въ другу вѣдъ рѣкъ Угры и Оки **) ажь по рѣку Бугъ. На томъ великомъ просторѣ, заселеномъ Русинами, ледви можна було добачити малый закутокъ державы, заселеный литовскимъ племенемъ (ледво десята частина литовской державы), щ' утворило сей осередокъ, коло которого мало-по-малу звучили ся всѣ полудневій и заходій рускій землѣ (князѣвство Смоленске, Сѣверске, Чернигѣвске, Киѣвске, Воляньске и Подѣлѣ). Руска народнѣсть значно переважала въ Ольгердовѣй державѣ народнѣсть литовску такъ що до числа, якъ и що до простору земель, які заселявала. Тай просвѣтою стояли Русины выше Литовцѣвъ, и тому на Литвѣ ширила ся руска вѣра и мова, рускій звичай. Такимъ способомъ велике князѣвство литовске стало за Ольгерда справдѣ князѣвствомъ рускимъ.

Сплѣнѣсть вѣры и мовы тягнула такожъ Галицку Русь до тыхъ краѣвъ, щѣ належали до Литвы, де руска народнѣсть мала таку вагу. Русины, завоеваніи Казимиромъ, не могли освоити ся зъ новымъ ладомъ, який вѣнъ позаводивъ въ Галицкой Руси, тымъ бѣльше, що той ладъ не бувъ прихильный руской вѣрѣ и народно-

*) Землю Белзку мавъ задержати досмертно братанецъ Ольгердовъ, Юрій Наримунтовичъ, яко залежный князь вѣдъ Польщѣ, а по его смерти дѣстало ся князѣвство Белзке мазовецкимъ (польскимъ) князямъ.

**) Угра илыве до Оки, а Ока вливае ся до Волги.

сти. Отже коли Литовцѣ виперли Поляковѣ зъ Волини, тодѣ й въ Галицкѣй землѣ підняли ся Русины противъ новому ладови. Багато католикѣвъ вѣдступило вѣдъ римскои церкви, не стало нѣ душпастирѣвъ, нѣ костелѣвъ, нѣ доходѣвъ, котрыми Казимирѣ ихъ вивѣнувавъ, лише мале число людей на Русѣ лишило ся при вѣрѣ католицкѣй. Король Людвикѣ и князь Володиславъ Опольскій постановили позаходитись, щобы зновъ завести и змѣцнити католицку вѣру на Галицкѣй Русѣ. Папа Григорій установивъ латиньскій епископства въ Черемышли, Володимирѣ и Холмѣ (котрі вже давѣйше були основані, але не введені), а епископство въ Галичѣ підвѣсть Папа до значеня митрополіѣ. Князь Володиславъ Опольскій вивѣнувавъ латиньску митрополію Галицку доходами зъ рускихъ мѣстъ, а крѣмъ того надавъ сѣй митрополіи и латиньскимъ епископствамъ деякі дѣбра рускихъ епископѣвъ *). Латиньскій монахи Францѣшкане и Доминикане розвинули живу дѣяльність въ розширюваню католицкои вѣры межѣ Русинами, и не обмежали ся лише на Русь Галицку, але сягали навѣть въ землю Волиньску, де княживъ Любартѣ.

Розширюванє латиньскои вѣры въ Галицкѣй Русѣ, надаванє чужоземцямъ рускихъ земель и високихъ урядѣвъ не могло припасти до вподоби Русинамъ, а особливо рускимъ боярамъ. Тому входили они неустанно въ змовы зъ Татарами й Литовцями, и підмагали ихъ напады на Галицку Русь. Володиславъ Опольскій, по-

*) Въ р. 1414 перенесено латиньске архієпископство зъ Галича до Львова и вѣддано архієпископови руску церкву на катедру; такъ само въ Черемышли перероблено латиньску катедру зъ рускои церкви.

бачивши, що годѣ буде удержатись въ Галицкій Руси при безнастаннихъ нападахъ Литовцѣвъ, зрѣкъ ся 1379 року Галицко-Львівскою землѣю и замѣнявъ еѣ за польскій землѣ. Вертаючи въ Польшу, забравъ зъ собою Володиславъ Опольскій и перенѣсь до Ченстоховы зъ Белзкою церкви чудотворный образъ Пр. Богородицѣ, котрый пѣсля переказу зъ ишими подарунками дѣставъ зъ Греціѣ за царѣвною Анною князь Володимиръ Великій. Зъ мѣстѣ уступила залога Володислава Опольского, а Галицка Русь перейшла пѣдъ власть короля Людвига и була пѣдъ панованѣмъ угорскимъ сѣмъ лѣтъ.

Людвикъ дбавъ лише про свое королѣвство угорске, а для Галицкою Руси не вѣдѣвъ нѣчого доброго. Галицкою Русію управляли старосты и верховный воевода угорскій въ Галичи. По смерти Людвига*) (1382 р) зновъ выкликали Литовцѣ зворушенѣ въ Галицкій Русь. Ревніи прихильники православної вѣры выступили смѣлѣйше, якъ передъ тымъ, а єпископы латиньскій мусѣли уступити. Въ латиньскій катедрѣ (въ костелѣ архиепископа) въ Галичи и въ ишихъ костелахъ перестали вѣдправляти службу Божу, а Русины повѣдбляли дѣбра, якій Володиславъ Опольскій падавъ латиньскій митрополіи въ Галичи, и заборонили латиньскимъ архиепископамъ побирати назначеній имъ доходы зъ рускихъ мѣстъ и земель. Ажъ въ кѣлька лѣтъ опѣсля постаравъ ся Папа, щобы латиньскимъ владыкамъ зновъ вѣддано ихъ костелы и дѣбра.

*) По смерти Людвига правила въ Галицкій Русь єго дочка Марія (1382—1387).

8. Ягайло великимъ княземъ литовскимъ и королемъ польскимъ. Галицка Русь, Молдавія и Бесарабія переходять підъ власть Польщѣ.

Великій князь литовскій Ольгердъ назначивъ своимъ наслѣдникомъ Ягайла, старшого сына своего и Ульяны, княгини Тверской. Литовская держава булабъ и дальше збѣстала рускою, якою була за Ольгерда, коли бъ Ягайло бувъ не одруживъ ся зъ польскою королевою Ядвигою, що по смерти батька своего, короля угорского Людвига, застѣла на престолѣ польскомъ. Ягайло, выхованный въ православной вѣрѣ (мавъ имя Якова), принявъ вѣру католицку и имя Володислава, та зъобовязавъ ся навернути Литовцѣвъ до католицкой вѣры. Литовцѣ зъобовязались слухати короля польского яко своего верховного владѣльца, стояти разомъ зъ Польщею въ борбѣ противъ спѣльныхъ вороговъ и нѣчого не починати, що бы супротивляло ся добру польской державы. Мабуть и королева польская зъобовязала ся, стояти проти спѣльного врага и не дѣяти нѣчого противного литовской державѣ.

Такимъ способомъ Литва и Русь, подчинена Литвѣ, були злучені зъ Польщею подъ однимъ владѣльцемъ, а Ягайло писавъ ся зъ того часу „королемъ польскимъ, верховнымъ княземъ литовскимъ и дѣдичемъ Руси“.

Простора часть литовской Руси помагала ся теперь водѣрватись зъ подъ власти Ягайла, котрый, принявши латиньску вѣру, втративъ право до Руси, якъ думали Русины. Одначе Ягайло по кровавомъ бою привернувъ супокѣй.

Въ роцѣ 1387 выправила ся Ядвига на Галицку

Русь и выперла зъ вѣдтамъ угорскій войска своєї сестры Маріѣ. Такъ прилучили Поляки другій разъ Галицку Русь до Польщѣ, а управу краю обнявъ воевода Судомирскій Янъ зъ Тарнова и называвъ ся рускимъ старостою.

Злучене Литвы зъ Польщею надало Польщѣ перевагу надъ краями, котріи въ полуднево-схѣдній сторонѣ межували зъ Галицкою Русію. Краѣ сї, положеній надъ рѣками Серетомъ и Прутомъ, щѣ плывуть до Дунаю, опирали ся о устѣ Дунаю, Карпаты и Чорне море. Заселеній нынѣ Румунами або Волохами, звуть ся они Молдавія и Бесарабія. Одначе въ першій половинѣ 13-го столѣтя були тї краѣ пѣдъ властію Галицкихъ князѣвъ. Рускій князь позакладали въ тыхъ краяхъ чимало мѣстъ, але помѣжъ Русинами сидѣли тутъ ще й останки иншихъ народѣвъ, щѣ здавна кочували въ тыхъ сторонахъ и по части пѣдпадали пѣдъ власть рускихъ князѣвъ. Опѣсля завоювали Татарѣ такожъ сї землѣ, а въ половинѣ 14-столѣтя выперли ихъ вѣдси Волохи, прибувши зъ пограничныхъ Карпатскихъ гѣръ. Волохи плекали багато рогатого товару, отже имъ припали до вподобы сї наші луги наддунайскій и надпрутскій. Спершу сидѣли Волохи помѣжъ Русинами якъ гостѣ, приймали руску вѣру и звичаѣ, поки не збѣлышло ся ихъ число незвычайно такъ, щѣ вытиснули своихъ газдѣвъ, оснували нову державу Молдавію, котрою правивъ воевода. Такъ вѣдѣрвавъ ся сей край вѣдъ Галицкого князѣвства въ тѣмъ самѣмъ часѣ, коли король польскій Казимиръ занявъ Галицку Русь. Якъ же сусѣдна Угорщина дѣйшла до великої могучости, простягнули угорскій король свою руку на Молдавію, а молдавскій воеводы пѣдпали пѣдъ власть Угорщини.

Король Ягайло покорыстувавъ ся розладомъ въ

Угорщинѣ по смерти короля Людвика и подгорнувъ Молдавію подъ свою власть. Волоскій воевода зъобязавъ ся до вѣрности и послуху Ягайлѣ и его наслѣдникамъ, а те саме приобѣщали волоскій бояре въ окремоѣ грамотѣ, писаноѣ рускою мовою, якою тодѣ говорили на дворѣ волоскихъ воеводѣвъ и боярѣ. Такъ заходомъ Ягайла перейшла Молдавія и Бесарабія подъ власть Польщѣ.

9. Ягайло вводитъ латиньску вѣру на Литвѣ.

Оженивши ся зъ польскою королевою Ядвигою, заставъ Ягайло на польскомъ престолѣ. Небавомъ подчинивъ ся вѣнъ зовсѣмъ поглядамъ и змаганямъ Поляковъ. Тому сплгувавъ ся вѣнъ завести въ Литвѣ католицку вѣру и польскій ладъ державный, опертый на шляхтѣ и польскихъ правныхъ установахъ, а наконецъ людность великого князѣвства литовского бажавъ зблизити зъ Поляками въ одну народнось польску. Одначе всѣ тѣ змаганя Ягайла и его наслѣдниковъ не успѣли змѣнити прикметъ рускои народности, але спинили єи природный розвитокъ и зрѣсть, а на самооборону противъ польского напору зъужились найкрасшій силы народно-го духа.

Русины, поселеніи на Литвѣ, не хотѣли приимати латиньскои вѣры и лишили ся при вѣрѣ своихъ батьковъ. Родовитіи Литовцѣ мусѣли подъ строгостию тяжкихъ каръ и мукъ хрестити ся на латиньску вѣру, хочъ багато зъ нихъ вже визнавало вѣру грецку. Водтакъ заложивъ Ягайло багато костелѣвъ, падававъ имъ землѣ и доходы, и увольнивъ латиньске духовенство

вѣдѣ свѣтскихъ судѣвъ, вѣдѣ всякихъ данинъ и тягарѣвъ.

Такожь заявивъ Ягайло, що всѣ землѣ великого князѣвства литовского прилучае до Польщѣ, а литовскимъ боярамъ надае такі права, якѣ мала шляхта польска, але тѣлько тымъ, що примуть латиньску вѣру. Бояре дѣставали давнѣйше вѣдѣ великого князя за выслуги землѣ, села, хуторы, але не могли ихъ анѣ продати, анѣ въ спадщинѣ передати крѣвнымъ. Князь мѣгъ тѣ добра назадъ вѣдѣати, а теперъ стали они дѣдичами сихъ земель, наполи покинули вѣру своихъ батькѣвъ, а перейшли на латиньску. Подаючи лишъ католикамъ всѣлякі права и корысти, приманювавъ Ягайло православныхъ Литовцѣвъ до вѣдѣступства, цѣлѣ версты народу литовского ополячувались, вѣдѣчужувались вѣдѣ Русинѣвъ, переходили въ таборъ польскій и помагали Полякамъ ослабляти силы рускѣ. Въ своѣй релігійноѣ ревности обернувъ ся опѣся Ягайло и противъ православныхъ Русинѣвъ и заборонивъ Литовцямъ католикамъ дружити ся зъ Русинами православными.

По кѣлькомѣсячнѣмъ побутѣ Ягайла на Литвѣ настали великі зміны що до посѣданя землѣ, що до мовы, вѣры и суспѣльного житя. На Литвѣ що разъ голоснѣйше и ширше стала гомонѣти польска мова, випираючи здавна розширену тамъ мову руску.

10. Витовтъ великій князь литовскій.

Сѣ змаганя Ягайла выкликали неспокоѣ на Литвѣ. Противъ Ягайла выступае насампередъ его стрѣечный братъ Витовтъ, сынъ Кейстута, чоловѣкъ вельми способный и въ своихъ замыслахъ смѣливый. Витовто-

ви не сподобалось, що Ягайло назначивъ своего брата Скиргайла намѣстникомъ Литвы. Витовтъ бажавъ стати великимъ княземъ литовскимъ и утворити зъ Литвы та приналежныхъ до неѣ рускиѣхъ земель окрему вѣдъ Польщѣ и самостѣйну литовско-руську державу. По кѣльколѣтнѣй вѣйвѣ помиривъ ся Ягайло зъ Витовтомъ (1392 р.), зробивъ его великимъ княземъ литовскимъ и пѣдчинивъ его верховнѣй власти всѣ литовскѣй и рускѣй князѣвства и землѣ, якѣ належали до Литвы. Тѣлько Галицка Русь лишилася при Польщѣ. Скиргайла настановивъ Ягайло „великимъ княземъ рускимъ“ и вѣддавъ ему Кѣйвске князѣвство, вѣдѣбране Володимирови Омельковичови. Се не сподобало ся удѣльнымъ князямъ рускимъ, що Ягайло такъ вывысшивъ Витовта. Рускѣй князѣ не любили Витовта за те, що вѣнъ принявъ латиньскую вѣру, и не хотѣли признати его верховнымъ княземъ. Опѣръ рускиѣхъ князѣвъ бувъ на руку Витовтовѣ, щѣбы знищити автономію рускиѣхъ земель т. є. знищити удѣльнѣй князѣвства и пѣдчинити ихъ своѣй власти, та обсадити залежnymi вѣдъ себе намѣстниками и старостами.

Витовтъ занявъ землю Волиньску, и тодѣ Луцкѣ ставъ другою его столицею, а вѣдтакъ вѣдпаявъ Подѣлю вѣдъ Федора Корѣятовича (1393 р.). Захѣдну часть Подѣля заложивъ Витовтъ королевѣи Ягайлѣ за двайцѣй тысячь гривень сребла*), а Ягайло перепродавъ свои права на Подѣлю Краковскому воеводѣ Спытковѣи зъ Мельштына, котрый наибѣльше причинивъ ся до того, що Ягайло ставъ королемъ польскимъ. Спытко ставъ теперь удѣльнымъ княземъ захѣдного Подѣля, котре було

*) около 5000 кѣль сребла.

краемъ богатымъ, добре заселенымъ и загосподарованнымъ за панованія князѣвъ Коріатовичѣвъ. Вѣнъ роздававъ мѣста и землѣ Полякамъ и иишимъ чужинцямъ, котріи по смерти Витовта помогли Польщи загорнути цѣле Подѣле.

Небавомъ забравъ Витовтъ князѣвство Смоленское (1395 р.), а по смерти Скиргайла (1396 р.) князѣвство Кіѣвское и настановивъ тамъ своихъ намѣстниковъ. Тымъ способомъ докончивъ Витовтъ знищенія автономіи (самостѣйности) рускихъ земель, приналежащихъ до Литвы и бувъ однимъ зъ найзнатѣйшихъ державцѣвъ того часу.

Але Витовтъ тымъ не вдовольнивъ ся а загадавъ пѣдбити пѣдъ свѣй вилыъ Золоту Орду татарску и тодѣ вже розширити межѣ своєї державы на пѣвнѣчь и схѣдъ. Одначе похѣдъ Витовта на Татаръ скѣнчивъ ся невдачею. Въ кровавомъ бою надъ рѣкою Ворсклою (1399 р.) полягло багато вѣйска польского и литовского, наложивъ головою и Спытко, володаръ Подѣля, а Витовтъ ледво втѣкъ зъ боевища. Витовтъ вѣдкупивъ теперь Подѣле вѣдъ Снытковой вдовы и надавъ Свидригайлови, рѣдному братови Ягайла. Небавомъ однакъ вѣдѣбравъ Витовтъ Подѣле, а надавъ Свидригайлови Сѣверщину.

Нещаслива битва Витовта зъ Татарами надъ Ворсклою причинила ся до змѣцнення звязку мѣжъ Литвою и Польщею. Витовтъ мусѣвъ глядѣти пѣдмоги у Ягайла супротивъ своихъ сусѣдъ, т. е. супротивъ Москвы, Золотой Орды и нѣмецкихъ хрестоносцѣвъ. Въ р. 1401 зѣхавъ ся у Вильнѣ Ягайло зъ Витовтомъ, и тамъ литовско-рускій князь и бояре заприсягли помагати польскому королеви и vybrати его великимъ княземъ литовскимъ, якъ бы умеръ Витовтъ. Зъ своего боку польскій паны зѣобовязали ся, якъ бы вмеръ Ягайло, безъ згоды.

Витовтовон нѣкого не выбирати королемъ въ Польщи. Такимъ способомъ повставъ політичний звязокъ (унія) мѣжъ Литвою и Польщею, до якого зъобовязавъ ся Ягайло підчасъ коронованя въ Краковѣ.

Сей звязокъ Литвы зъ Польщею вельми не сподобавъ ся нѣмецкимъ хрестоносцямъ. Підъ Дубровномъ (Грінвальдомъ), на межахъ Польщѣ и землѣ хрестоносцѣвъ, прийшло зъ ними до кровавого бою (въ р. 1410). Руско-литовскій войска здержали першій напоръ Нѣмцѣвъ, а галицко-рускій довершили побѣды. Нѣмецкій хрестоносцѣ нѣколи не підняли ся зъ того часу до давной силы, одначе не покидали думки, надолужити сѣ страты зъ підмогою нѣмецкого цѣсаря.

Спознавши таку силу въ союзѣ Литвы и рускихъ земель зъ Польщею, бажавъ Ягайло Литву ще тѣснѣйше злучити зъ Польщею, а се злученє вѣдбуло ся въ р. 1413 и называє ся Городельскою унією. Въ Городлѣ, надъ Бугомъ, зѣѣхали ся на соймъ Ягайло зъ польскими панами и Витовтъ зъ литовскими боярами. Тутъ подтверждено умову, зроблену въ Вильнѣ що до выбору польского короля и великого князя литовского: бояре литовскій стали властителами и дѣдичами своихъ добръ, звали ся вже шляхтою и дѣстали польскій гербы (шляхоцкій вѣдзнаки). Такъ перемѣгъ на Литвѣ польско-латиньскій впливъ, бо права польской шляхты дѣстали лише тѣ бояре, що були латиньской вѣры. Они мали право надѣляти своихъ дочокъ землями, коли тѣ вѣддавали ся за католикѣвъ. На высшій уряды въ Литвѣ могли дѣстати ся лише католики.

Тѣ постановы Городельского сойму підписали родовиті и зрущені Литовцѣ латиньской вѣры. Русинѣвъ не було на соймѣ; они остави вѣрній свой народно-

сти и вѣрѣ, але були выключені вѣдъ правѣ, якѣ мали католики.

Зв'язокъ Литвы зъ Польщею допомогъ Витовтови одолѣти своихъ ворогѣвъ и розширити свій впливъ на Московщину, на Новгородъ и Псковъ та Орду татарску. Одначе небавомъ пѣзнавъ Витовтъ, що при всѣй своїй славі и потужности вѣнъ бувъ залежный вѣдъ Польщѣ. Въ Польщи радий папы (сенаторы), котрыми верховодивъ Краковскій єпископъ (опѣсля кардиналъ)*) Збигнѣвъ Олесницкій, опанували слабодушнымъ королемъ Ягайломъ и нагледали Витовта такъ, що вѣнъ не мѣгъ нѣчимъ розпорядити пѣсля своєї волѣ. Зрозумѣвъ Витовтъ, що Поляки дивились на Литву и приналежні до неї рускї землѣ, якъ на свою здобычъ, отже задумавъ придбати собѣ політичну самостѣйностъ и стати литовскимъ королемъ. До того намовлявъ Витовта нѣмецкій цѣсарь Жигмонтъ, бо й єму не въ ладъ було злучене Литвы зъ Польщею. Одначе всему тому перешкодивъ Збигнѣвъ Олесницкій. Вже бувъ назначеный и день коронаціѣ, зѣѣхали ся запрошенї князѣ и гостѣ, але Поляки переймали пословѣ цѣсарскихъ и вѣдѣбрали королѣвску корону, назначену для Витовта. Небавомъ пѣсля того вмеръ Витовтъ зъ журбы въ 81 роцѣ житя (1430 р.)

Витовтъ бувъ чоловѣкъ дуже розумный, хоробрый лицарь, не гнобивъ иншої вѣры, хочъ бувъ католикомъ, одначе, знищивши самостѣйностъ литовскої Руси, улекшивъ Полякамъ на будущину прилучити Русь до Польщѣ. Бажаючи стати самостѣйнымъ королемъ, мовѣбы причувавъ Витовтъ, яка лиха година настане для Литвы и Руси, коли тѣ землѣ стануть зовсѣмъ залежными вѣдъ

*) найвысшій достойникъ духовный.

Польщѣ, однакъ не вспѣвъ сен лихон долѣ водѣ своен державы водвернути.

11. Свидригайло великій князь литовскій.

По смерти Витовта выбрали на Литвѣ великимъ княземъ Свидригайла, Ягайлового брата. Ягайло згодивъ ся на се, думаячи, що молодшій его братъ стане ему корити ся и буде намѣстникомъ польскимъ. Одначе Свидригайло хочъ и перемѣнивъ зъ волѣ Ягайла православиу вѣру на латиньску, бувъ прихильный Русинамъ и давнѣй свой вѣрѣ. Свидригайло вважавъ себе дѣдичемъ Литвы и Руси, а опираючись на рускомъ народѣ, бажавъ свою державу зробити незалежною водѣ польского короля.

Тымчасомъ Поляки домагали ся, щобы Свидригайло Подѣле и Волюнь водступивъ Польщи, а коли Свидригайло водповѣвъ, що Литва и Русь — се его спадщина, постановили они спломѣць загорнути въ свои руки тѣ богатѣ и урожайнѣй землѣ рускѣ.

Хитрощами захопили Поляки Подѣле та стали вымагати водѣ Свидригайла, щобы воддавъ Волюнь и присягнувъ на вѣрнѣсть польскому королеви. Тымчасомъ Свидригайло забажавъ, якъ колись Витовтъ, королевскои короны, щобы стати зовсѣмъ незалежнымъ володаремъ. Вѣнъ ставъ умовляти ся зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ, зъ хрестоносцями, зъ Волохами и Татарами, та й Русины подмагали Свидригайла въ его намѣрахъ. Теперъ вже не могло обійти ся безъ войны.

Ягайло вирушивъ зъ войскомъ на Волюнь. Война вела ся зъ обохъ сторѣнь зъ великимъ завзятемъ, але на останку мусли Поляки помирити ся зъ Свидригай-

ломъ и ему зоставити схѣдне Подѣле и Волинь. Сви-
дригаило оборонивъ такимъ чиномъ свою незалежнѣсть
вѣдъ Польщѣ. Якъ тѣлько Поляки побачили, що вѣйною
не можна покорити Свидригаила, стали уживати иншихъ
способѣвъ, щобъ его зовсѣмъ зѣпхнути зъ княжого пре-
стоу. Супротивъ Свидригаила высунули они Витовто-
вого брата Жигмонта, князя Стародубского, и стали ему
помагати, щобъ вѣнъ здобувъ собѣ великокняжѣй пре-
стѣль. Жигмонтъ напавъ неспѣждано на Ошмянну, де
Свидригаило бувъ зѣ своимъ дворомъ. Свидригаило ледво
втѣкъ, а Жигмонтъ коронувавъ ся у Вильнѣ великимъ
княземъ (1432 р.). Жигмонтъ признавъ Ягаила своимъ
верховнымъ володаремъ и дѣставъ Литву лише досмертно
яко край залежный вѣдъ польскои корони. Такъ само
признавъ Жигмонтъ Подѣле и Волинь яко власнѣсть Поль-
щѣ. Тымъ способомъ знищили Поляки самостѣйностъ
литовско-рускои державы, котрой наслѣдники Гедиминовѣ
такъ смѣло боронили. Не дивниця отже, що оборонцемъ
самостѣйности и незалежности Литвы и Руси выступае
теперь Свидригаило, за котрымъ стояла вся Русь. Кѣль-
канайцятъ лѣтъ мусѣвъ Свидригаило бороти ся зъ Поля-
ками и родовитыми Литовцями, котрѣ признали своимъ
княземъ Жигмонта. Вѣ свѣй борбѣ визначивъ ся на Во-
лыни рускѣй воевода князь Олександръ Нѣсъ, а на Подѣ-
лю князь Федько Острогскѣй. Особливо Федько Острог-
скѣй, хоробрый лицарь, зъ пѣдмогою Волохѣвъ и Та-
таръ, добувъ собѣ великои военнои славы и прогнавъ По-
лякѣвъ зъ Подѣля. Вѣйна вела ся зъ обохъ сторѣнъ зъ ве-
ликимъ завзятемъ, бо она прибрала цѣху вѣйны народ-
нои и релѣгѣйнои; а така вѣйна выликуе звычайно розъ-
ярене, пристрасти и незвычайну лютѣсть. Такъ Федько
Острогскѣй ударивъ неспѣждано на Полякѣвъ, коли они
переправлялись черезъ рѣчку Морахву, що вливае ся

лѣвобочь до Днѣстра. Недалеко села Копыстрына прийшло до кровавой битвы, въ котрой лягло 12.000 Поляковъ. Не такъ щасливо вела ся война на Волини, де Русинъ Грицько Кердеевичъ, що вступивъ въ службу Поляковъ, побивъ князя Носа подъ Грубшовомъ.

Свидригайлови не щастило ся. Найвѣрнѣйшій прихильники и порадики, майже весь цвѣтъ литовско-русского лицарства пропавъ въ той борбѣ. Нѣмецкій хрестоносцѣ помирили ся зъ Польщею, а Татаре такожь перестали підмагати Свидригайла. Въ тыхъ пригодахъ и Свидригайло втративъ політичный розумъ. Вѣнъ лютивъ ся надъ своими противниками, каравъ декого строгими карами, неразъ задля самого підозрѣня и тымъ вѣдучувавъ собѣ Русинѣвъ и Литовцѣвъ. Навѣтъ товариша довголѣтної борбы, Федька Острогского, підозрѣвавъ Свидригайло о зраду и казавъ замкнути до вязницѣ. Зъ підмогою Поляковъ выдобувъ ся Острогскій зъ вязницѣ, але розъяренный тыми вчинками Свидригайла, помиривъ ся зъ польскимъ королемъ и піддавъ ся ему зъ всѣми своими землями, задержуючи ихъ лише до смертно.

Свидригайло втративъ въ сѣй борбѣ всѣ краѣ окрѣмъ Луцка зъ околичными землями, помиривъ ся зъ польскимъ королемъ и признавъ его своимъ верховнымъ володаремъ. Але й тутъ ще Свидригайло не бувъ певный свого житя, бо на него настававъ великій князь Жигмонтъ. Свидригайло мусѣвъ утѣкати въ свои дѣбра надъ Прутюмъ, а Луцкъ загорнувъ Жигмонтъ. Жорстокѣсть Жигмонта супротивъ Русинѣвъ и Литовцѣвъ довела до того, що князь Чарторыйскій убили Жигмонта (1440 р.) и закликали зновъ Свидригайла на великокняжій престѣлъ. Одначе Свидригайло прогайнувавъ пригодну хвилю, а литовскій паны выбрали тимчасомъ вели-

кимъ княземъ Казимира, наймолодшого Ягайлого сына. Зъ того часу уступае зъ поля Свидригайло и доживае свого вѣку въ Луцку, де вмеръ 1452 р. Цѣле житє Свидригайла було завзятою борбою за самостійність и незалежність старон Литвы, котра разомъ зъ нимъ зойшла въ могилу.

12. Смерть и характеръ Ягайла.

Казимиръ Ягайловичъ.

Ягайло не доживъ кѣнця вѣины мѣжъ Польщею а Свидригайломъ и вмеръ 1434 р. Ягайло бувъ король слабодушный и невеликихъ здѣбностей. Змалку навывъ вѣнъ до рускихъ звычаївъ и рускои мовы и бувъ вихованый въ православиѣ вѣрѣ пѣдъ впливомъ матери-Русинки. Одначе, ставши королемъ польскимъ, принявъ латиньску вѣру, а окруженный Поляками, переймавъ ся польскими звычаями, хочъ не мѣгъ вже зовсѣмъ вѣдвыкинути вѣдъ того, зъ чимъ живъ ся въ молодости. За впливомъ польского духовенства, именно могучого епископа Збигнѣва Олесницкого, Ягайло ширивъ ревню вѣру латиньску на Руси и тымъ причинивъ немало шкоды рускѣй народности, котра тогдѣ ще тѣсно була звязана зъ православною вѣрою.

По смерти Ягайла засѣвъ на престолѣ въ Польщи его старшій сынъ Володиславъ. Вѣнъ у всѣмъ шшовъ слѣдомъ батькѣвскимъ и не радъ бувъ тѣму, що на Литвѣ выбрали его молодшого брата Казимира великимъ княземъ и тымъ способомъ хотѣли удержати незалежність Литвы вѣдъ Польщѣ. Одначе Володиславъ не мѣгъ тѣму супротивити ся, бо небавомъ выбрали его такожъ

Угры своимъ королемъ, а на Уграхъ мавъ вѣнъ доволъ дѣла, замотавшись у войну зъ Турками.

Казимиръ Ягайловичъ бувъ ще малолѣткомъ, тому нимъ опѣкувала ся мати Русинка*), а державою правивъ воевода Виленскій, Янъ Гаштовтъ. Спершу бувъ Казимиръ прихильный Русинамъ, вѣдновивъ (1440 р.) Киѣвске князѣвство и надавъ Омельковн (Олександровн), сыновн Володимира Ольгердовича, котрого колѣснито выперъ бувъ Витовтъ зъ Кіева. Князь Омелько и его сынъ и наслѣдникъ Семень Омельковичъ (1455—1471 р.) були прихильными Русинамъ и православиѣ вѣрѣ, вѣдбивали смѣло напады Орды татарской на Киѣвску землю и заселили степовой край оселями на полудне ажъ по Чорне море.

Тымчасомъ король Володиславъ полягъ (1444 р.) въ бою зъ Турками пѣдъ Варною, надъ Чорнымъ моремъ (томуъ звуть его Варненскимъ), а Поляки выбрали королемъ на его мѣсце великого князя литовского Казимира. Зъ того часу ставъ Казимиръ зовѣмъ податливимъ, и хиливъ ся тѣ на сторону Польщѣ, то Литвы и часто мусѣвъ пѣддавати ся впливови Збигнѣва Олесницкого. Теперъ постановивъ польскій король зовѣмъ зинищити впливъ Русинѣвъ у великомъ князѣвствѣ литовскомъ и усунути князѣвъ Омельковичѣвъ зъ Кіева, котрі черезъ три поколѣня були проводниками руского народу. Коли вмеръ (1471 р.) Киѣвскій князь Семень Омельковичъ, не давъ Казимиръ Киѣвского князѣвства его сы-

*) Софія, мати короля польского Володислава и великого князя литовского Казимира, четверта жѣнка Ягайлова, була дочкою князя Андрѣя Голышаньского.

нови, а постановивъ тамъ воеводою, то е своимъ намѣстникомъ, Мартипа Гаштовта.

Мѣжь рускимъ народомъ повстало велике недоволене, що въ Кневѣ засѣвъ воевода, чужинець и родомъ и вѣрою, залежный вѣдъ короля. Зрозумѣли и рускѣ князѣ удѣльный, що Казимиръ до того самого йде, що колись Витовтъ, замѣняючи князѣвъ по всѣхъ удѣлахъ своими намѣстниками. Зробили отже потайну змову, а проводырами тои змовы були два внуки Кіѣвскаго князя Володимира Ольгердовича, Михайло Омельковичъ и Федоръ Ивановичъ Бѣльскій, та своякъ королѣвскій, князь Гольшанскій. Они мабуť хотѣли захопити въ свои руки Казимира, а литовскимъ княземъ зробити Михайла Омельковича. Але вчасно про все дознавъ ся король. Бѣльскій довадавъ ся про се и втѣкъ за кордонъ та ставъ служити Московскому князеви Иванови Василевичеви, а товариштѣвъ его Михайла Омельковича и князя Гольшанскаго спѣймали и король казавъ ихъ въ Кневѣ покарати смертію (1482 р.). Такъ знищено удѣльный устрѣй литовскои Руси.

13. Упадокъ самостѣйности Новгорода и Пскова.

Троха раньше литовскои Руси втративъ свою самостѣйность и давню славу Великій Новгородъ, а за нимъ и Псковъ. Ще Витовтъ мавъ мовѣбы зверхность надъ старорускими мѣстами Новгородомъ и Псковомъ, и постановлявъ тамъ своихъ намѣстникѣвъ. Опѣсля вызволили ся Новгородъ и Псковъ зъ пѣдъ зверхности Литвы, а всежь таки перазъ глядѣли тамъ пѣдмоги супротивъ великому князеви Московскому, котрый лакомымъ

окомъ споглядавъ на тѣ заможніи старорускіи мѣста. Литва не була такъ небезпечна для Новгорода, якъ Москва. Підъ опѣкою Литвы жили Новгородцѣ давнимъ громадскимъ жителѣмъ. Народніи вѣча полагоджували всѣ справи, а не оденъ посадникъ (намѣстникъ), втративши прихильність народу, мусѣвъ уступати, або й наложивъ головою. Багатства купецкого мѣста Новгорода, що мавъ тодѣ кѣлькасоть тисячъ людности, приманювали сусѣднихъ Московскихъ князѣвъ, котрі старалися его підчинити своѣй власти. Супротивъ сихъ змаганъ Московскихъ князѣвъ выступає Марта Борецка, вдова по посаднику (намѣстнику). Она наклонила Новгородцѣвъ, выслати посольство до короля Казимира и запросити его свояка, Михайла Олельковича, на посадника. Братъ Михайла, Київскій князь Семенъ Олельковичъ, бувъ добре вѣдомый на цѣлій Русі, а ихъ стрый, Іванъ Володимировичъ, недавно передъ тымъ правивъ Новгородомъ. Король згодивъ ся, и князь Михайло Олельковичъ прибувъ (въ 1470 р.) до Новгорода.

Саме тодѣ выбрали собѣ Новгородцѣ нового архиепископа, котрого мусѣвъ посвятити митрополітъ въ Москвѣ. Въ тѣй справѣ поѣхали послы въ Москву, а великій князь Московскій назвавъ передъ ними Новгородъ своєю „батьківщиною“, и нагадавъ, що вінъ єсть родовымъ володаремъ Новгорода. Новгородцѣ закипѣли гнѣвомъ, дознавшись, що ихъ вольне мѣсто має бути „батьківщиною“ князя Московского. Прихильники Марти Борецкой скликали вѣче, щоби збѣрати зносины зъ Москвою, а зробити союзъ зъ Казимиромъ. Князь Московскій, Іванъ Василевичъ, розпочинає задля того войну зъ Новгородомъ, обмеженимъ на власніи силы. Огнемъ у мечехъ стелить собѣ дорогу до Новгорода и постановляє тамъ свого намѣстника.

Ще разъ опѣсля (1479 р.) зриває ся Новгородъ до борбы за свою самостѣйность, однакъ Иванъ Василевичъ занявъ мѣсто и завѣвъ тамъ новый ладъ: приписавъ свои права, наложивъ податки, зинѣсь урядъ посадика, а вѣчевый дзвонъ забравъ до Москвы. Прихильникѣвъ Литвы (мѣжь ними Марту Борецку) вѣдѣславъ пѣдѣ сторожю до Москвы и загорнувъ ихъ майно. Не було вже чути вѣчевого дзвона, щѣ скликувавъ нарѣдъ на вѣче, одначе нарѣдъ ворувивъ ся, а кровь лила ся по улицяхъ мѣста. Всякій опѣръ карали лютыми карами, богатыхъ купцѣвъ и мѣщанъ высылали тысячами въ Москву и забирали ихъ достатки. Иванъ Василевичъ поставивъ для обезпекы своєї власти середъ мѣста твердыню, котра споглядала на скорый упадокъ Новгорода. Воля и слава Новгорода пропали на все, а небавомъ (1510 р.) то само стало ся и зъ Псковомъ, а оба старорускїй мѣста зъ просторыми землями вѣйшли въ складъ великого князѣвства Московского. Нынѣ въ Новгородѣ жнѣ ледво 17.000 людей, а мѣсто не має нѣякого значѣня.

14. Князь Михайло Глинскїй вступає ся за самостѣйность Русн.

Духъ рускїй, хочъ пригноблений, все ще ворувивъ ся въ земляхъ великого князѣвства литовского. Рускїй князь пѣдняли ся ще разъ (1508 р.) пѣдъ проводомъ Михайла Глинского за самостѣйность Русн. Сей князь походивъ зъ знатного татарского роду, щѣ поселивъ ся на Русн и принявъ христїянську вѣру ще за Витовта. Протягомъ одного столѣтя прибалли собѣ Глинскїй за заслуги князямъ литовскимъ просторїй

землѣ въ Кпѣвщинѣ и на Чорно́й Руси, и займали высокія уряды. Наибольшъ назначивъ ся зъ сего родины князь Михайло Глинскій. Молодѣсть провѣвъ вѣнъ за границую, занимаючися наукою, а вѣдтакъ здобувъ собѣ славу великаго воєвника въ походахъ въ Нѣмеччинѣ, на службѣ у цесаря Максимиліана, въ Италіи, Испаніи и иныхъ краяхъ. Вернувши до краю вже немолодымъ чоловікомъ, запявъ Глинскій сразу видне мѣсце мѣжъ литовско-рускими вельможами.

По смерти Казимира заставъ на польскѣмъ тронѣ его сынъ Янъ Ольбрахтъ (Альбрехтъ*), а рускіи князѣ выбрали его молодшого брата Олександра великимъ княземъ литовскимъ, щобы тымъ способомъ вѣдѣланти Литву вѣдъ Польщѣ. Се було дѣло Глинского и зъ того часу Глинскій ставъ придворнымъ маршалкомъ и головнымъ порадиномъ Олександра. Русины почали теперъ зновъ здобувати собѣ давне значѣне въ Литвѣ, а литовскіи паны католицкои вѣры нерадо на се споглядали. Передъ самою смертію князя Олександра побивъ Глинскій Татаръ на прахъ и теперъ задумавъ по Олександрѣ заставъ на великокняжѣмъ престолѣ. Одначе противники выпередили его и выбрали великимъ княземъ литовскимъ Жигмонта, наймолодшого зъ сыновъ Казимира Ягайловича. Жигмонтъ, вихованый въ Польщи, заразъ ставъ на сторону противниковъ Глинского. Русины мусѣли уступати мѣсця Литовцямъ католикамъ, а коли на те жалувались передъ великимъ княземъ, уважали ихъ неприхильными державѣ и зрадниками. Такъ Троцкій воє-

*) Казимиръ Ягайловичъ умеръ 1492 р., а по нѣмъ бувъ королемъ сынъ его Янъ Ольбрахтъ (1492—1501) а вѣдтакъ молодшій сынъ Олександръ (1501—1507).

вода, Ягъ Забжезиньскій, обвинувативъ Михайла Глиньского, що вѣнъ бажає вѣдорвати рускїй землѣ вѣдъ Литвы. Глиньскій домагавъ ся суду, а коли не мѣгъ дождати ся справедливости, порозумѣвъ ся зъ Иваномъ Василевичемъ, княземъ Московскимъ, напавъ Яна Забжезиньского и убивъ его. Се було явнымъ покликкомъ до розриву рускихъ земель вѣдъ Литвы. Одначе не всѣ рускїй землѣ дали пѣдмогу Глиньскому; деякї волѣли власнїй выгоды, котрыхъ спѣдѣвали ся вѣдъ Польщѣ, нѣжъ народну політичну самостѣйность. Тымчасомъ и обѣцяна пѣдмога московска не надходила, а Жигмонтъ наближавъ ся зъ великимъ вѣйскомъ польскимъ. Глиньскій бачивъ, що програвъ справу и переправивъ ся зъ своими братами и прихильниками въ Московщину, покладаючи свои надѣѣ на нову вѣйну Москвы зъ Польщею.

За намовою Глиньского занявъ Иванъ Василевичъ Смоленскъ, одначе Глиньскій не дѣставъ обѣцянои пагороды, то є памѣстництва въ Смоленську. Жалувавъ вѣнъ теперъ, що зѣрвавъ зъ Литвою, и почавъ потайно переговорювати зъ Жигмонтомъ. Одначе наны литовскї бояли ся повороту свого противника и вѣдкрыли думки Глиньского Московскому князеви. Глиньского втрутили до темницѣ, а опѣсля вылучили ему очи и засудили на досмертну вязницю.

Такъ закінчила ся остання проба княжѣи Руси, пѣднята въ оборонѣ своєї народної справы. Княжїй рѣдъ бувъ немѣчний въ тѣй борѣ, бо не заступавъ справъ цѣлого народу и тому не мѣгъ цѣлого народу пѣдняти до борбы за загальну народну справу. Справы княжихъ рѣдѣвъ або противились потребамъ руского народу або були для него байдужні и тому княже сторонництво показало ся немѣчнымъ. Русь пѣдъ проводомъ литовско-рускихъ князѣвъ програла такимъ спосо-

бомъ першу часть борбы, котру вела зъ польскимъ впливомъ. Одначе у внутрѣ Кіѣвскои землѣ, котра до останку сильно стояла за народну справу, скрывались зѣроды новыхъ силъ, якимъ суджено було выступити опосля до другои части борбы зъ Польщею зъ бѣльшимъ щастемъ.

15. Внутрѣшній ладъ на Галицкѣй Руси пѣдъ властію Ягайлогоу роду.

Коли Казимиръ Великій прилучивъ Галицку Русь до Польщѣ въ р. 1340 (стор. 84), вводивъ дуже обережно новыи ладъ въ нашої землѣ, такъ що майже цѣле столѣтѣ Галицка Русь мала все ще окрему управу. Одначе за Ягайла втратила Галицка Русь свою окреминость и самостѣйность. Въ р. 1432 зѣхали ся польскѣ паны на соймъ до Бѣльна (въ Польщи) и на томъ соймѣ Ягайло прилучивъ єѣ яко провинцію до Польщѣ т. є. Галицка Русь перейшла зовсѣмъ пѣдъ польску управу и польскѣ законы, якъ кожде пише воеводство польске. Зъ того часу настає въ Галицкѣй Руси польскѣ ладъ и проявляє ся сильнѣйшій, пѣжъ давлѣйше, польскѣ впливъ.

Галицка Русь була теперъ подѣлена на два воеводства: Руске и Белзке. Руске воеводство дѣлило ся на 5 земель: Львовску, Перемыску, Галицку, Холмску и Сяноцку. Цѣлымъ краємъ управлявъ рускѣй воевода, постановлений королемъ. Землями управляли каштеляны.

Бояре рускѣ тратять давне значѣне въ Галицкѣй Руси. Пѣсля постановъ Бѣльниенского сойму Галицкѣй бояре були зрѣвнанѣ зъ польскою шляхтою, одначе только бояре-католики. Бояре православной вѣры мусѣли

платити податки, служити въ службѣ военной навѣтъ поза границами Польшѣ, а шляхтичѣ-католики служили наибольше 6 тыжднѣвъ въ ополченію (посполитѣмъ рушено) и то лише въ границахъ державы. Такъ само будова замкѣвъ спадала важкимъ тягаремъ не толькѣ на мѣщанъ и селянъ, але и на бояръ православної вѣры. Польскимъ панамъ и иншимъ чужинцямъ подавали королѣ землѣ и то не разъ такі, щѣ належали до рускихъ бояръ. А коли бояре не могли доказати своего права дѣдичтва, то мусѣли уступати и ставали такимъ способомъ кметями (мужиками). Ті бояре, щѣ зберегли свои землѣ, стали ся зъ-польска звати земянами та панамі. Такъ то станъ рускихъ бояръ въ Галицкѣй Руси щезає: одні стають мужиками, а инші, щѣбы зберегти свою самостѣйность, приймають латинську вѣру, а вѣдтакъ польскій имена и польску народность. До того ще вѣдъ половины 14-го столѣтя оселює ся въ Галицкѣй Руси багато польской и мазовецкой шляхты. Королѣ роздають тутъ самовѣльно землѣ помѣжъ польску шляхту*), и такимъ способомъ найзнатѣйші польскій роды шляхоцкій мали корѣнь своєи силы въ Галицкѣй Руси. Такъ найзнатѣйшіій рѣдъ польской шляхты 17-ого столѣтя бувъ рѣдъ Потоцкихъ, дарма, щѣ они спершу мали толькѣ Золотый Потѣкъ (въ нынѣшнѣмъ Буцацкѣмъ повѣтѣ). Такъ и князѣ Любомирскій переселили ся зъ Краковской землѣ и доходятъ до великого значѣня въ Галицкѣй Руси. Те саме можна сказати и про Тарновскихъ, Собѣскихъ, зъ помѣжъ котрыхъ оденъ бувъ навѣтъ польскимъ королемъ.

*) Рускимъ боярамъ надають королѣ дуже мало земель. и то вельми незначній.

Мѣста старинный рускій (гóроды) втратили такожь давный ладъ громадскои рѣвноправности (вѣча). Зъ Польшѣ перенесли королѣ на Галицку Русь такъ зване право Магдебурске, про котре мы вже попередку згадували (стор. 92). Деякі мѣста рускій тратили давне право руске а дѣставали повне право Магдебурске, инші мѣста лише зъ певними обмеженнями. Такъ примѣромъ надають королѣ въ деякихъ мѣстахъ рускихъ Магдебурске право мѣщанамъ, поселенымъ въ середмѣстю. Одиначе въ многихъ мѣстахъ засеновали середмѣсте: Жиды, Поляки, Нѣмцы и Вѣрмене, котрі успѣли выперти рускихъ мѣщанъ на передмѣстя, и такимъ способомъ лише чужинцѣ корыстувались пільгами, які признавало имъ Магдебурске право. Въ такихъ же мѣстахъ, де чужі зайды не успѣли ще выперти рускихъ мѣщанъ на передмѣстя, надавали королѣ Магдебурске право всѣмъ мѣщанамъ, включаючи православныхъ.

Такъ само урядниками по магістратахъ могли бути лише католики. Останнього урядника зъ рускихъ мѣщанъ у Львовѣ стрѣчаємо въ р. 1418. Бувъ нимъ бурмістръ (конзуль) Иванъ Черкасъ. Зъ того часу не бачимо вже урядниковъ магістрацкихъ Русинѣвъ, а опѣсля и до радъ мѣськихъ Русинѣвъ не допускали.

Зъ Галицкихъ мѣсть бувъ найбільше цвигучимъ и купецкимъ мѣстомъ Львѣвъ, котрый корыстувавъ ся повнымъ Магдебурскимъ правомъ. Мѣщане мали право апеляціѣ (могли вѣдкликувати ся) до королѣвского суду и були вольный вѣдъ всякихъ повинностей. Купецкій дороги були тодѣ дуже невыгѣдний: було багато поборѣвъ мыта, а окрѣмъ того кождый панъ мѣгъ домагати ся оплаты за перевѣзъ крамщины черезъ свою землю, або й старо-ста за перевѣзъ черезъ мѣсто. Се вельми спиняло рухъ купецкій въ краю, а крамщина задля того дорожѣла

такъ, що мало хто хотѣвъ купувати. Розвиткові купецтва ще й се вельми шкодило, що богатимъ шляхтичамъ вольно було для свого ужитку перевозити крамщину безъ оплати мита. Тодѣ Жиды, щобъ не оплачувати мита, давали грошѣ шляхтичамъ и мали право перевозити крамщину безъ оплати мита, вимовляючись тымъ, що везуть се для власного ужитку якогось шляхтича. Задля того мѣщане не могли займати ся купецтвомъ, мѣста підъупадали, окрімъ тихъ, що випросили собі привилей (выенковѣ права) торгувати безъ оплати мита. Такий привилей доставъ Львовъ и се причинило ся до его процвиту. Окрімъ того Львовъ мавъ право складу, то єсть всякій проѣзжій купецъ мусѣвъ у Львовѣ задержати ся 14 днѣвъ. Се було доволѣ недогодно для купцѣвъ, и они продавали свои товари у Львовѣ не дуже дорого. Львовъ бувъ заселений Вѣрменами и Поляками, а Нѣмцѣ-колоністы у Львовѣ зяли ся въ 15-омъ и на початку 16-го столѣтя зъ Поляками. Окрімъ того було чимало Жидѣвъ. Рускихъ мѣщанъ мало вже находимо у Львовѣ, они мусѣли або выбирати ся зъ вѣдси або зливати ся зъ Поляками.

Иниї мѣста Галицкои Руси толькѣ въ части користували ся Магдебурскимъ правомъ, и тому мѣщанство тутъ скоро підъупадає. Магдебурске право не вѣдпо-вѣдало потребамъ и поглядамъ руского мѣщанства; хочъ оно й надавало мѣстамъ самоуправу (автономію), але й старостамъ лишало ся доволѣ впливу на мѣсто, такъ що старосты могли все таки захопити въ свои руки власть надъ мѣскою громадою. Королѣ не хотѣли дати мѣстамъ такої автономіѣ, щобъ зовсѣмъ усунула власть старостѣвъ або шляхтичѣвъ на підчиненїи имъ гѣроды. Спершу не хотѣли королѣ обмежати впливу шляхты, а опѣсля шляхта здобула собі таке значѣне,

и такъ обмежила власть королѣвъ, що они не мали вже сили, выступити проти шляхты.

По Галицкихъ мѣстахъ упадає не толькo торговля але й промыслъ. Щобы тому запобѣгти, заводять польске правительство по рускихъ мѣстахъ ремѣсничіе цехи або брацтва (зъ початкомъ 16-го столѣтя), якъ то було по мѣстахъ нѣмецкихъ и польскихъ. Одиначе цехові установы не звертали бачности на полѣпшене ремесла, а цехові братчики такожь про те не дбали, бо були забезпечені, що нѣкому окрѣмъ ихъ не вольно займатися ремесломъ. Задля того упадають ремесла, а шляхтичѣ мусять добѣрнѣйшій выробы спроваджувати зъ-за границѣ, такъ що краєві ремѣсники обмежають ся лише на просту роботу. Та й такъ не могли инакше охоронити ся вѣдъ партачѣвъ (неналежныхъ до цеху самоукѣвъ), якъ насильнымъ выдалюванемъ ихъ зъ мѣста або великими карами. Окрѣмъ того цехові установы утрудняли приступъ до брацтва, и тому не мѣгъ розвинути ся.

На останку Жида довершили упадокъ рускихъ мѣсть. Они втиснули ся мѣжъ повпоправну шляхту и безправныхъ селянъ и такимъ способомъ не мѣгъ вытворити ся середній станъ, котрый гамувавъ бы зъ одного боку самоволю шляхты, а зъ другого боку выдобувъ селянъ зъ тяжкого положенія.

Жида вспѣли по мѣстахъ захопити въ свои руки торговлю и промыслъ, выперли мѣщанъ и змусили ихъ взяти ся до хлѣборобства и стати мужиками (хлопами). У всѣхъ промысловыхъ и купецкихъ справахъ держали ся Жида разомъ, лучили ся въ спѣлки, щобы зѣбрати великі капиталы. Хоть они по мѣстахъ зъ Магдебургскимъ правомъ подѣляли воеводѣ або его заступникови, однакъ сей дбавъ толькo про те, щобы зѣбрати доходы

своего уряду. Такъ отже могли Жида выробити собѣ тѣсно звязану и законами признану громаду, зъ котроу не могла устоятись нѣяка громада мѣска. По большихъ мѣстахъ були отже кагалы (жидовскій громады), а по меншихъ прикагалки, залежнѣи въ кагаловѣ, а сельскій Жида були приписанѣ до найблизшихъ кагаловѣ. Жидовскій кагалы мали свой власный судъ, котрый судивъ пося тальмуду *), и въ того суду они нѣколи не вѣдкликувались до суду воеводы. Вѣдпоручники кагаловѣ каждого воеводства зѣздили ся щорѣчно на „жидовскій соймки“ по черзѣ до кагалныхъ мѣсть, выдавали постановы для всѣхъ Жидовѣ, розкладали податки, и таке инше. Король уважали сей ладъ корыстнымъ для своего скарбу и потверджували его грамотами. Жида входили въ грошевіи справки зъ старостами, обходили постановы законѣвѣ, арендували зборы мѣскихъ доходовъ и мытъ, подглядали слабѣи стороны христіанъ, вызыскували ихъ и такимъ способомъ пригноблявали на власной земли численинѣишу и больше управлену люднѣсть христіаньску.

Селяне-хлѣборобы були пося прилученя Галицкои Руси до Польщѣ вельми пригнобленѣи, коли польскій законы (Статутъ Вислицкій) стали обовязувати въ пашей земли. Цѣлый тягаръ службы военной и податковѣ спадавѣ теперь на селянѣ. Всѣ права королевскіи перейшли по зрѣвнаню Галицкои Руси зъ польскими землями на дѣдичѣвѣ. Дѣдичъ мавѣ отже право судити и карати подданныхъ собѣ селянѣ, хочѣбы навѣтъ смертію, и мѣгѣ пакладати всякій дачки. Шляхтичѣ, яко вѣольный

*) Книга жидовскихъ законѣвѣ въ справахъ духовныхъ и свѣтскихъ, звычайѣвѣ, обрядѣвѣ и такого иншого.

властитель землѣ, займавъ ся справами военными и державными, а селянинъ мавъ управлять рѣлю и достарчати своему дѣдичеву всякихъ потребъ до житя. Селяниновъ не вѣльно було покинути землѣ, котру вѣнъ обраблявъ, и томѹ бувъ вѣнъ пѣдданствомъ привязаный до землѣ, до рѣлѣ. Статутомъ зъ 1503 р. постановлено, що „кметъ“ (селянинъ) може учти ся въ мѣстѣ якогось ремесла, штуки або науки лише передъ 12-ымъ рокомъ свого житя и то тѣлько тогдѣ, якъ на се позволитъ дѣдичъ. Опѣсля виробивъ ся такий поглядъ, що „кметъ“ уродивъ ся на те, щобы служити, а означити повинности кметѣвъ мавъ соймъ, въ котрѣмъ они не мали вѣ одного свого заступника. Тодѣ отже означено въ соймѣ законами такъ звану панщину на 2 до 5 днѣвъ въ тыждень, а означене иншихъ повинностей лишено дѣдичеву. Отже задля тои именно самоволѣ було пѣдданство въ Польщи дуже важке.

Такъ само тратять свою самостѣйность бортники (пасѣчники), щѣ за рускихъ князѣвъ були вѣльными людьми.

Королѣ польскій надають неразъ и селамъ Магдебурске право, одначе обмежують се надане выразно лише для католикѣвъ. Навѣтъ чужоземцѣ, щѣ осѣли по селахъ, корыстували ся выгѣднѣйшими правами, якъ мѣсцеві рускі селяне православной вѣры. Такъ въ 14-ѣмъ столѣтїю поселяють ся въ Карпатахъ мѣжъ Днѣстромъ а Сяномъ приходцѣ зъ Молдавіѣ и Волощины и корыстуютъ ся правомъ волоскимъ. Громады, котрі мали волоске право, выбирали собѣ войтѣвъ. Войтъ бувъ начальникомъ громады, але землею орудувала сама громада.

Селяне, доси вѣльный, не могли стерпѣти важкого пѣдданства. Втративши свое майно, доведеніи убоже-

ствомъ до розпуки, покидали селяне свій рѣдний край и поспѣшали въ далекі степы надъ Днѣпромъ, а вѣд-такъ набѣгали и пустошили власнй землѣ, недавно имъ вѣдобранный. Першій разъ така ватага военныхъ людей пустошила Галицку Русь 1469 р., а польскій лѣтопи-сець называе ихъ козаками. Опѣсля въ р. 1485 се-ляне пѣдъ проводомъ якогось Мухи пѣдносятъ бунтъ, котрый крѣбавымъ способомъ приборкано. Пѣзнѣйше такй бунты притихають, але вѣдтакъ зновъ проявляють-ся яко розбѣйничй ватаги пѣдъ назвою о прышкѣвъ-ажъ до початку нашого столѣтя.

Духовники рускй такожъ ставали щоразъ больше залежными и мусѣли оплачуватись по мѣстахъ раднымъ, а на королѣвскихъ грунтахъ старостамъ. Дѣдичѣ на-кладали на духовныхъ дачки, присвоювали собѣ судъ надъ ними и неразъ загортали собѣ ихъ дворнща. Ду-ховнй, поселенй на ланахъ дѣдича, мусѣли вѣдбувати такй самй повинности, якъ и кметѣ, а навѣтъ маемо приклады, що духовнй були кметями, то естъ хлопами привязаными до рѣлѣ.

Такъ польщила ся Галицка Русь, прилучена до Польщѣ. Старинне руске боярство зливалось помало зъ захожою польскою шляхтою и ставало Поляками, поки-нувши предкѣвску вѣру и руску мову. Тѣлько народъ пѣдъ сельскою стрѣхою зѣбавъ рускимъ, зберѣгъ давню вѣру, руску мову и звычайъ; лишнѣвъ ся самъ пень, ко-трый опѣсля выпустивъ новй вѣти, выдавъ новй силы, щѣ зъ бѣльшимъ щастемъ выступили въ оборонѣ само-стѣйности руского народу.

16. Внутрѣшній ладъ литовскои Руси пѣдъ властію Ягайлогоу роду.

Велике князѣвство литовско-руске складало ся зъ кольконаицяти князѣвствъ удѣльныхъ, котрыми управляли князѣ Гедыминогоу роду, а въ деякихъ ще й рускій князѣ. Але зъ починномъ 15-го столѣтя що разъ меньше тыхъ князѣвствъ, а мѣсце князѣвъ займають наместники або воєводы, залежні вѣдъ великого князя.

Князѣ и бояре — се були двѣ головні высшї версты людности въ литовскої Руси. Князѣ були або зруженї литовскогоу роду (якъ Омельковичѣ, Бѣльскї и инші), або рускогоу роду (якъ Чарторыйскї, Острогскї, Вишневецкї, Сангушки, Збаразкї).

Князѣ и бояре дѣставали удѣлы и землѣ въ дѣдичне (наслѣдне) посѣданѣ (дѣдизны и выслуги) въ дарѣ вѣдъ великого князя литовскогоу, котрому за те були обовязанї до всякои службы и работы на войнѣ и въ супокою, до дачокъ и иншихъ повинностей. Тї князѣ и бояре роздавали зновъ свои землѣ въ ужитокъ меншимъ посѣдачамъ зъ такими самими повинностями войсковои службы и всякихъ дачокъ. Такимъ способомъ посѣдачѣ земель у великомъ князѣвствѣ литовскомъ були залежні одні вѣдъ другихъ.

Литовско-руске боярство не мало спершу такихъ правъ, якъ польска шляхта. Тѣлько литовскї вельможѣ и князѣ, чи то руского, чи литовскогоу роду, мали участь въ управѣ державы. Они творили раду великого князя литовскогоу и звали ся панове рада. Доперва Ягайло надавъ права польскои шляхты тымъ вельможамъ и боярамъ литовскимъ, що приняли католицку вѣру

(стор. 190). Зъ того часу литовско-рускій князь и бояре приймають польскій гербы (вѣдзнаки шляхоцкѣй), назвы шляхта, земляне, а такожъ польску пароднѣсть и звичаѣ.

Мѣста або гѣроды управляли ся въ литовско-рускихъ земляхъ громадскимъ ладомъ, — вѣче полагоджувало громадскій справы. Колижь литовскій князь загорнули рускій землѣ, то дбали они про те, щобъ зъ тыхъ земель можна зѣбрати якъ наибѣльше военныхъ силъ. Задля того великій князь литовскій роздае землѣ князямъ, вельможамъ та боярамъ, вымагаючи за те военноп службы. Такъ повстае на Литвѣ новый ладъ военный, котрому мусѣвъ уступити давный ладъ громадскій. Мѣщане вѣдказують ся вѣдъ военныхъ повинностей, и оплачуютъ замѣсць того дачки. Такъ мѣщанство уступае мѣсця станови военному, а обмежае ся на купецтво та ремесла. Зъ сею змѣною тратять мѣста автономію (самоуправу) и громадскій самосудъ. Верховна власть судова и админістраційна переходить въ руки удѣльного князя або воеводы, намѣстника або старости яко начальника вѣйскового, залежного вѣдъ великого князя литовского.

Колн Литва злучила ся зъ Польщею, нацавали польскій королѣ мѣстамъ самоуправу на основѣ Магдебурского права, але се робили тѣлько на те, чтобы зъ тыхъ купецкихъ та ремѣсничихъ осадъ побирати доходы для своего скарбу и дачки на будову и направу замковъ. Однечѣ мимо наданя Магдебурского права и иншихъ польгъ, рускій мѣста, втративши давну громадску самоуправу, пѣдъупадали и помалу зовсѣмъ упали, якъ то вже попередѣ було выказано (стор. 127):

Селяне-хлѣборобы въ великомъ князѣвствѣ литовскомъ жили спершу зовсѣмъ свободно. Они мали право самосуду. Громады, зложѣнн зъ кѣлькохъ око-

личныхъ осадъ и мѣстъ сходили ся на копу або купу (громаду) на раду-вѣче и розсуждали тамъ всякій справы. Селяне, поселеніи на земляхъ великокняжихъ або паньскихъ поддѣляли старостамъ и инымъ великокняжимъ урядникамъ, були вольніи и мали по большій части свою власну землю.

Только невольна челядь була однокимъ безправнымъ станомъ селянскимъ у великомъ князѣвствѣ литовскомъ, коли тымчасомъ въ Польщѣ весь станъ хлѣборобовъ не мавъ нѣякихъ правъ. Одначе такой невольной челяди було небагато, а неволя спадала на спойманныхъ въ бою, або довжниковъ, поки не вѣдрили доугу.

17. Церковні справы въ Галицкѣй и литовскѣй Руси.

Посля заведенія христіанства на Руси бувъ головою рускои церкви Кіѣвскій митрополитъ, котрый признавалъ Царгородского патріарха своимъ верховнымъ начальникомъ. А що тодѣ ще мѣжь Царгородомъ и Римомъ була єднѣсть въ справахъ вѣры, отже й руска церква була тодѣ въ звязи зъ Римомъ (стор. 44). Одначе въ половинѣ 11-го столѣтя (1053 р.) Царгородскій патріархъ вѣдѣравъ ся вѣдъ Риму и не хотѣвъ Папу Римского признавати головою церкви. Зъ того часу наставъ роздѣлъ мѣжь церквою заходною (римско-католицкою, латинскою), а сѣдною (грецкою), а верховнымъ начальникомъ сѣдной церкви бувъ Царгородскій патріархъ. Вѣдѣ постановлявъ Кіѣвскихъ митрополитовъ и такимъ способомъ такожь руска церква вѣдлу-чила ся вѣдъ католицкои церкви, котрой головою єсть Папа Римскій.

Коли Кіѣвъ задля нападѣвъ татарскихъ втративъ

давше своє значѣннє яко „мати рускихъ мѣстъ“, перенѣсь ся Кієвскій митрополіть на півночъ до мѣста Володимирѣ надъ Кляземою (1299 р.), а вѣдтакъ до Москвы (1325 р.) и опѣсля причинивъ ся чимало до зросту и поваги Володимирско-Суздальскаго або Московскаго князѣвства. Зъ того часу дуже незручно було рускимъ єпископамъ въ справахъ церковныхъ вѣдносити ся до митрополіта въ далекой Москвѣ, котрый все ще называвъ себе Кієвскимъ. Тай Галицко-рускій князь нерадіи були тому, бо бояли ся, щобъ князь Московскій тымъ способомъ не розпростерли своєї власти и на Галицку Русь. Отже небавомъ пѣсля переселеня Кієвскаго митрополіта въ Москву основано заходомъ рускихъ князѣвъ **окрему митрополію въ Галичи**, такожъ пѣдвластну Царгородскому патріарху. Одначе завистній Московскій князь постаравъ ся о те, що пѣзнѣйше Царгородскій патріархъ зинѣсь Галицку митрополію яко „пусту повизну“ (1347 р.). Доперва заходомъ Казимира Великаго, якъ мы вже попередъ (стор. 97.) оповѣдали, поставивъ патріархъ Галицкимъ митрополітомъ Антонія (1371 р.) и пѣдчинивъ єму всѣ єпископства пѣдвластній тодѣ Польщи*). По смерти митрополіта Антонія (1391 р.) наставъ въ церковныхъ справахъ Галицкои Руси великій розстрѣй. Галицка митрополія руска упаде, бо майже черезъ пѣвтора ста лѣтъ не було въ Галичи не тѣлько митрополітовъ, але навѣтъ єпископовъ**). Вже въ 1375 р. поручивъ Папа на престолѣ

*) Холмске, Турѣвске, Перемыске и Володимирске.

**) Доперва король Жигмонтъ І. именує въ р. 1539. єпископомъ для Галичи и Львова Макарія Рафаловича Тучацскаго яко суфрагана (помѣчника) Кієвскаго митрополіта.

и добрахъ Галицкои митрополіѣ оснувати латиньске архієпископство. Зъ часомъ водѣрвано мѣста и села, приналежніи до рускои митрополіѣ Галицкои, та передано латиньскому архієпископови. Латиньскій архієпископъ выперъ бувшихъ ще тодѣ рускихъ владыкъ зъ соборнои церкви и мѣста Галича*), и они мусѣли поставити собѣ въ сусѣднѣмъ селѣ новыи храмъ; при томъ храмѣ було такожъ высше духовенство (крилось, крилошане) и тому й се село стало звати ся Крилосомъ. Такъ упала Галицка митрополія руска, а латиньскій архієпископы выпросили собѣ водѣ Ягайла право (потверджено Жигмонтомъ I.), що можуть поставляти для справъ рускои церкви свѣтскихъ намѣстникѣвъ. Вмѣшуване латиньскихъ архієпископѣвъ и свѣтскихъ людей до справъ рускои церкви выкликало великій пеладъ. Чистотѣ христіяньскои науки и богослуженю багато се пошкодило, бо духовного стану часто добивались люде, неспособніи до того нѣ своимъ розумомъ, нѣ житємъ, а такіи, щѣ догоджували польскимъ королямъ та панамъ и тымъ здобували собѣ у нихъ ласку.

Не багато щаслившіи були Перемыскій єпископы, котріи мали добра ще водѣ рускихъ князѣвъ Льва и Юрія. Ягайло потвердивъ сїи добра, але опѣсля казавъ Русинамъ вступити ся зъ соборнои церкви. Тѣла помершихъ выкинено зъ гробѣвъ, церковь посвящено наново и воддано латинникамъ, а рускій єпископы Перемыскій перенесли ся до Самбора и звали ся владыками Самбѣрскими.

*) Въ 1414 р. перепѣсь ся Галицкій архієпископъ латиньскій до Львова и ставъ звати ся Львѣвскимъ.

Великій князь литовскій и удѣльнй князь Киѣвскій дбали такожъ про те, щобъ мати окрему митрополію въ Киѣвѣ. Литва була часто въ неприязнихъ вѣдносинахъ зъ Москвою, отже нерада була тому, щобъ рускй епископы були залежнй вѣдъ Московского митрополита. Заходомъ Витовта посвятивъ Царгородскій патріархъ выбраного на соборѣ въ р. 1414 митрополита Григорія Цамвлака, родомъ Болгарина. Витовтъ бажавъ мабуть зъ підмогою Цамвлака довести до того, щобъ руска церква, підчинена Киѣвському митрополитѣ, злучила ся зъ Римомъ (приняла унію), одначе се не повелось задля раньон смерти Цамвлака. Въ ту пору и грецкій цѣсарь бажавъ зъєднання церкви схѣдною зъ захѣдною, сподѣваючись вѣдтакъ легше добути підмогу вѣдъ католицкихъ володарѣвъ проти Туркѣвъ, котрй стали небезпечными сусѣдами Греціѣ. Сею справою занявъ ся вельми ревню Ізидоръ, котрого патріархъ назначивъ тодѣ Киѣвскимъ митрополитомъ. Ізидоръ виправивъ ся на соборъ до Флѣоренціѣ (на пѣвнѣчи Риму) 1439 р. и зъ патріархомъ и многими епископами схѣднои церкви підписавъ унію, то є злучене схѣднои (православнои) церкви зъ римскою (захѣдною). Такъ признавъ Ізидоръ и люде духовнй та свѣтскй, щѣ зъ нимъ ѣздили до Италіѣ, Папу Римского головою церкви, задержуючи свои церковнй обряды и звичаѣ. Вѣдтакъ, именованый папскимъ легатомъ (посломъ) и кардиналомъ (найвысшнмъ достойникомъ церкви), поѣхавъ Ізидоръ на Русь, оповѣстити про церковну унію, а опѣсля до Москвы. Одначе Московскій князь Василь казавъ его замкнути до монастыря, звѣдки удалось ему втечи передъ неминующею смертію. Опѣсля Ізидоръ выѣхавъ до Риму и вмеръ тамъ 1463 р., а по нѣмъ ставъ Киѣвскимъ митрополі-

томъ Болгаринъ Григорій*), котрого Московска митрополія не признавала. Одначе литовскіи єпископы, уступаючи оденъ за другимъ волі короля, признавали его власть. Такъ вѣдѣлилась наконецно руска церква вѣдъ митрополіѣ Московскои и стояла зновъ такъ, якъ давнѣйше, подъ зверхностію Царгородского патріарха и мала свою окрему управу внутрѣшну.

Опѣсля Киѣвскій митрополітъ Григорій, котрый бувъ такожь зверхникомъ єпископѣвъ Львѣвского и Перемыского, просивъ Царгородского патріарха, щобъ его подтвердивъ на урядѣ митрополічѣмъ и тымъ способомъ вернувъ Киѣвскій митрополітъ зновъ до православної (грецкои) церкви, а Киѣвска митрополія до кѣнця 16-го столѣтя була подвластна Царгородскому патріарху. Великій князь литовскій, Казимиръ Ягайловичъ, Олександръ и Жигмонтъ, не обмежали ихъ духовнои власти. Митрополіты Киѣвскій саміи скликають соборы мѣсцевіи, переводять выборы высшихъ духовныхъ достойниковъ и таке инше. Киѣвъ стає зновъ осередкомъ релігійного житія Руси, а звязъ зъ Римомъ перерыває ся зовсѣмъ. Въ управѣ схѣднои (православної) церкви проявляє ся зновъ громадскій ладъ давного христіанства: свѣтскіи люде мають такожь голосъ при выборѣ єпископѣвъ и право участі въ соборахъ, а для охорони чистоты православної вѣры и для догляду надъ жителъ свѣтскихъ и духовныхъ людей повстають церковніи брацтва, про котріи дальше розкажемо.

*) Казимиръ Ягайловичъ надавъ сему Григорію 1470 р. Галицко-Крилоскій соборъ (церкву єпископеску) зъ селомъ Перегінѣнскомъ и добра Галицко-рускои митрополіѣ.

18. Злученє Литвы зъ Польщею. Люблинська унія и еи наслѣдки для Руси.

Въ 16-омъ столѣтїю правили Польщею и Литвою Жигмонтъ I. Старый*), а вѣдтакъ его сынъ Жигмонтъ II. Августъ. Першій зъ нихъ велѣвъ списати правѣ для Литвы въ книзѣ званой Статутъ литовскій рускою мовою, котра мала бути урядовою въ великомъ князѣвствѣ литовскомъ. Посля постановъ сего статута мѣла шляхта вельми широкі права, а пѣддані вийшли зовсѣмъ зъ пѣдъ охорони короля. Коли шляхтичъ убивъ чужого хлопа (такъ тогдѣ звали пѣдданого селянина), або навѣтъ вѣльного чоловѣка, але не-шляхоцкого роду, плативъ тѣлько грошеву кару (поголовщину). Всѣмъ людямъ шляхоцкого роду, чи бѣднымъ чи вельможамъ признано однакові права. Одначе маса дрѣбной шляхты стає залежною вѣдъ вельможъ, щѣ орудували великими землями и сотнями або й тысячами сѣлъ и тымъ способомъ сї вельможѣ мали бѣльше значѣне и власть. Статутъ вѣдѣляє вправдѣ выразно велике князѣвство литовске вѣдъ Польщѣ, а всежъ такъ багато Поляковъ дѣстало въ Литвѣ высокі уряды. Литовско-руська шляхта жалувалась на те передъ королемъ, одначе король не мавъ уже силы ити проти волѣ польскои шляхты, а Жигмонтъ Августъ мусѣвъ Статутъ литовскій змѣнити ще бѣльше въ корысть польскои шляхты. Унія Люблинская подала причину до новыхъ змѣнъ въ статутѣ литовскомъ за короля Степана Баторія, котрі потвердивъ его наслѣдникъ, Жигмонтъ III., соймовою постано-

*) Жигмонтъ I. Старый вѣдъ 1507—1548, а Жигмонтъ II. Августъ 1548—1572.

вою (1588 р.). Надъ змѣною статута трудивъ ся литовскій канцлеръ, князь Левъ Сапѣга. Се третє выдає статута, зладжене такожь въ руской мовѣ и мѣститъ въ собѣ такожь постановы давниго права державниго на Русь и останки права звичаєвого народниго.

Польскій впливъ щоразъ бѣльше проявляє ся не тѣлько въ Галицкой, але и въ Литовской Руси. Въ Польщѣ ширилась тогдѣ просвѣта и наука, коли тымчасомъ въ рускихъ земляхъ настає велика темрява. Рускї вельможѣ приймають зъ просвѣтою и мову польску, звичаѣ и погляды. Въ урядовыхъ грамотахъ (письмахъ), выдаваемыхъ зъ канцеляріѣ княжон, уживають мовы рускон, зложенои зъ мѣшанины мовы рускон, церковно-словенскон и польскон. Грамоты сї були писанїи рускою скорописію, vyrobenою въ канцеляріи литовскихъ князѣвъ. Одначе щоразъ частѣйше вживають мовы польскон, а на останку бере она перевагу надъ рускою.

Жигмонтъ Августъ бувъ останній король зъ Ягайлового роду. Вѣнъ не мавъ дѣтей и Поляки боялись, щобъ по єго смерти Литва й Русь не вѣдѣрвались зовсѣмъ вѣдъ Польщѣ и не выбрали собѣ окремого великого князя. Поляки стали теперъ сильно заходити ся, чтобы Литву и Русь на вѣки злучити зъ Польщею. Сему злученю супротивлялись литовскї вельможѣ, а именно литовскій канцлеръ Миколай Радивилъ Чорный. Король зрѣкъ ся наслѣдного (дѣдичного) права до престола Литвы, такъ що теперъ могли собѣ Литовцѣ пѣсля вподобы выбирати великихъ князѣвъ. Такожь зрѣкъ ся вѣнъ права власности до землѣ, розданои шляхтѣ зъ обовязкомъ службы военної. Зъ того часу мѣгъ кождый шляхтичъ литовскій и рускій, пѣсля вподобы орудувати своею землею, дарувати, продавати и т. и. такъ само, якъ и шляхтичъ польскій.

Коли тымъ способомъ усунено важѣйшій рѣзницѣ помѣжъ шляхтою литовскою и польскою, а до того ще вмеръ Миколай Радивилъ, зѣхали ся польскій, литовскій и рускій папы 1569 р. до Люблина на соймъ. Тамъ нахиливъ король на свою сторону знатныхъ вельможъ рускихъ, князя Константина Острогского, Кіѣвского воеводу, и Волинського воеводу, князя Олександра Чарторыйского, а они потягнули за собою и иншихъ рускихъ панѣвъ. Всѣ они подписали унію и постановили, що Польша, Литва и Русь буде мати одного короля, а на соймѣ въ Варшавѣ будуть засѣдати рускій и литовскій папы и владыки поручъ зъ польскими. Обѣ части, Польша и Литва, задержали вправдѣ своихъ урядникѣвъ: канцлера, подканцлера, маршалкѣвъ, гетьманѣвъ и иншихъ, одначе тутъ зовсѣмъ позабули про Русь, котрой Литва завдячувала свою могучѣсть. Всѣ заприсягли, що пристають до уніѣ (політичного злученя) Литвы й Руси зъ Польщею, якъ рѣвній зъ рѣвными, якъ вѣльній зъ вѣльными. Одначе опѣсля показало ся, що Люблиньска уніа зовсѣмъ знищила самостѣйностъ великого князѣвства литовского. Поляки не думали додержувати постановѣ уніѣ, а обмежали права православныхъ, якъ могли. Руску мову виперають зъ судовъ такъ, що въ 17-омъ столѣтїю уживали лише польскою мовою. Литва и рускій землѣ до неї прилученій зливають ся зовсѣмъ зъ Польщею и въ цѣлой „Рѣчи посполитой“ (такъ звычайно звалась Литва зъ Польщею злучена) старають ся завести однаковій ладъ.

Селяне на земляхъ литовско-русскихъ почувли всю вагу Люблиньскою уніѣ. Они втратили особисту свободу такъ само, якъ еѣ вже давнѣйше втратили селяне польскій; не мали они вже власнои землѣ и не судили ся пѣсля споконвѣчного звычайу громадскимъ судомъ, а подпали зовсѣмъ подѣ власть дѣдичѣвъ — стали хло-

п а м и. Такъ були зъ одного боку шляхтичѣ — зъ другого люде посполитї (простї) — хлопы. Окромъ дачокъ грѣшми и господарскими плодами мусѣли теперъ селяне вѣдробляти панищину. Въ чотыре роки пѣсля Люблинской унїѣ (1573 р.) вѣдавъ Варшавскїй соймъ селянъ (хлопѣвъ) зовсѣмъ пѣдъ власть дѣдичѣвъ не тѣлько зъ тѣломъ и майномъ, але дѣдичъ мавъ навѣтъ право наглядати совѣсть селянъ. Коли бѣ повстала яка суперечка задля рѣжнищѣ вѣры, то дѣдичъ мавъ право карати своего пѣдданого, якъ самъ хотѣвъ.

Не маючи своихъ заступникѣвъ въ соймахъ, селяне не могли и не вѣѣли боронити своихъ правъ. Щѣбъ вызволити ся зъ того нового ладу, щѣ вѣдбиравъ имъ волю и накидавъ пѣдданьство, вѣткали селяне вѣдъ своихъ панѣвъ. Задля того пѣсля Люблинской унїѣ выдають соймы строгїѣ законы на селянъ-утѣкачѣвъ.

Мѣста на Литвѣ и Руси змѣнялись пѣсля Люблинской унїѣ на ладъ польскихъ мѣстъ. По тыхъ мѣстахъ живутъ Литовцѣ, Русины и Поляки, а назвы сїѣ означали не тѣлько народнѣсть, але й вѣру католицку або православну. Спершу жили въ згодѣ католики и православнїѣ, а де обѣ вѣры були рѣвно числений, тамъ мѣска зверхнѣсть и рада були зложенїѣ въ половинѣ зъ католикѣвъ и православныхъ. До 16-го столѣтя рускїѣ мѣщане писали по руски и такъ пишуть до нихъ такожь королѣ и паны. Однакъ пѣсля унїѣ Люблинской наставъ по мѣстахъ такїѣ гнетъ Русинѣвъ, щѣ они по большѣй части попереходили на латиньску вѣру и стали Поляками.

На **духовенствѣ** вѣдбивъ ся такожь новыѣ ладъ, заведеный пѣсля Люблинской унїѣ. Духовенство розпало ся такожь на „шляхту духовного стапу“, щѣ скоро зляла ся въ усѣмъ зъ „панями-шляхтою станѣвъ

свѣтскихъ“ — и низше духовенство. Се низше духовенство терпѣло багато вѣдъ шляхтичѣвъ-дѣдичѣвъ. До си мала громада право выбирати собѣ священника. Одначе якъ дѣдичѣ знищили останки громадского самосуду, вѣдѣли такожъ громадамъ право выбирати собѣ священника. Дѣдичѣ присвоили собѣ право выбирати священника (право патронату) для громады и дбати про ея потребы духовній пѣсля своего розумѣня. Лучало ся часто, що дѣдичѣ продавали духовній посады, брали подарунки вѣдъ священникѣвъ, забирали церковній землѣ и такє инше. Дѣстаючи парафіѣ зъ рукъ дѣдичѣвъ, ставали священники вѣдъ нихъ зовсѣмъ залежными. Дѣдичѣ судили священникѣвъ, саджали до вязницѣ, брали вѣдъ нихъ дачки, забирали поповичѣвъ до послуги и т. п. Повага духовенства такъ пѣдъупала, що людяный чоловікъ соромивъ ся вступати въ той станъ.

Литовско-рускихъ панѣвъ выпирають зъ рускихъ земель польскій вельможѣ. На Русь и Литву переселяе ся щоразъ бѣльше шляхоцкихъ родинъ якъ Жовковскій, Замойскій, Потоцкій, Копецьпольскій, Калиновскій, Любомирскій, Яблоновскій и инші.

Сей новыи ладъ суспѣльный, вытвореный пѣдъ влиявомъ Польщѣ въ рускихъ земляхъ, налягъ важкимъ гнетомъ на рускій народъ, а до того прилучивъ ся ще и гнетъ релігійный. Зовсѣмъ природно, що сей гнетъ мусявъ выкликати опѣръ и самооборону зѣ стороны русского народу.

19. Князь Василь Константинычъ Острогскій. Церковній брацтва.

Коли руска суспѣльность наслѣдкомъ нового ладу въ рускихъ земляхъ такъ була пѣдъупала, а

особливо руска церква втратила свою повагу, найшли ся таки середъ руского народу люде, щó почали дбати про его вóдроджене просвѣтне и релігійне. Руска суспóльнóсть мала ще тодѣ богатыхъ и знатныхъ

КНЯЗЬ ВАСИЛЬ КОНСТАТИНЪ ОСТРОЖСКІЙ.

вельможъ, котрі виводили свій рідъ вѣдъ удѣльныхъ князѣвъ рускихъ або вѣдъ литовскихъ. Такимъ знатымъ паномъ бувъ Василь Константинъ князь Острогскій. Батько его Константинъ, бувъ правнукомъ Федька Острогского (стор. 115) и яко гетьманъ литовскій вславивъ ся въ многихъ битвахъ. Окрѣмъ того ставивъ церкви и заводивъ при нихъ школы та дбавъ про просвѣту народу *). Сынъ его Василь Константинъ, Кіевскій воевода, бувъ оденъ зъ найзнатѣйшихъ и наибѣльше впливовыхъ вельможъ рускихъ, хочъ не визнававъ ся нѣ въ справахъ военныхъ, нѣ державныхъ. Вѣнъ мавъ величезнѣ добра, въ котрыхъ було до 80 мѣстъ и кѣлька тысячъ сѣлъ, а сѣ добра давали до мільона червонихъ золотыхъ рѣчного доходу. Хочъ князь Острогскій перенявъ ся бувъ польскою просвѣтою и вживавъ почасту польскою мовою, а проте бувъ вѣнъ щиримъ прихильникомъ рускою вѣры и церкви. Бачивъ вѣнъ, що руску церкву зневажали, що не було добрыхъ священникѣвъ и проповѣдникѣвъ слова Божого, и тому закладавъ школы и друкарнѣ, а именню школа и друкарня въ мѣстѣ Острозѣ мали тодѣ велику славу. Тымъ способомъ положивъ князь Острогскій пѣдвалины до просвѣтного и религійного вѣдродженя Руси.

Важну пѣдмогу рускѣй церквѣ подало руске мѣщанство заснованемъ церковныхъ брацтвъ. По рускихъ мѣстахъ здавна були брацтва при церквахъ. Спершу займали ся брацтва дѣлами милосердія и дбали

*) Тѣло его поховане въ головнѣй церквѣ Кіевско-Печерскою Лавры, де й доси находить ся гарный марморовый памятникъ, зѣображающій силчого лицаря.

ЦЕРКВА УСПЕНІЯ ПРЕСВ. БОГОРОДИЦЬ (ВОЛОСКА) У ЛЬВОВІ.

про потреби своихъ церкѣвъ. Колижъ упадокъ моральный высшого духовенства руского дійшовъ до самого краю, а рускій папы и вельможѣ перестали дбати про руску церкву, заняли ся брацтва долею рускои церквы.

Найдавнійше було брацтво при церквѣ Успенія Пресв. Богородицѣ (званій такожъ волоскою церквою*) у Львовѣ. Брацтво дбало про вихованє сирѣтъ, доглядъ убогихъ и недужихъ, выкупъ бранцѣвъ зъ неволѣ татарскои и иншихъ милосердій вчинки. Въ р. 1585 пробувавъ у Львовѣ Антіохійскій патріархъ Якимъ зза далекого моря Середземного. Мѣщане Львовскій подали ему новий уставъ (статутъ) брацтва до затвердженя, котрый опѣсля бувъ взѣрцемъ для всѣхъ иншихъ брацтвъ рускихъ. Пѣсля нового устава мало брацтво удержувати школу для науки молодежи и друкарню, котра мала выдавати потрѣбніи церковніи и шкѣльнїи книжки. Грамотою зъ 1. сѣчня 1586 р. подтвердивъ патріархъ новий уставъ и надавъ Львовскому брацтву старѣйшинство

*) Грамота короля Казимира IV. згадує про се брацтво 1439 р. Львовскій Русины поставили въ р. 1580 на мѣсци давнѣйшои погорѣлои церкви маленьку муровану церковцю Трехъ Святителѣвъ, щѣ ѣ нынѣ стоить въ подвѣрїю. Побѣчъ сен церковцѣ поставивъ богатый Грекъ, щѣ поселивъ ся у Львовѣ, Константиѣ Корніяктъ, величаву вежу (1572 до 1578 р.), найвышу у Львовѣ пѣсля ратушевої. Опѣсля жертвами Корніякта и волоскихъ воеводѣвъ здвигнено церкву Успенія Пресв. Богородицѣ (1591 до 1629 р.), котра томѣ зве ся волоскою. — Хто бажає бѣльше про се дѣзнати ся, нехай прочитає 90-ту книжочку тов. „Просвѣта“ підъ заголовкомъ Ставропигїйске брацтво Успеньске (написавъ Ол. Барвїньскій 1883 р.).

надъ усѣма иншми. Такъ иншій брацтва мали въ усѣмъ слухати верховного брацтва Львовского, котре мало право наглядати ихъ дѣяльнѣсть. Окрѣмъ того давъ патриархъ Львовскому брацтву право наглядати жите не только людей свѣтскихъ и духовныхъ, але навѣтъ епископѣвъ.

А тогдѣ священники и владыки вели жите гуляще. Владыками постановляли дуже часто людей свѣтскихъ, котрі добре заплатили за се достоинство, або умѣли придбати собѣ ласку королѣвскихъ двораковъ. Рускій владыки тодѣшні жили зовсѣмъ якъ паны, гибили своихъ подданныхъ въ церковныхъ добрахъ, держали збройні ватаги людей, нападали неразъ своихъ сусѣдъ и допускали ся иншихъ поганыхъ вчинковъ, що зовсѣмъ не лицювали зъ ихъ достоинствомъ. Бувало й такъ, що король дававъ урядъ епископѣвъ свѣтскимъ людямъ, котрі не посвящували ся, а только корыстували ся доходами зъ добръ епископскихъ. Низше духовенство було страшно понижене. Владыки замѣнювали монастырѣ въ хуторы, заводили въ нихъ псарнѣ для польованя, а черцямъ казали удержувати псовъ. Зъ священниками обходили ся владыки гордо, выбирали вѣдъ нихъ дачки, вязнили и били. Рускій священникъ не рѣшивъ ся пѣчимъ вѣдъ хлопа, а дѣдичъ бравъ его на службу, посылавъ зѣ стѣйкою або гонивъ на роботу. Станъ духовный дѣйшовъ бувъ черезъ те до великои темноты и зневаги, а народъ рускій не розумѣвъ христіанской вѣры и живъ мовъ бы давнымъ житемъ поганскимъ. Нѣчого дивного, що рускій паны и вельможѣ стали соромити ся и цурати ся православнои вѣры и рускои церкви, а езуиты, котрі тодѣ зъ Польшѣ наѣздили въ рускій землѣ, умѣли поддерживать у русскихъ папѣвъ сую погорду рускои церкви и вѣры.

При такихъ обставинахъ могли подвинути руску церкву не люде зъ духовенства, а люде свѣтскій. Потреба було осередка, котрый мѡгъ бы причинитись до вѡдродженя рускон церкви, а такимъ осередкомъ стали церковнїй брацтва мѣщаньскїй, про котрїй вже попереду було сказано.

Въ р. 1589 приѣхавъ до Львова голова православної церкви, Царгородскїй патріархъ Єремїя, чоловікъ вельми учений и поважаний, щоби наглядно пересвѣдчити ся про упадокъ рускон церкви. Вѡнъ не тѡлько подтвердивъ уставъ Львѡвского брацтва, але ще й розширивъ его и надавъ сему брацтву знамя трираменного патріаршого хреста и назву Ставропигїѣ. Сей хрестъ утверджували брацтва ставропигїйскїй въ иконостасѣ надъ царскими вратами. Теперъ ставропигїйске брацтво Львѡвске було зовсѣмъ незалежне вѡдъ Львѡвского епископа и вѡдъ Кїївского митрополїта, а подлягало самому лише патріарсѣ. Опѡсля повстали такїй брацтва ставропигїйскїй въ Луцку, Впльнѣ и по иншихъ мѣстахъ.

Побувши довшїй часъ въ рускихъ земляхъ, побачивъ патріархъ, що рускїй владыки жпють зовсѣмъ не якъ черцѣ (бо тодѣ владыкъ выбирали зъ черцѣвъ), а якъ пань. Патріархъ покликавъ до себе на судъ владыкъ и скинувъ Кїївского митрополїта Оанисѡфора на призвище Дѣвочку, бо вѡнъ бувъ двѣчи жонатимъ, а такїй чоловікъ не мѡгъ бути митрополїтомъ. На его мѣсце постановивъ патріархъ митрополїтомъ Михайла Рогозу, а Луцкого епископа Кирила Терлецкого назначивъ своимъ екзархомъ (намѣстникомъ).

20. Церковна унія. Соборъ въ Берестю.

Владыки були вельми сердиті на патріярха, що вінъ такъ строго зъ ними обійшовъ ся та ще постановивъ ихъ підъ доглядъ брацтвъ. Они стали парвкати, що якійсь тамъ брацтва пекарѣвъ, кушнѣрѣвъ, купцѣвъ, що нѣчого не знають зъ наукъ духовныхъ, мають наглядати ихъ жите та доносити про те патріярсѣ. Отсе було найбільше причиною, що у деякихъ владыкъ постала думка відлучити ся відъ Царгородского патріярха, а признати Папу головою церкви (пристунити до уніѣ).

Підъ ту пору (1593 р.) вмеръ Володимирскій єпископъ, а король Жигмонтъ III. постановивъ на єго мѣсце Адама Потѣя. Потѣй не бувъ до того часу духовнымъ каштеляномъ Берестейскимъ, зъ православія перейшовъ на католицку вѣру, а відтакъ вернувъ до православія, опѣсля постригъ ся въ черцѣ и тодѣ єго назвали Ипатіємъ. Вінъ бувъ чоловікъ ученый, живъ богобоязливо и тому князь Острогскій просивъ короля, щобъ Володимирске єпископство дѣстало ся Ипатію Потѣю.

Рускі владыки зѣздились кѣлька разѣвъ на раду, а въ 1595 р. зложили письмо, заявили въ нѣмъ, що бажають злучити ся зъ католицкою церквою (приняти церковлу унію) и выбрали Ипатія Потія и Кирила Терлецкого, щобы се письмо завезли до Риму.

Коли Потѣй и Терлецкій поѣхали до Риму, заходивъ ся князь Острогскій спинити справу церковной уніѣ и домагавъ ся відъ короля скликаня собору, на котрый зѣѣхали бѣ ся давнымъ рускимъ звичаемъ не

только духовный, але и свѣтскій люде. Одначе сѣ заходы були зовсѣмъ марий.

Тымчасомъ Потѣй и Терлецкій приѣхали до Риму и передъ самымъ Рѣздовомъ (23 грудня 1595 р.) подали Папѣ Климентію VIII. письмо зъ заявленемъ, що руска церква подчиняе ся Римскому престолови; просили только, чтобы могли придержуватись своихъ церковныхъ обрядовъ и звычайовъ и водправляти службу и спѣвъ церковный послиа гречского звычайу и святкувати свята послиа старого (юліаньского) календаря. Папа принявъ ихъ ласкаво и згодивъ ся на унію, а Потѣй и Терлецкій присягли на евангелію за всѣхъ рускихъ владыкъ и Киѣвского митрополита и въ мартѣ 1596 вернули домовъ.

Якъ только розойшлась чутка про унію, заворушили ся православный. Священники почали писати книжки проти уніи и встоювати за православіе. Виленське и Львовське брацтво выступили такожъ проти заходовъ рускихъ владыкъ, а рускій вельможъ якъ князь Острогскій, Тышкевичъ и иншиі выслали письмо до короля, щобъ скинути Киѣвского митрополита и иншихъ владыкъ за ихъ самовольный поступокъ. Одначе король принявъ владыкъ подъ свою опѣку, выдавъ письмо, оповѣщаючи про унію, и поручивъ Киѣвскому митрополиту Рогозѣ скликати соборъ до Берестя 6-го жовтня, щобъ и тамъ оповѣстити про унію.

Православный зобрали ся окремо. Тутъ явились окрѣмъ епископовъ Львовского Гедеопа Балабана и Перемыского Михайла Копыстиньского, ще и иншиі владыки, та около двохъ сотъ вельможъ и пановъ, мѣжъ иншими Острогскій и Тышкевичъ, а головою сего собору бувъ заступникъ Царгородского патріарха ученый Никифоръ.

Никифоръ голова, православного собору, тричи за-
визывавъ митрополита и уніятскихъ владыкъ, щобъ прий-
шли на соборъ и оправдали ся. Одначе митрополитъ не
пѣшовъ на православный соборъ и вѣдповѣвъ, що вѣнъ
и владыки злучили ся вже зъ католицкою церквою.

До Берестя приѣхавъ такожъ славный езуитъ Петро
Скарга, котрый наибольше приложивъ рукъ, щобъ унію
довести до путя. Вѣнъ силкувавъ ся Острогского нахи-
лити до уніѣ, бо бувъ певный, що за нимъ пѣдутъ все
ишіи православніи, але нічого не вѣявъ. Православный
соборъ постановивъ скинути митрополита и пѣтьохъ вла-
дыкъ, що пристали до уніѣ, а митрополитъ и уніятскіи
владыки постановили епископѣвъ Балабана и Коныстинь-
ского та й ишихъ православныхъ духовныхъ скинути
зъ достоинства и кинути на нихъ проклѣнъ. Вѣдтакъ
оголосили они торжественно унію въ церквѣ св. Мико-
лая, а митрополитъ оповѣстивъ про се окружнымъ пись-
момъ всѣхъ духовныхъ и свѣтскихъ людей. Православніи
владыки просили короля, щобъ вѣнъ вѣдобравъ церковный
землѣ уніятскимъ епископамъ, але король казавъ патрі-
яршого заступника Никифора посадити у вязницю. Острог-
скій заступавъ ся за него у короля, дорѣкавъ, що ко-
роль нарушує права Русинѣвъ, топче волю погами, на-
силує сумлѣне, одначе нічого не помогло. Никифоръ
умеръ въ вязницѣ. Острогскій не бувъ скорый до якого
небудь рѣшучого выступленя, а навѣтъ писавъ до Львѣв-
ского брацтва, дораджуючи бути терпеливымъ и здатись
на милосердіе Боже. Такъ очевидно знемагали рускій
вельможѣ въ боротьбѣ за батьківску вѣру, а король зъ
порады своихъ панѣвъ не признававъ нишой церкви
грецкой въ польскій Рѣчи-посполитой, окрѣмъ уніятской
(злученои зъ католицкою церквою). Въ королевскій гра-
мотѣ признано митрополитови и епископамъ уніятскимъ

право корыстувати ся своимъ урядомъ після давныхъ привилеївъ грецкои вѣры и орудувати церковными землями и маєтностями.

Після 1608 р. закінчивъ житє Константинъ князь Острогскій, мавши вѣсімдесять кѣлька лѣтъ, а его дѣти и внуки перейшли на католицку вѣру. Руску шляхту, щѣ була підъ властію Польщѣ, заманювали выгоды и блескъ польского панства и она не могла выдержати того напору, якій теперъ тяживъ надъ православною вѣрою и рускою народностію. Рускіи паны и вельможѣ, порѣдпивши ся зъ польскою шляхтою, присвоили собѣ польску мову, польскій звычай и стали Поляками. Ихъ приманювавъ блескъ захѣдноевропейскои просвѣты, зверхня красота и богацтва католицкихъ храмѣвъ. На православному вѣру глядѣли задля упадку духовенства зневажливо, а все, що було руске, здавало ся тогдѣшняѣй польскоѣй суспѣльности простымъ, мужичимъ, дикимъ, чимсь такимъ, чого треба було соромитись, бо ї справдѣ католики доходили тодѣ до высшои науки и просвѣты. Задля того щоразъ бѣльше рускои шляхты переходило на католицку вѣру и польщило ся такъ, що на останку ї не стало рускои шляхты. За приводомъ шляхты почало приймати то унію, то латиньку вѣру богато руского мѣщанства, бо ї мѣщане мали себе за панѣвъ. Такимъ способомъ предкѣвскои вѣры и народности державъ ся тѣлько сельскій народъ. Русины кинулись були підъ ту пору підняти руску церкву и народностъ зъ упадку, піднести высше просвѣту, одначе се змагане тодышнихъ Русинѣвъ опѣзнило ся и не могло вже спинити упадку руского народу.

21. Кпѣвскій митрополіть Петро Могила.

Польскій король Жигмонтъ III.*) вельми ревню подмагавъ унію, и тому унія скоро розширювала ся въ рускихъ земляхъ. Сею справою заняли ся такожъ дуже горячо єзуиты, котріи взяли въ свои руки виховане молодежи не тільки въ Польщи, але й на Руси и Литвѣ, а король бувъ ихъ щиримъ прихильникомъ. Єзуиты позаводили колегіѣ (высшіи школы) въ Полоцку, Кіевѣ, Луцку, Острозѣ, Барѣ, Перемишлѣ, Львовѣ и Ярославѣ, а пізнійше и лѣвобочъ Дніпра. До шкілъ єзуитскихъ дуже радо давали дѣтей, бо вѣхто такъ не вмѣвъ учити латинскои мовы, якъ єзуиты, а латинську мову вважали тоді конечною прикметою ученыхъ людей. Єзуиты впевняли, нѣбы то они зовсѣмъ не думаютъ Русинівъ наvertати до латинскои вѣры, говорили, що сходна й західна церква однаково святіи й рівніи мѣжъ собою, але вмѣли такъ справно повести виховане молодежи, що она оподся, гордючи всѣмъ, що православне, а цѣпуючи толь-

*) Якъ вымеръ рідъ Ягайловичѣвъ на Жигмонтѣ II. Августѣ (1572 р.), тоді выбрали Поляки (1573 р.) королемъ Француза Генриха Вalezія. Одначе вѣпъ по кількохъ мѣсяцяхъ покинувъ Польшу и вернувъ до Франції. Поляки выбрали тоді князя семигородского, Степана Баторія, (1576 до 1586 р.), про которого дальше буде дещо сказано. Его наслѣдникомъ выбрали Поляки шведского королевича Жигмонта III. (1588—1632). Вѣпъ бувъ дуже ревнний католикъ и зовсѣмъ подлягавъ впливови єзуитівъ. Зъ того часу и щезла въ Польщи терпимість релігійна, бо вѣпъ не хотѣвъ признати въ своій державѣ иншои вѣры окрѣмъ католицкою.

ко те, що католицке, приймала католицку вѣру. Такимъ способомъ католицка вѣра и унія дуже скоро розширилась на Руси въ першій половинѣ 17-го столѣтя. По мѣстахъ католики й уніаты*) корыстували ся всѣма правами, а православныхъ не допускали до урядовъ, спинали промыслъ и купецтво православныхъ мѣщанъ, насмѣвали ся зъ православныхъ и зневажали православне богослуженне, забороняли имъ ходити по мѣстѣ зъ процесією, дзвонити въ дзвони и т. и. Въ Полоцку й Витебску уніаты позамыкали всѣ православній церкви, а Витебскій владыка уніятскій, Іосафатъ Кушцевичъ казавъ православній церкви въ Витебску запечатати. Тымъ такъ роздратувавъ православныхъ, що они розлютовані напали на него и убили его та вкинули въ рѣку Двину**). Православній не мали до р. 1620 митрополита, не стало й єпископовъ, не було кому посвящувати священниківъ, по селахъ не стало духовныхъ. Дѣти росли не хрещені, вмерлыхъ ховали безъ священника. Православнымъ не позволяли ставити новыхъ церквей, а старыхъ напирляти. Доходило й до того, якъ пишуть и польскій

*) Уніаты однакъ не довго мали такъ ласку, бо унію уважали въ Польщи лише помостомъ для переходу на латиньску вѣру. Русини-уніаты почали дѣзнавати такожъ зневаги своихъ правъ. Противъ такого пониженя уніѣ повставъ Київскій митрополітъ, Велямниъ Рутскій, котрого Папа назвавъ стовпномъ церкви. Въ письмѣ до Папы жалувавъ ся митрополітъ на самоволю польского уряду и латиньского духовенства супроти Русинівъ, зъєднанихъ зъ церквою католицкою

**) Церква католицка за Папы Пія IX. (1867 р) зачлила его поміжъ святихъ.

історики, що дѣдичѣ, выпускаючи въ аренду свои зем-
лѣ жидамъ, давали имъ и свое право судити и карати
людей смертію, вѣддавали ї церкви, а Жиды держали
у себе церковній ключѣ. Кому треба було хресту або
шлюбѣ, мусѣвъ Жидови оплачувати ся, щобъ вѣдчинивъ
церкву, такъ само було въ недѣлѣ и свята. Жиды брали ключъ
вѣдъ церкви до себе и брали плату за службу Богу,
за похоронъ, за хрестины. Вельми важке було тодѣ
жите руского народу; навѣтъ єзуитъ Петро Скарга ка-
завъ, що Турки и Татары не виробляють того зъ па-
родомъ, що зъ нимъ дѣють папы.

Коли такє дѣялось на Руси, приключила ся въ р.
1620 важна подѣя, щѣ спинила на часъ ширене като-
лицкои вѣры. Черезъ Киѣвъ переѣздивъ Єрусалимскій
патріархъ Теофанъ. Въ оборонѣ православной церкви
выступили на Украинѣ тодѣ вже козаки (про котрыхъ
мы дальше розкажемо). Гетьманомъ (начальникомъ) бувъ
тодѣ славный лицаръ Петро Конашевичъ Сагайдачный.
На просьбу козацкого гетьмана и рускихъ панѣвъ, щѣ
ще лишили ся православными, посвятивъ патріархъ пра-
вославнымъ митрополітомъ Киѣвскимъ вельми вченого чо-
ловѣка, щѣ вийшовъ зъ Львѣвскои ставропигійскои
школы, и щиро дбавъ про школы и просвѣту руского
народу — Іова Борецкого. Окрѣмъ того посвятивъ па-
тріархъ ще шѣсть православныхъ єпископѣвъ. Король
радъ не радъ мусѣвъ на те пристати и признати по-
выхъ православныхъ владыкѣ.

Православній брацтва почали теперъ по мѣстахъ
заводити школы, въ котрыхъ вчили рускихъ дѣтей, дру-
кували книжки, и такъ пѣдняли троха въ гору просвѣту мѣжь
рускимъ народомъ. Окрѣмъ Львѣвского брацтва ставропи-
гійского вельми заслужилось тодѣ Киѣвске Богоявленъ-
ске брацтво. Брацтво се завело школу, до котрой прий-

мали не тільки панський діти, але й мѣщанський та селянський. Зъ тои школи почали виходити розумніи и вченіи люде-на священниківъ.

Найбільше причинивъ ся до розширення просвѣты въ цѣлой Руси Кіѣвскій митрополитъ, Петро Могила. Вѣнъ бувъ родомъ Молдаванъ або Волохъ, а его предки були господарями (князями) молдавскими, породили ся зъ польскими вельможами Потоцкими, Вишневецкими и Корецькими, и були дуже богатіи. Передъ Турками мусѣли Могила утѣкати въ Польшу, а Петро Могила, тодѣ ще молодий, поѣхавъ въ Парижъ, у Франціѣ, и тамъ набравъ ся великою науки. Вернувши зъ Парижа, вступивъ Петро Могила у военну службу, але небагомъ ставъ черцемъ въ Кіѣвскоій Печерскоій Лаврѣ (1625 р.). Въ рѣкъ потѣмъ выбрали его архимандритомъ (начальникомъ) Печерской Лавры. Яко чоловікъ учений позавадивъ Могила красіиіи ладъ въ монастири, вѣдновивъ церкву, поправивъ печеры и загадавъ завести и удержувати своимъ накладомъ высшу школу. Одначе на Русіи було тодѣ вельми мало вченихъ людей, щобъ могли зайняти мѣсця учителѣвъ въ сѣи школі. Отже Могила выславъ молодыхъ людей за границу, щобъ вивчившись въ Нѣмеччинѣ та Франціи, могли бути учителями.

Тимчасомъ Кіѣвске Богоявленське брацтво, мѣщане, козаки и ихъ гетьманъ тодѣшній Петрижицкій обернулись до Петра Могили зъ просьбою, щобъ не заводивъ новои школы въ Києвѣ, а взявъ подъ свою опѣку и поправивъ школу, щѣ вже була при Богоявленськомъ брацтвѣ. Могила згодивъ ся, а брацтво выбрало его своимъ найстаріиімъ братчикомъ и досмертнимъ опѣкуномъ,

КИЇВСКИЙ МИТРОПОЛИТЪ ПЕТРО МОГИЛА.

Въ цвѣтніи 1632 р. умеръ король Жигмонтъ III. Зобравъ ся соймъ и выбравъ королемъ его сына Володислава IV^{*}). Останки рускои шляхты (мѣжь ними Адамъ Кисель, Древинскій и Вороничъ) и козаки скупились тодѣ колю Петра Могилы и выбрали его, щобъ вѣхавъ на соймъ домагати ся рѣвноправности для руского народу и охорони для православной вѣры. Володиславъ IV. бувъ лѣпшій король якъ Жигмонтъ III. и згодивъ ся на те, щобы православнымъ вѣдати Кіѣвску митрополію (окрѣмъ Софійского собору и земель церковныхъ), Львѣвске єпископство, позволити брацтвамъ удержувати школы и знести всякіи обмеженія и утиски православныхъ. Окрѣмъ того выпросивъ собѣ Могила право переробити Кіѣвску брацку школу на академію або колегію (найвысшу школу). Зъ вдяки за тіи заходы Могилы выбрали его рускій вельможъ, духовній и козаки, щѣ приѣхали тодѣ въ Варшаву на соймъ, Кіѣвскимъ митрополітомъ (1632 р.), а Царгородскій патріархъ позволивъ, щобы его посвятили у Львовѣ. Якъ тільки почувши про те Кіѣвскій мѣщане, вѣдобрали уніатамъ Софійскій соборъ и иншіи церкви, бо уніатскій митрополітъ не живъ въ Кіевѣ, а въ Вильнѣ.

Вернувши до Кіева, обновивъ Могила Софійскій соборъ и иншіи церкви (мѣжь тими й десятинову стор. 21), дбавъ про те, щобы выходили освѣченіи священники, понаписувавъ книжки, якъ правити службу Богу, и загаломъ зробивъ богато добра для рускои церкви и народу.

Але найбільше дбавъ Могила про школы, бо знавъ, що майже все лихо, яке тодѣ було на Русі, пішло зъ

*) Володиславъ IV. бувъ королемъ вѣдѣ 1632—1648 р.

того, що не було вченихъ и розумныхъ людей. Отже вернувши въ Київъ митрополитомъ, переробивъ Могила брацку школу на колегію (на ладъ Краковской и Парижской академії), завѣвъ тамъ монастирь и друкарню, постановивъ учителями тыхъ людей, що высылавъ ихъ вчитись за границу а деякихъ ученихъ спровадивъ зъ Львовской школы брацкон. Богато свого и монастирського добра дававъ воиъ и позаписувавъ на Київську колегію, а при школѣ завѣвъ своимъ накладомъ для вбогихъ дѣтей бурсу, въ котрій они мали хату и харчъ. Такъ заходивъ ся Могила, щобы виховати нове поколѣнне оборонцѣвъ руской народности и вѣры, а Київська колегія Могилянська стала огнищемъ, зъ которого розойшло ся свѣтло науки не тѣлько на цѣлу Русь, але опѣсля й въ пѣвнѣчну Московщину. Тому кождый щирый Русинъ мусить високо поважати Петра Могила за его розумну дѣяльнѣсть просвѣтну. Петро Могила вмеръ 1 стѣчня 1647 р. въ пятьдесятѣмъ роцѣ житя и записавъ на колегію всѣ свои грошѣ (81.000 золотыхъ польскихъ). Однеже всѣ тѣ ширі змаганя Петра Могила були бѣ не спинили цѣлковитого упадку руской народности, коли-бѣ самъ рускій народъ бувъ не пѣднѣвъ ся добувати своихъ правъ пѣдъ прапоромъ украиньской козацчины.

III. Борба козаччины и руского народу за самостойнôсть.

1. Початки козаччины.

Степъ та воля — козацка доля.

Народна приписдка.

Татарске лихолѣте поробило скрôзь по рускôй земли великôй пустынь. Отже чимало мусъли позаходитись князѣ Галицкôй (Данило и его потомки) та князѣ литовскôй (именно Ольгердъ и Витовтъ), щобъ на тыхъ опустошенихъ, дикихъ степахъ, мовъ на пожарищи, на ново загосподаруватись. А були симъ князямъ на руку домашній незгоды, усобицѣ въ Золотôй Ордѣ татарскôй, щô довели єѣ до роздробленя на малô орды. Такъ могли литовскôй князѣ вызволити мало що не всю Русь зъ пôдъ татарского панованя. Татарва осыла дрôбными ордами на побережяхъ Азовского и Чорного моря. Перекопска або Крымска Орда поселилась на самыхъ полудневыхъ займищахъ и по неволѣ спосбилась до мирного житя, выпасаючи по широкихъ степахъ свои табуны та безчисленнôй череды-отары. Отже якъ проминуло татарске лихолѣте, то й Русины помалу повертали до своихъ зруйнованихъ селищъ та городищъ и стали заводити на попелищахъ нове житє, посуваючись зновъ ажъ на побережа Чорного моря. Плодороднôй землѣ рускôй пышались збôжемъ и отарами рогатого товару, почались зновъ купецкôй зпосины зъ Царгородомъ и далекимъ Схôдомъ.

Одначе тому новому житю руского народа насунулись новô перепоны. Въ 1453 р. здобули Турки, хн-

жій нарôдъ зъ Азіѣ, Царгородъ и зруйнували грецке цѣсарство, а вôдтакъ подгорнули подъ свого султана (такъ зве ся володаръ Туркôвъ) и кримского хана. Отеперь треба було Туркамъ невольникôвъ, бо они любувались въ роскошахъ, а завоювані люде мусѣли на нихъ робити и имъ догаджати. Тому покинула кримска Орда мирне свое житє, понехувала выпасати табуны татары, а стала щоразъ частѣйше набѣгати на рускїи землѣ, запускаючи свои загони въ оденъ бôкъ до Києва и поза Кпѣвъ, а въ другій — до Львова и поза Львôвъ. Татарва набѣгала на нашу Русь трома шляхами. Оденъ татарскїй шляхъ, завширшки на 10 або бôльше миль, ишовъ мимо Черкасъ, Корсуня, Києва, Луцка, Сокаля до Львова и звавъ ся — Чорнымъ. Другїй шляхъ вôдъ Очакова попри Баръ такожъ до Львова и звавъ ся — Кучманьскимъ, а третїй, поза Днѣстромъ на Покуте — такожъ до Львова и звавъ ся Покутскимъ або Волоскимъ. Щô терпѣла Украина вôдъ тыхъ набѣдôвъ, можна знати зъ того, що Татаре подчасъ нападу на Украинну 1575 р. погнали въ неволю-ясырь до Крыму бôльше якъ 55 тысячъ людей, 40 тысячъ коней, 500 тысячъ всякои худобы, та безлѣчь овецъ. Татарске хижацтво вôджахнуло зновъ Русинôвъ вôдъ низовыхъ рѣкъ, щô вливають ся въ Чорне море, а черезъ те й межá рускихъ осель вôдъ чорноморскихъ степôвъ посунулись далеко на пôвночь. На початку 16-го столѣтя були мѣста: Бускъ, Галичъ, Баръ, Хмельникъ, Винниця мовьбы пограничними твердынями, и стояли мовьбы на самому краю при входѣ въ Татарщину, а Турки вважали замки Канѣвъ, Корсунь, Бѣлу Церкву, Черкасы и Чигиринь мовьбы султаньскїи мѣста. Задля того сей край, де лежали мѣста Черкасы, Канѣвъ и иншїи, называли „Украина“, а назва та простирала ся опôсля и на землѣ дав-

пыхъ племень Угличѣвъ и Тиверцѣвъ по надѣ Днѣстромъ
 зъ одного боку, а зъ другого на землю Киѣвску и лѣ-
 вобѣчь Днѣпра. По сю межу були управнїи поля, сто-
 яли хуторы зъ пасѣками пѣдъ захистомъ чатовыхъ мо-
 гилъ. На сихъ могилахъ стояли замковїи люде вѣйсковїи
 и подавали знакъ, що татарскїи загоны близько; декуды
 висѣли на могилахъ дзвоны, а на пѣчъ були наготов-
 ленїи смолянїи бочки. За сими сторожевыми могилами
 йшли на десять и бѣльше днѣвъ вѣзды ажъ до побережа
 Чорного моря степы безъ краю, такъ званїи дикїи по-
 ля. Страшно було пускатись вѣ тїи глухїи степы, не-
 певнїи вѣдѣ Татарвы. Треба було до того великои вѣд-
 ваги. Але тїи безнастаннїи наѣзды хижои Орды татарскои
 навчили Русинѣвъ вѣдваги, виробили люде смѣливыхъ
 и завзятыхъ, кождои хвилѣ на смерть готовыхъ, за-
 правленихъ до бою зъ Татарами. А хибажъ не було вѣ
 тыхъ степахъ приманы? Тутъ не було пана, тутъ во-
 ля безъ краю, тутъ не було кому надѣ чоловѣкомъ
 старшувати, его працю загарбувати, его за хлопа-не-
 вѣльника держати. Тутъ можна було загортати землѣ,
 скѣлько окомъ засягнешъ, корыстуватись нею, ен бо-
 гацтвами и плодами. Тутъ середѣ буйныхъ густыхъ
 травъ блукали незлѣчимїи стада дикого звѣря, а вѣ ши-
 рокому Днѣпрѣ и его притокахъ плодилось багато рыбы.
 Отутъ можна було прожити, хочъ на звѣра полюй,
 хочъ рыбу лови або стада выпасай, та ще й купецтво
 зъ Царгородомъ и иншими мѣстами чимало корысти по-
 давало. Тому то й вѣдвужувались люде на таке жите
 вѣ тыхъ широкихъ степахъ, вѣ дикихъ поляхъ. Тѣлькожъ
 мусѣли они бути не тѣлько вѣдважнїи й завзятїи, а справ-
 вѣдѣшии лицарѣ, бо тутъ було жиї и уживай, и що хвиля
 смерти дожидай не вѣдѣ дикого звѣря, а вѣдѣ бѣсурмана,
 що нестережно, мовъ хижїи орелъ налѣтавъ на сїи землѣ.

И справдѣ молодѣжь зъ помѣжь руского народу сего дива доказувала, що кидала рѣднїй домѣвки на все лѣто, виправляючись въ степовї простори на прожитокъ, ловити рыбу, полювати на дикого звѣря и выпасати табуны та отары. Отсї збройний люде великою вѣдваци, щѣ въ тыхъ дикихъ поляхъ шукали собѣ здобутку, звались — козакк*).

Козаки були напередъ усею вѣдвацимъ лицарѣ-здобычниками а окрѣмъ того степовї чабаны (пастухи), щѣ выпасали чимало рогатого товару, овецъ и коней, тай любовались у торгахъ и купецтвѣ. Козацтво спершу пробувало само по собѣ. Опѣсляжь и королѣвскїй пограничнїй старосты (Черкасскїй, Канѣвскїй, Брацлавскїй, Хмельницкїй и пншїй), щѣ пильнували и обороняли королѣвскїй замки и твердынѣ, переняли у козакѣвъ степовї звичаї и почали своихъ збройныхъ людей водити на Татарѣ. На початку 16-го столѣтя вславивъ ся Предслава Лянцкороньскїй. Хмельницкїй староста, своими походами на Татарѣ. Се бувъ лицаръ старо-свѣтского литовского роду, щѣ вивчивсь воювати нѣдъ рукою славного Константина Острогского. Отже кругъ того Лянцкороньского почало скуплятись „украиньске“ козацтво, величаючи его своимъ „отаманомъ“. Побѣчь Лянцкороньского споминають лѣтописецѣ друге голосненїя — Остапа Дашковича, старосты Черкасского и Канѣвского, щѣ такожъ походивъ зъ богатыхъ панѣвъ. Вѣнъ неразъ ходивъ зъ козаками на Татарѣ, и такъ вславивъ ся тими лицарскими походами, щѣ й король польскїй и царь Московскїй запобѣгали его ла-

*) Слово козакъ — татарске, и означало спершу вѣльного, бездомного бурлака, опѣсля людей военныхъ.

ски. Дашковичъ ѣздивъ на соймъ въ Польшу и радивъ збудувати замки на Днѣпровыхъ островахъ и держати тамъ козацку сторожу, щобъ забезпечити Україну вѣдь Орды. Рада Дашковича всѣмъ припала до вподобы, одначе соймъ не постановивъ нічого.

Найбѣльше причинивъ ся до зросту козаччини наслѣдникъ Дашковича, Черкаскій и Канѣвскій староста, Дмитро Вишневецкій. Вѣнь зѣбравъ багато охотникѣвъ и побѣльшивъ такъ число козакоѣвъ, вславивъ ся лицарскими походами на Крымцѣвъ, и бувъ майже незалежний вѣдь польского короля. Маючи въ своѣй руцѣ Черкаске и Канѣвске староство, заложивъ Вишневецкій (въ 1556 р.) твердыню на горбоватѣмъ островѣ Хортици, щѣ розложивъ ся въ Днѣпрѣ. Въ сѣй твердыни на островѣ Хортици розмѣстивъ Вишневецкій своихъ козакоѣвъ. Небавѣмъ пѣсля того виправивъ ся вѣнь на Волющину, одначе Турки спѣймали его зрадою и замучили, скинувши зъ високои бащты на зелѣзнѣй гаки въ Царгородѣ, а рускій нарѣдъ прославивъ сего завязтого лицаря въ думѣ, зовучи его козакомъ Байдою.

2. Запорожска Сѣчь.

Нашъ Лугъ — батько, а Сѣчь — мати,
Отъ де треба помярати.

Народна приповідка.

Козаки вже за приводѣмъ Вишневецкого намагали закоренити ся на Низу, то є надъ долѣвинимъ Днѣпромъ, на его островахъ, бо королѣвскій старосты бравъ вѣдь нихъ великій мыта за рыболовлю, полюване та торгн. Треба отже було козацтву поселити ся на та-

ЗАПОРОЖСКА СЪЧЬ.

комъ мѣсци Днѣпрового низу, кудыбъ не достигнувъ королѣвскій рядъ, и де можна бы безпечно ховати козацке добро.

Попизине Катеринослава, при устью рѣчки Самары, плыве Днѣпро, вздовжъ на якихъ 70 кильметрôвъ, ко-рытомъ поперегороджуванимъ впоперекъ верствами скель и камѣня. Се Днѣпрові пороги числомъ 12, де плавба вельми небезпечна, бо вода спадає по нихъ быстро, мовьбы по сходахъ зъ великимъ шумомъ. Только козаки умѣли свои чайки (човпы), обшиті очеретомъ, безпечно проводити по сихъ порогахъ. Минувши пороги, вступає Днѣпро въ крапну, звану „Низомъ“ и розливає ся кôлькома рукавами, а посередъ нихъ розкинулись острови, вкриті очеретами, лозами и яворами. Сіи острови давали выгôдний прожитокъ бездомнымъ бурлакамъ незвычайнымъ достаткомъ рыбы, дикого звѣря и пасовищъ. Тутъ мôгъ знайти безпечне мѣсце кождый, кому важке було житє на родинѣ, и томú йшли сюды козаки и мѣщане, щобъ схватись вôдъ старостôвъ, сюды втѣкали й селяне вôдъ своихъ панôвъ.

Спершу втаборили ся козаки на островѣ Томакôвцѣ, обезпечились частоколами и валами, и сидѣли тамъ, мовьбы у застѣѣ. Зъ того пôшла назва „Запорожска Сѣчь“, бо була она за порогами. На лѣвôмъ березѣ Днѣпра бувъ великій лѣсъ, званный „Великій Лугъ“. Опôсля переносились козаки-Запорожцѣ ще низше, але головний ихъ таборъ, званный „кошемъ“ бувъ на островѣ, що й нынѣ zove ся Сѣчь. Запорожцѣ закликали козакôвъ зъ Украйны на козацкій пригоды. Якъ задумували йти на Туркôвъ або Татаръ, то ходячи по селахъ, кликали отъ такъ: „Хто хоче за христіянську вѣру на колу сидѣти, хто за святий хрестъ радъ, щобъ его четвертовано (на 4 части розшарпано),

колесовано, хто готовъ прийняти всякі муки и не боїть ся смерті, приставай у козацтво! Не треба смерті боятись, вѣдь неї не встережешь ся. Оттаке наше життя козацке!“

Въ Сѣчѣ приймали всякого, хто приходивъ, чи то Полякъ, Волохъ або навѣть Татаринъ; але кождий мусѣвъ прийняти православному вѣру. Всѣ тамъ були рѣвнѣ, и селянинъ, и мѣщанинъ, и шляхтичъ, а навѣть князь. Запорожцѣ вибирали вѣльными голосами на „радѣ“ головного начальника на оденъ рѣкъ, званого „кошевымъ отаманомъ“, и старшину: осавула (помѣчника), судію и писаря, щѣ бувъ звичайно вченимъ чоловѣкомъ. „Рада“ збирала ся на великому майданѣ, чи выгонѣ середь Сѣчи. Щобъ отаманъ не гордувавъ козаками а тямивъ, що вѣнъ усѣмъ рѣвнѣ, посыпали ему голову землею, або мазали лице грязюкою. Всѣ козаки-Запорожцѣ жили безъ жѣнокъ, якъ черцѣ по монастирахъ, а хто приводивъ жѣнку, чи сестру на Сѣчѣ, того карали смертію. Запорожцѣ жили по пѣвтора ста чоловѣка въ „курѣняхъ“, сплетенихъ зъ хворосту й лозы, а накрытихъ шкѣрами и кождий курѣнь мавъ „курѣнного отамана“. Середь Сѣчи була церква святої Покровы. У важныхъ справахъ радила вѣйськова рада. Беручи до розваги яку вѣйскову справу, робили Заворожцѣ два кола: въ одно сходила ся старшина, а въ друге простѣ (посполитѣ) козаки або чернѣ — и ся рада звалась чорна рада. Чорна рада, розваживши дѣло, кидала зъ окрикомъ шапки въ гору, а старшина вже тодѣ мусѣла добре змѣркувати цѣлу справу, вибирала депутатѣвъ, котрѣмъ всю рѣчь розумно збагнули и посередь повної рады выrekli. Бѣльша часть лицарѣвъ-Запорожцѣвъ, щѣ не полягли въ бою, вертали зъ добычею въ осени на Україну, або на Подѣле и жили по хуторахъ (зимовикахъ), селась

и мѣстахъ и не переставали бути вѣльными козаками. Такъ вѣдило зновъ на Запорожскѣй Сѣчи те громадске право, знищене польскими королями, яке собѣ споконъ вѣку виробивъ рускѣй народъ и тому то Сѣчь Запорожска мала таку повагу и любовь всего руского народу.

3. Першій повстанія козацкѣй. Петро Конашевичъ Сагайдачный.

Було колись въ Украинѣ ревѣли гарматы,
Було колись Запорожцѣ вѣли панувати.
Панували, добували и славу и волю;
Минуло ся, остали ся могилы на полѣ.

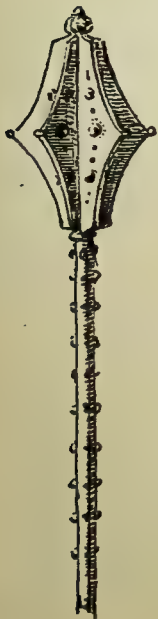
Т. Шевченко.

Козаки дѣлились на городовыхъ або украинскихъ, — щѣ жили по мѣстахъ та селахъ на Украинѣ и подлагали власти королѣвскѣй — и запорожскихъ або сѣчовыхъ на Днѣстровѣмъ пизу, щѣ слухали тѣлько своего кошового. Мѣжь одними и другими були безнастаннѣй звязки и городовѣ козаки сплукувались стати такожъ незалежными.

Богато городовыхъ козакѣвъ проживало по кѣльканайцятъ лѣтъ на Запорожу и они вважали се великою честію для себе вславитись тамъ козацкимъ лицарствомъ. Одень изъ знатнѣйшихъ вельможъ польскихъ, властитель Зборова и Золочева, Самойло Зборовскѣй, ходивъ на Сѣчь и тамъ выбрали его за его лицарство кошевымъ. Папы польскѣй закликали перазъ козакѣвъ на подмогу въ своихъ походахъ, та й польскѣй королѣ корыстувались ихъ подмогою и тымъ козацтво доходило до великого значѣня.

Король Степанъ Баторій, побачивши быстрый зрѣсть козацтва, постановивъ ослабити, а вѣдтакъ и зовсѣмъ зничити козаковъ, бо вѣнъ хотѣвъ зовсѣмъ злити Украину зъ Польщею, а козаки були тутъ великою перепоню. Украина тѣлько на папери належала тодѣ до польского короля; шляхта служила, не пытаючись нѣ-

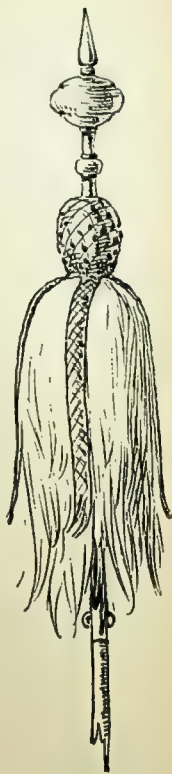
Козацкѣй знамена (клейноты) вѣйсковѣ: булава, пѣрначъ, бунчукъ, хоругва, печатка.

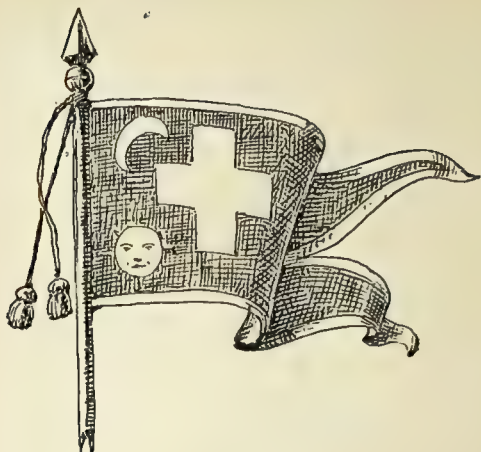
пѣрначъ

печатка

бунчукъ

хоругва

булава

кого, въ козацкомъ войску, а козаки украинскій выбрали гетьмановъ, воювали и мирились, не оглядаючись на польскій урядъ. Щобъ ихъ подгорнути подъ свою власть, Баторій подойшовъ до нихъ нѣбы зъ ласкою и честію и пославъ тодѣшньому отаманови козацкому, Федорови Богданкови, гетьманську булаву, бунчукъ чи палицю зъ коньскимъ волосомъ зверху, печатку, на котрой вырѣзанный бувъ козакъ, и хоругву, и назвавъ его гетьманомъ. Зъ великою силы городовыхъ козаковъ велѣвъ Баторій только шѣсть тысячъ вписать въ списъ або реестръ и они звали ся реестровцями. Реестровцѣ дѣлились на шѣсть полковъ, котрыхъ начальниками були полковники, а каждый полкъ на 10 сотень. Гетьманови давъ король мѣсто Трехтемировъ, выше Канева, а каждому козакови платили рѣчно зъ королѣвскои касы по червонцевѣ и по кожусѣ. Всѣ инші козаки, щѣ не були записаны въ реестръ, мали розойти

ся и стати зновъ селянами та платити податки и вѣд-
бувати инші повинности.

На Украинѣ та въ иншихъ рускихъ земляхъ, що
дѣстали ся підъ власть Польщѣ, вельми гѣрка була доля
селянъ. Окрѣмъ панщини, яку они мусѣли робити дѣ-
дичащъ, були селяне обтяжені всѣлякими дачками. Въ
королѣвскихъ добрахъ, котрыми орудували старосты,
було хлопамъ ще гѣрше, хочъ они мали право жалу-
вати ся на свои кривды. Одначе въ судѣ не мѣгъ хлопъ
нѣчого виправувати, бо виновникъ все бувъ правый, а
хлопъ винуватый. Окрѣмъ безмежно самоволѣ старо-
стѣвъ, лютували жовнѣры, кривдили и грабили людей.
Та нѣчо такъ не вражало и не дратувало руского на-
роду, якъ власть жидѣвъ. Паны вѣддавали имъ, якъ вже
попереду (стор. 156) було сказано, свои землѣ въ
аренду и такі арендаторы мали повну власть надъ се-
лянами, якъ и самъ дѣдичъ. Нѣчого дивного, що рускій
нарѣдъ, бажаючи вызволитись зъ тои чорнои долѣ, ки-
давъ ся до козацтва, втѣкавъ ватагами на Запороже;
а зъ вѣдтамъ тѣ втѣкачѣ на чайкахъ пускали ся мо-
ремъ грабити турецкій побережній мѣста. Нападати на
невѣрныхъ уважало ся тодѣ богоугоднымъ дѣломъ, бо тымъ
козакки не тѣлько добували собѣ добычѣ, але й вызволяли
христіянскихъ невѣльничѣвъ зъ ясыру. Сіи походы були
доброю вѣйсковою школою для руского народу. Зъ За-
порожа появляли ся такі збрійні ватаги на Украинѣ,
а до нихъ приставали селяне й мѣщане, зворушувались
проти панѣвъ та нападали и грабили ихъ майно. Соймъ
польскій выдававъ постановы, щобъ такихъ утѣкачѣвъ
и самозваныхъ козакѣвъ ловити и карати смертію. Вы-
готовлювано нові реестры и обмежувано число коза-
кѣвъ, а тымчасомъ пѣсля кожного реестрованя число
козакѣвъ подвоювалось, потроювалось, бо всѣ хотѣли

бути козаками, то є вільними людьми. Отже коли такъ польскій урядъ заходивъ ся обмежити козако́въ, зрывають ся опи до повстаня, саме въ тѣмъ часѣ, якъ почала приготавли ся церковна унія. Не щадили навѣть князя Острогского, бо въ его добрахъ доля селянъ не була лекша, якъ и у польскихъ дѣдичѣвъ. Повстанє пригнєшено, але въ кѣлька лѣтъ опѣсля выступають козаки пѣдъ проводомъ Наливайка. Вѣнъ бувъ спершу козакомъ у князя Острогского, бо тодѣ вельможѣ держали собѣ двѣрскє войско. Вѣдтакъ збравъ собѣ козако́въ зъ селянъ и дробнои шляхты, злучивъ ся зъ запорожскимъ кошевымъ отаманомъ Лободою та оба пустились Волощину й Угры, а опѣсля Волинь, Литву та Украинну, грабуючи добра паньскіє. Одначе гетьманъ польскій Жолковскій розбивъ сихъ козако́въ, а Наливайка страчено у Варшавѣ. Тѣло его розрубали на чєтверо и порозвѣшували по мѣстѣ.

Пѣсля Наливайка выступає Петро Сагайдачний, сынъ шляхтича Самбѣрского Конона або Конаша и зъ того пѣшла назва Конашевичъ. Вѣнъ скѣнчивъ школу въ Острозѣ, на Волини, бувъ на свѣй часъ вѣчнымъ чоловѣкомъ, а навѣть написавъ цѣнну книжку. Опѣсля пѣшовъ на Запороже и такъ визначивъ ся лицарствомъ и розумомъ въ походахъ козацкихъ, що Запорожцѣ выбрали его кошевымъ отаманомъ. Сагайдачний виправлявъ ся на Крымъ и здобувъ Кафу, вѣдтакъ на побережа Малои Азії пѣдъ Синопу и Трапезунтъ, вызволяючи богато невѣольникѣвъ христіянськихъ, а навѣть столицю султана, Царгородъ, „окуривъ мушкетнымъ дымомъ.“

Слава Сагайдачного залупала по всѣхъ рускихъ земляхъ, а на Украинѣ творять ся козацкїє сотнѣ и признають надъ собою власть Сагайдачного. Вельми не-

ГЕТЬМАНЪ ПЕТРО КОНАШЕВИЧЬ САГАЙДАЧНЫЙ.

радо споглядали Поляки на такий быстрый зрѣсть козаччины, одначе нехотѣли мусѣли запобѣгати ласки и підмоги у ненавистныхъ имъ Запорожцѣвъ. Королевичъ польскій Володиславъ, добивавъ ся тодѣ царского престола въ Москвѣ и звернувъ ся зъ просьбою о підмогу до Сагайдачного. Сагайдачный ходивъ въ Московщину зъ 20.000 козаками и вызволивъ Володислава зъ небезпеки такъ, що королевичъ зробивъ ще корыстну для Польщѣ умову зъ Москвою. Зъ московского походу вернувъ Сагайдачный не на Запороже, а до Кіева, и правивъ яко гетьманъ тою частію України, що признавала его власть надъ собою, а Польша, дѣзнавши такои підмоги вѣдъ Сагайдачного, мусѣла на се мовчки згодити ся. Одначе Сагайдачный дбавъ не тѣлько про політичній правѣ народу, але звернувъ свою бачнѣсть и на справы релігійній. Вѣнъ просивъ 1620 р. Єрусалимского патріярха Теофана, якъ мы вже попереду (стор. 156) оповѣдали, щобъ постановивъ митрополита и владыкъ православныхъ. Такимъ способомъ двинувъ вѣнъ на якійсь часъ зъ упадку и церкву православу.

И на се мусѣвъ король пристати, потребуючи зновъ підмоги козакѣвъ. Въ р. 1620 грозило Польщі нове лихо. Самъ султанъ Османъ зъ 300-тысячнымъ вѣйскомъ рушивъ підъ Хотинъ, надъ Днѣстромъ, бажаючи підгорнути Польшу підъ свою власть. Поляки спромоглись збрати 72 тысячѣ ополченѣя и підъ проводомъ королевича Володислава и польского гетьмана Ходкевича обкопались въ таборѣ підъ Хотиномъ. Королевичъ просивъ зновъ Сагайдачного о підмогу. Козацкій гетьманъ обѣцявъ прийти зъ підмогою, одначе вимагавъ, щобъ польскій рядъ не обмежувавъ козакѣвъ на 6000 реестровцѣвъ, и признавъ власть гетьманську Сагайдачного и надъ Україною. Королевичъ пристаъ на

се, хочь треба ще було на те згоды сойму, и Сагайдачный ставъ такожь гетьманомъ реестровыхъ козаковъ. Теперь рушивъ Сагайдачный зъ 40.000 козаками и по завзятой борбѣ мусѣвъ султанъ уступить. Щасливый конецъ сеп войны бувъ головною заслугою Сагайдачного, его розуму и лицарства. Але сю славну побѣду оплативъ вонъ своимъ житємъ: покрытый ранами, вернувъ до Києва и тутъ умеръ 10 цвѣтня 1622 р. Передъ смертію записавъ Сагайдачный по пѣворы тысячи червѣнцѣвъ на школу брацтва Київского и Львѣвского. Его поховали въ церквѣ Київского Богоявленьского брацтва, одначе нынѣ нема его могилы, бо при перестроуваню церкви на початку 18-го столѣтя на томъ мѣстѣ станула нова стѣна церкви.

4. Гетьманъ Зиновій Богданъ Хмельницкій.

Въ той часъ була честь, слава,
Вѣйсковая справа,
Сама себе на смѣхъ не давала
Неприятеля пѣдъ ноги топтала.

Народна дули.

Польша скоро забула про пѣдмогу, яку вѣй дали козаки въ тяжкой пригодѣ. Участь козаковъ въ убійствѣ Полоцкого униятского архиепископа, Юсафата Кунцевича (стор. 155) дала нову приключку польскому урядови выступити проти козаковъ. Козакамъ вѣдѣбрано право выбору гетьмана и пѣдчинено коронному гетьманови польскому. Польскій гетьманъ Конецьпольскій збудувавъ надъ Днѣпромъ, повысше пороговъ, твердыню Кудакъ и поставивъ тамъ польске вѣйско, щѣбъ не пу-
скало хлопѣвъ на Запороже и держало въ рукахъ Сѣчь.

Козаки зворушились. Зъ Запорожа наче орлы вылѣтають козаки подъ проводомъ гетьманѡвъ Трасила, Сули-

ГЕТЬМАНЪ ЗІНОВІЙ БОГДАНЪ ХМЕЛЬНИЦКІЙ.

мы, котрый зруйнувавъ Кудакъ, Павлюка, Острияницъ и Гуни. Одначе всѣ тѣ повстанія козацкія скѣнчили ся

нешасливо и выкликали ще більший жорстокости Поляків. Соймъ польскій въ р. 1638 відобравъ козакамъ всѣ права, віднявъ гетьманови Трехтемировъ и підчинивъ ихъ власти окремого комісаря, постановленого зъ помѣжъ шляхты. Щобъ спинити побігъ селянъ на Запороже, відновлено зруйновану козаками твердиню Кудакъ. Теперъ хмарами посинули на Украину польскій вельможъ, загортаючи плодородий землѣ, навѣть такі, що належали до реєстровцѣвъ. Розгосподарувались тутъ Вишневецькій, Потоцькій, Конєцпольскій, Калиновскій, а козаківъ зновъ повертали въ хлопство и выбирали відъ нихъ всѣякі дачки. Сучасный лѣтописецъ польскій*) замѣчає, що така „злѣна въ житю козаківъ вийшла на корысть людей приватныхъ (то єсть названыхъ выше вельможъ), але на шкоду державъ“.

И справдѣ не минуло десять лѣтъ, якъ цѣлу Русь обгорнуло всенародне повстанє підъ гетьманською булавою Зиповія Богдана Хмельницького. Вінъ бувъ сынъ Чигириньского козацкого сотника, Михайла Хмельницького. Змалку вчивъ ся Богданъ Хмельницькій въ Кієвской брацкій школѣ, а відтакъ у єзуитовъ въ Ярославѣ (въ Галичинѣ) и навчивъ ся добре не тільки польскою и латинською, але опѣсля й турецкою и французскою мовы. Вступивши до войска козацкого, попавъ ся Богданъ въ польско-турецкій войнѣ (1620—21) въ турецку неволю и проживъ въ Царгородѣ два роки. Якъ же вернувъ зъ неволѣ, пішовъ на Сѣчь и виправлявъ ся кілька разъ въ походы на Турківъ та тревоживъ саму столицю султаньску. Побувши кільканадцять лѣтъ на Сѣчи, вернувъ Хмельницькій въ Чигиринъ, оженивъ

*) Перемыскій єпископъ латиньскій Пясецькій.

ся зъ Ганною Сомковною и ставъ Чигиринськимъ сотникомъ.

Отутъ скоила ся пригода, що була искрою, вѣдь котрою заняла ся пожежа и обняла всю Русь широкимъ поломѣнемъ. Въ р. 1646 Чигиринскій підстароста, шляхтичъ Чаплинскій, силомѣць захопивъ у Хмельницкого хутѣръ Суботѣвъ и такъ побивъ его малого сына, що хлопець другого дня вмеръ. Хмельницкій запѣзавъ Чаплинського до суду, ѣздивъ и до короля Володислава, одначе нѣчого не вдѣявъ, бо въ тодѣшнихъ судахъ козакъ не мѣгъ нѣчого виправувати супроти шляхтича. Лѣтописецѣ оповѣдають, що король такъ вѣдповѣвъ Хмельницкому на его жалобу: „Вы воевники и носите шаблѣ, хтожь васъ спияе постояти за себе? А я все бувъ и буду до васъ прихильный.“ Хмельницкій задумавъ пойти за радою короля и вступити ся за свои права, а заразомъ и за права безталанного народу руского: вѣнь постановивъ зворушити до повстаня цѣлу Украйну-Русь. Чутка про те дѣйшла до польского гетьмана Потоцкого и вѣнь велѣвъ спѣхати Хмельницкого. Тымчасомъ Хмельницкій хитрощами выманивъ у полковника Барабаша королѣвску грамоту, котрою Володиславъ позволявъ збѣльшити козацке войско и давъ право робити чайки для морскихъ походѣвъ на Туркѣвъ. Зъ тою грамотою утѣкъ въ грудни 1647 на Запороже и объявивъ тамъ свою думку — стати за волю руского народу. Запорожцѣ приняли Хмельницкого зъ щирымъ сердцемъ и окликавши его гетьманомъ. Вѣдтакъ розсыпались они по всѣй Украинѣ и закликали народъ до повстаня. Цѣлыми ватагами втѣкали селяне на Запороже, а Хмельницкій тымчасомъ рушивъ у Крымъ и вговорювавъ хана, щобъ давъ збройну пѣдмогу козакамъ проти Польщѣ. Ханъ згодивъ ся на те, бо тодѣ бувъ въ незгодѣ зъ Польщею.

5. Битвы підъ Жовтыми Водами, Корсунемъ и Пилявою.

Долетѣла чутка на Украину про заходы Хмельницкого и польскій гетьманы Потоцкій и Калиновскій рушили супроти него зъ реестровцями и невеликимъ вѣдломъ польскои кѣнницѣ. Одначе козаки-реестровцѣ перейшли до Хмельницкого, а Запорожцѣ зъ Татарами розбили на прахъ польске вѣйско 8 мая 1648 р. надъ малою рѣчкою Жовтыми Водами, щѣ плыве правобѣчь до Днѣпра. Тамъ умеръ зъ ранъ проводыръ вѣйска польского, молодой сынъ коровного гетьмана, Степанъ Потоцкій.

Страшна звѣстка про Жовтоводску битву долетѣла до польскихъ гетьманѣвъ Потоцкого и Калиновского. Они рушили зъ усѣмъ вѣйскомъ проти Хмельницкого и зѣйшли ся зъ нимъ підъ Корсунемъ. Козаки вдарили 16-го мая на Поляковъ и польске вѣйско зовсѣмъ розсыпалось. Потоцкій и Калиновскій попали въ полонъ, а Хмельницкій вѣддавъ ихъ Татарамъ. Весь таборъ польскій зъ всѣма засобами дѣставъ ся въ козацкій руки.

Пѣсля Корсуньскои побѣды настала рѣшуча змѣна на Украинѣ. Селяне покидали панѣвъ и спѣшили підъ знамена Хмельницкого. Встала вся украиньско-руська земля до борбы за волю, якъ ще нѣколи не вставала, — се було всенародне повстанѣ. Нарѣдъ почавъ жорстоко розправляти ся зъ своими гнобителями и по всѣй Украинѣ-Руси потекли рѣки крови, а наибѣльше дѣсталось ненависнымъ жидамъ-арендарямъ. Зъ переляку почали паны, а за ними жидаы и езуиты втѣкати въ Польшу и небавомъ рускій нарѣдъ опинивъ ся на воли. Теперь треба було Хмельницкому тѣлько докѣнчити такъ

щасливо розпочате дѣло вызволення України-Руси и змѣ-
цнити новий ладъ суспѣльный. Одиначе славный гетьманъ
не вѣдъ разу порозумѣвъ свою високу задачу, котру
ѣму припало перевести. Замѣсць рушити заразы на Поль-
шу, де саме тодѣ вмеръ король Володиславъ IV., Хмель-
ницькій прогайнувавъ 4 мѣсяцѣ на переговорахъ зъ По-
ляками, котрѣ не довели до путя, а тымъ часомъ Поляки
зѣбрали нове ополчене шляхоцке 36 тысячъ. Хмель-
ницькій зустрінувъ ся зъ польскимъ войскомъ 20-го ве-
ресня 1648 р. пѣдъ мѣстомъ Пилявою (або Пилявцями)
надъ рѣчкою Пилявою, щѣ плыве до Богу. Войско поль-
ске розбилося, перелякане звѣсткою, щѣ Хмельницкому
на пѣдмогу прийшла велика Орда татарска, и лишило
весь богатый таборъ козакамъ. Хмельницькій рушивъ
пѣдъ Львовѣмъ, взявъ на 200 тысячъ золотыхъ выкупъ и
пѣшовъ на польске мѣсто Замость. Вѣнъ мавъ вѣльну
дорогу ажъ до Варшавы, де саме тодѣ мали выбирати
короля. Хмельницькій зганѣвъ часть пѣдъ Замостемъ и вы-
славъ чотырохъ посѣловъ зъ листомъ до Варшавы, щѣ
козаки бажають мати королемъ Володиславового брата,
Яна Казимира, и тодѣ пристануть на миръ. Поляки
справдѣ выбрали Яна Казимира, а вѣнъ заразы напсавъ
Хмельницкому, щѣбъ застановивъ войну зъ Польщею,
вернувъ на Украину и тамъ дожидавъ польскихъ комі-
сарѣвъ задля переговорѣвъ про миръ.

6. Вѣѣздъ Хмельницкого до Кієва. Облога Збаража. Битва пѣдъ Зборовомъ.

Въ першихъ дняхъ сѣчня 1649 р. вѣѣхавъ Хмель-
ницькій до Кієва Золотыми Воротами Ярослава. Радѣсно
витавъ народъ козацкого гетьмана, дзвонили въ дзвоны,

стріляли зъ гарматъ. Київскій митрополіть Сильвестеръ Косовъ зъ духовенствомъ вивавъ Хмельницького промовою передъ соборомъ св. Софії, а бурсаки и ученики академії співали рускій и латиньскій пѣснѣ, величаючи Хмельницького „рускимъ Мойсеемъ.“ Зъ Києва поѣхавъ Хмельницькій въ Переяславъ.

Слава Хмельницького рознесла ся по сусѣднихъ державахъ и теперъ стали до него приѣзжати послы одні за другими: зъ Туреччини, Молдавії, Волощини, запрошуючи его до союзу проти Польщѣ. Привѣзъ и царскій посолъ богаті подарунки для гетьмана. На останку прибули й польскій комісаръ и привезли вѣдь короля грамоту на гетьманство и булаву. Хмельницькій скончивъ раду, одначе козаки привитали комісарѣвъ вельми неприязно и не хотѣли й слухати про переговори. Самъ Хмельницькій бачивъ, що нема що й думати про переговори зъ Польщею и щиро обьявивъ комісарямъ, що у него есть думка вызволити весь рускій народъ по Люблинъ и Краковъ, и всю Украину, Волинь, Поділе та Галицку Русь злучити въ одно самостійне князѣвство. Одначе коли послы стали на него вельми налягати, подавъ Хмельницькій такі умовы мира: унія має бути знесена въ Украинѣ-Руси, всѣ уряды мають дѣставати люде грецкои вѣры, Київскій митрополіть має засѣдати въ сенатѣ, гетьманъ козацкій буде залежный тѣлько вѣдь короля, а Жидамъ не вѣльно жити на Украинѣ.

Комісаръ не хотѣли підписати навѣтъ такихъ умѣркованихъ домаганъ Хмельницького и вѣдѣхали зъ пѣчимъ. Мусѣла зновъ почати ся війна и обѣ сторони приготавливали ся до неї. Ледво тѣлько розійшлась звѣстка про новий похѣдъ на Поляковъ, а вже зъ усѣхъ сторѣнъ збѣгали ся охотиники підъ знамя Хмельницького;

навѣтъ мѣщане кидали свои ремесла и купецтво и записували ся въ козаки. Хмельницкій подѣливъ теперь весь край, щѣ бувъ подѣ его рукою, на 24 полки*), 12 правобѣчь, а 12 лѣвобѣчь Дѣлпра. Полки дѣлили ся на сотнѣ. Полками правили полковники, а сотнями — сотники. Верховна управа краю була въ рукахъ гетьмана и войсковою старшины, выбираною на радахъ.

Весною 1649 р выступивъ Хмельницкій въ походъ зъ крымскимъ ханомъ Исламъ-Гиреемъ, и облягъ мѣсто Збаражъ, которого завзяго боронивъ лютый ворогъ козацтва, потомокъ рускихъ вельможъ, князь Єрема Вишневецкій. У Поляковъ було вельми мало поживы, и въ Збаражи наставъ великій голодь и страшний помѣръ. Тодѣ самъ король Янъ Казимиръ рушивъ зъ 20.000 войска на подмогу обложенцамъ и дойшовъ подѣ Зборѣвъ, надѣ Стрыпою. Хмельницкій лишивъ пѣхоту подѣ Збаражемъ, а самъ зъ кѣниницею и Татарами пустивъ ся подѣ Зборѣвъ. Дня 5-го серпня 1649 р, коли польске войско стало переправляти ся черезъ рѣку, вдаривъ Хмельницкій зъ Татарами на Поляковъ и розбивъ всѣхъ, щѣ переправили ся на другій берегъ. Останки войска скупили ся коло короля, и обкопали ся валомъ. На другій день въ равцѣ кинулись козаки на польскій таборъ, вдерли ся зъ двохъ бѣковъ до середины, и король мало що не попавъ ся въ полонъ. Въ такой небезпечной хвилѣ крикнувъ Хмельницкій: „Згода!“ и спивъ дальшу битву, бо не хотѣвъ, щѣбъ християньскій король пошовъ въ неволю бісурманьску.

*) Полкъ означавъ землю зъ полковымъ мѣстомъ и сотными мѣстами и селами.

ХМЕЛЬНИЦКІЙ ПО ЗБОРѢВСКОЇ БИТВѢ.

Почали ся теперь переговоры, и въ Зборовѣ зложено зъ козаками такую умову: король признае гетьмана головнымъ начальникомъ козацкого войска, котрого мае бути сорокъ тысячъ зъ Полтавщины, Чернигѡвщины, Кіѣвщины, Волини и Подѡля. Въ тыхъ земляхъ не можуть стояти польскій войска, а Жидамъ не вѡльно тамъ жити. Всѣ уряды мають дѡставати ся людямъ грецкомъ вѣры. Кіѣвскій митрополітъ мавъ засѣдати въ сенатѣ; що до упіѣ обѣцявъ король окрему постанову соймову, корыстну для православныхъ; гетьманъ мавъ дѡстати для себе Чигиринське староство. Ханови обѣцявъ король платити 90 тысячъ золотыхъ рѣчною дачки, а теперь дати паразъ 200 тысячъ.

Умовы Зборовского мира показывают наглядно, що Хмельницкій зразу не порозумѣвъ сей великои задачѣ, до якои его поклікала доля. Зборовскій миръ не вѡдповѣдавъ вже тогдѣшнимъ потребамъ руского народу. Хмельницкій, выхованный середъ польско-шляхоцкои суспѡльности, зрѡсь зъ поглядами и привычками шляхоцкими, зъ політичнымъ и суспѡльнымъ ладомъ тогдѣшньои Польщѣ, и тому годѣ було сподѣвати ся, щобъ вѡнъ зразу перенявъ ся поглядомъ руского народу, котрому бувъ сей ладъ супротивный. Задля того Хмельницкій зразу не мавъ вѡдваги розбѣрвати політичну звязь Руси зъ Польщею, якъ того домагавъ ся повставшій рускій народъ. Ему здавало ся, що досыть обезпечити свободу вѣры и рускои церкви схѡдною, охоронити Украину-Русь вѡдъ Жидѡвъ и польскихъ жовнѣрѡвъ, побѡльшити войско козацке, а тодѣ вже щезне всяке недоволене. Се була велика політична помылка Хмельницкого, що вѡнъ не зважавъ на змагане руского народу до повнои самостѡйности. Въ умовахъ Зборовского мира мѣстилась ще друга похибка, котра вельми некорыстно

вплинула на дальній хід справи, розпочатої Хмельницькимъ. Зборівскій миръ позволявъ тільки 40 тисячъ козацківъ вписати въ реєстръ, и ті мали користуватись волею, признаною козацтву, а всѣ инші, щб кровію своєю допомогли до побѣды Хмельницькому, мали зновъ стати хлопами. Показалось, що здобутками сего всенародного повстанія руского народу мало користуватись лише незначне число вибранихъ людей. Се була велика кривда для народу, и тому глядѣвъ вѣнь на таке полагожденє справи якъ бы на зраду, а давнѣйша прихильність народу до Хмельницького почала остигати. Можна сказати, що Зборівска битва закінчила першу добу воєнь Хмельницького: тутъ осянувъ народъ рускій пай-высшій щербель сили и могучости, а его гетьманъ пай-большу славу. Зъ того часу починає ся нова доба нещасныхъ пригодъ.

7. Битва підъ Берестечкомъ. Бѣло-Церковскій миръ.

Въ осени 1649 р. розпустивъ Хмельницькій посполите рушенє козацке и ставъ складати реєстръ пѣсля постановъ Зборівского мира. Вѣнь пабиравъ реєстровцѣвъ зъ помѣжъ селянъ знатнѣйшихъ панѣвъ на Украинѣ, найбільше зъ добръ Бременъ Вишинеveckого, до которого належала бѣльша половина Полтавщини. Кождый реєстровый козакъ дѣстававъ на власність ту частину землѣ, котрою вѣнь користувавъ ся у свого дѣдича. Крѣмъ того панамъ позабиравъ Хмельницькій цѣлѣ села и хуторы, и понадававъ старшинамъ козацкимъ яко „равнѣвий“ маєтности на такий часъ, якъ они держали урядъ старшихъ. Для гетьмана призначивъ король цѣле

староство Чигиринське, а мѣсто Чигиринъ стало резиденцією гетьмана и мовѣбы столицею Украины. Хмельницькій подѣливъ теперь Украину на 16 полковъ, а многимъ мѣстамъ лишивъ Магдебурске право.

Ще не вспѣвъ Хмельницькій докончити реестрованя войска, якъ почали ворунитись тѣ, що не войшли въ реестръ. Гетьманъ хотѣвъ успокоити недовольныхъ тымъ, що они можуть творити охотничій полки. Тымчасомъ прогнаній зъ Украины дѣдичъ и вельможъ почали назадъ вертати и вымагати по давному вѣдъ своихъ подданныхъ повинностей и дачокъ. Селяне нѣ за що не хотѣли сего робити, бунтували ся, проганыли або вбивали своихъ дѣдичѣвъ. Гетьманъ мусѣвъ выдавати універзалы (оповѣщення до всѣхъ), и наказувавъ тымъ, що не войшли въ реестръ, слухати дѣдичѣвъ, а коли й се не помагало, каравъ неслухняныхъ смертію.

Тымчасомъ коли гетьманъ такими поступками роздратувавъ проти себе рускій нарѣдъ, Поляки й не думали додержувати умовъ Зборѣвскихъ. Кіѣвского митрополита, Сильвестра Косова, не пустили до сенату, бо тому опирались католицкій епископы. Польскій гетьманъ Потоцкій, вызволившись зъ подѣ татарского полону, рушивъ на Подѣле, и почавъ усмирювати збунтованныхъ хлопѣвъ. Хоть умовы Зборѣвского мира подпсавъ самъ король, одначе соймъ, скликаный въ грудни 1650 р., не хотѣвъ ихъ потвердити. Такъ само вѣдкинувъ соймъ домаганя козацкихъ депутатѣвъ, чтобы не було униъ въ рускихъ земляхъ, щобъ нарѣдъ не бувъ гноблений дѣдичами, и щобъ чотыре польскій вельможъ жили на Украинѣ для поруки, що миръ буде додержаный. Паны соймовѣ не хотѣли навѣтъ слухати сихъ домаганъ „подлыхъ хлопѣвъ“ и постановили далыше вести войну.

Поляки готовились до войны. Папа приславъ коро-

леви свсе благословене, плащъ и посвяченый мечъ. И Хмельницкому привѣзь Коринтскій митрополитъ мечъ посвяченый на самомъ гробѣ Господнемъ. Оначе народъ рускій не линувъ вже зъ такимъ жаромъ до гетьмана, и козацке войско подъупало на дуся. Народъ непрхильно глядѣвъ на дружбу гетьмана зъ татарскимъ ханомъ, котрый забиравъ въ полонъ багато рускихъ жѣнокъ и дѣтей. Весною 1651 р. рушивъ Хмельницкій подъ Збаражъ, довго дождаючи тамъ подмоги хана. Ханъ только зъ наказу султана выступивъ зъ подмогою, бо не радъ бувъ нарушити выгоды для себе умовы Зборѣвского мира. Дня 19 (29) червця зойшлися козаки зъ польскимъ войскомъ, що розложилось таборомъ подъ Берестечкомъ, на Волини. На другій день почала ся битва и скончила ся нещасливо для Хмельницкого. Ханъ зрадивъ гетьмана. Въ самомъ розгарѣ битвы кинувъ ся ханъ зъ Татарами втѣкати. Хмельницкій пустивъ ся его доганяти, оначе ханъ забравъ Хмельницкого зъ собою въ полонъ. Козаки, оставши безъ гетьмана, боронились завзято въ обкопаномъ таборѣ. Але дознавшись, що Татары полонили гетьмана и пустошатъ Украину, задумали подъ проводомъ славного лицаря, полковника Богупа, въ ночи 29-го червня утѣкати зъ табору. Подчасъ переправы черезъ bagno-багато козаковъ потонуло, а въ ранцѣ напали ихъ Поляки, розбили ихъ до останку и кинулись на Украину, чтобы зовсѣмъ зничити козацтво.

Подъ конецъ липня вернувъ Хмельницкій зъ татарского полону на Украину. Берестецка неудача доводила рускій народъ до розпуки. Оденъ только гетьманъ показавъ въ той трудной хвили незвычайну силу розуму и воли. Онъ збравъ козаковъ на Масловомъ-Бродѣ, недалеко Канева, и зъумѣвъ розбудити лицарского

духа и успокоити народъ, впеvияючи, що ще не все втрачено. Опѣсля ставъ гетьманъ доповняти своє вѣйско и запевнивъ собѣ по́дмогу хана. Въ народѣ вѣдживъ лицарскій духъ, всюды готовились до завзятого вѣдпору и здавалось, що всѣ скорше готові згинуті, якъ вернути въ ненавистне по́дданство. Ледво вступили польскій вѣйска на Украинну, а вже рускій народъ паливъ власній оселѣ, нищивъ засобы живности, псувавъ дороги, куды мало йти польске вѣйско и ватагами нападавъ на Поляко́въ. Поляки вѣдплачувались зъ такимъ самымъ завзятемъ. Одначе козацке вѣйско не могло встояти проти силы польскои, котро́й ишовъ на по́дмогу литовскій гетьманъ Радивилъ и занявъ навѣтъ Киѣвъ. Польско-литовскій проводыръ станули по́дъ Бѣлою-Церквою, на полудне Києва, и почали переговори зъ Хмельницкимъ. Переговори протягнулись до 17 вересня 1651 р. и тодѣ уложено Бѣло-Церковскій миръ: козакамъ замѣсть давнѣйшихъ чотырехъ признано лише одно воеводство Киѣвске, козацкій реєстръ зменшено до 20 тысячъ, селяне мусѣли якъ давнѣйше робити дѣдичамъ, а Жи́ды могли всюды жити на Украинѣ.

8. Битвы по́дъ Батогомъ и по́дъ Жванцемъ.

Ледво розѣйшлась звѣстка про умовы Бѣло-Церковского мира, а вже повстало мѣжъ народомъ страшне невдоволене проти Хмельницкого. Козаки посполиті (чернь) просто въ очі дорѣкали ему, що вѣнъ дбає лише про выгоды свои и козацкои старшины, а простый народъ вѣддає зновъ панамъ. Не було иншого выходу, якъ по́дчиняти ся дѣдичамъ, котрі теперъ зновъ вертали на Украинну, або глядѣти новыхъ оселѣ. Багато се-

лянь и козаковъ стало переселяти ся на східъ ажъ по надъ Донецъ и той край ставъ называти ся Слободскою Україною. Тамъ повстали оселѣ якъ Харківъ и инші, хочъ Хмельницькій заказувавъ переселюватись, а Поляки спомощъ хотѣли спинити се переселенє. Але й селяне, щό лишлись на Украинѣ, не хотѣли слухати дѣдичѣвъ, а нападали на нихъ збройными ватагами и убивали польскихъ жовнѣровъ. Навѣть гетьманъ не бувъ безпечный въ Чигиринѣ и покаравъ смертію кількохъ полковникѣвъ, щό бунтували проти него рускій народъ. Щобъ втихомирити невдоволенє, позволявъ Хмельницькій вписувати до реєстру бѣльше козаковъ, якъ було означено Бѣло-Церковскими постановами и самъ выжидавъ лише пригѣднои хвилѣ, щобъ зѣрвати накинєній ему тяжкій умовы Бѣло-Церковского мира. Повѣдъ до того дали самі Поляки.

Весною 1652 р рушивъ старшій сынъ Хмельницкого, Тимошъ, зъ козацкимъ войскомъ на Молдавію, щобъ сватати дочку молдавского господаря (князя) Лупулы. Поляки хотѣли перешкодити тому и польскій гетьманъ Калиновскій заступивъ Тимошеви дорогу пѣдъ Батогомъ, на полудне Брацлава, надъ Богомъ, де полягло 20-тысячне войско польске и самъ Калиновскій. На Украинѣ стали теперъ убивати и проганяти польскихъ жовнѣровъ, паны зъ переляку кидали свои дѣбра и вѣкали въ Польшу. Король скликавъ соймъ, щобъ обдумати способы, якъ приборкати козаковъ, одначе соймъ не позволивъ скликати посполите рушенє, а паймати войска не було за що.

Одначе и положенє Хмельницкого було вельми некорыстне. Шестилѣтна война пѣдѣрвала силы и завзяте руского народу; здавало ся, що Украина о своихъ силахъ не зможе справити ся зъ своимъ противникомъ,

отже Хмельницькій почавъ оглядати ся за союзниками. Вже раньше зноси́въ ся вѣнъ зъ Туреччиною, сенигородскимъ княземъ и зъ Швецією (за Балтійскимъ моремъ), одначе нѣхто не дававъ підмоги проти Польщѣ. На Татаръ такожъ не можна було покладати ся, якъ показало ся и підъ Берестечкомъ.

Хмельницькій звернувъ теперъ свои очи на Московщину, бо ще після Берестецкої пригоди заявлявъ вѣнъ боярамъ, щѣ до него приѣздили, що бажає піддати ся цареві. Зъ того часу часто обертавъ ся въ Москву зъ просьбою, щѣбъ царь приймавъ єго підъ свою руку. Одначе царь не квапивъ ся, бо не хотѣвъ задирати ся зъ Польщею; пославъ тѣлько свого боярина до короля и жалувавъ ся, що король и Поляки въ письмахъ и листахъ кѣлька разъ обидили царя и що не додержують Зборѣвськихъ умѣвъ. Але се посольство не принесло нѣякої користи. Тымчасомъ весною 1653 р. воевода польскій Чарнецькій наѣхавъ Подѣле, страшно спустошивъ мѣста и села понадъ Богомъ и жорстоко выгубивъ богато народу. Въ осени рушивъ и самъ король зъ великимъ вѣйскомъ и втаборивъ ся підъ Жванцемъ, проти Хотина, надъ Днѣстромъ. Сюды прибувъ и Хмельницькій зъ Татарами, котрі зайшли зъ заду Поляковъ черезъ Волинь, Подѣле и Галицку Русь и спіяли привѣзъ живности до польского табору. Мѣжь Поляками наставъ голодъ, прокпинались пошести. Зъ тої тяжкої пригоди выдобулись Поляки, приобѣщавши ханови таку дачку давати, якъ и після Берестецкої битви, а Хмельницькій вернувъ зъ нѣчимъ въ Украинну. До того ще позволивъ король Татарамъ спустошити рускій землѣ ажъ по Люблинъ и они забрали тодѣ богато народу и погнали въ ясырь.

9. Московске підданьство України.

По такихъ пригодахъ всю надію покладавъ Хмельницькій на Москву. Вѣнъ ще передъ останнимъ походомъ на Поляківъ писавъ до царя, що султанъ запрошує до себе козаківъ въ підданство, а коли царь не прийме козаківъ підъ свою руку, то чужовѣрць подібють ихъ и козаки будуть мусѣли чинити ихъ волю. Царь ображений невдачею свого посольства до короля, скликавъ въ Москвѣ „земску думу“ (нѣбь соймъ), що збирала ся тѣлько при важныхъ нагодахъ. Мѣжъ иншими справами подавъ царь питанє, чи прийняти Хмельницького зъ усѣмъ войскомъ запорожскимъ підъ царску руку? Всѣ на те згодились и однодушно обѣцали помагати цареви у войнѣ зъ Польщею. Тодѣ повѣхавъ бояринъ Бутурлинъ, щобъ прийняти Україну підъ царску власть.

Дня 8 сѣчня 1654 р. скликавъ Хмельницькій въ Переяславъ раду, на котру прибули всѣ полковники и старшини козацкій, багато посполитыхъ (простыхъ) козаківъ и народу. Тутъ були й Московскій послы. Гетьманъ промовивъ до козаківъ и народу, щобъ выбрали собѣ одного зъ чотырехъ сусѣднихъ монархівъ, або турецкого султана, або крымского хана, або польского короля, або Московского царя. „Султанъ и ханъ — бісурманы, а Поляки гнобили рускій народъ,“ сказавъ гетьманъ, и радивъ податись цареви. „А хто тому не радъ, нехай иде, куды хоче“, закѣчивъ Хмельницькій. — „Хочемо підъ Московского царя!“ закричавъ народъ, а гетьманъ сказавъ: „Нехай буде такъ!“

Тодѣ прочитали статьи (постановы), на якихъ Україна пішла въ підданство цареви. Після статей Переяславскихъ мавъ збстати въ Украинѣ давній ладъ и окрема управа підъ властію старшинъ и геть-

мана, выбираныхъ вольными голосами. Гетьманъ мавъ право зносити ся зъ заграничними володарями и приимати ихъ послѣвъ. Украиньскимъ панамъ и мѣстамъ лишали ся давній права и вѣльности. Козацкаго войска повинно бути 60 тысячъ, а окрѣмъ того можуть ще бути й охотничій полки. Гетьманъ обовязавъ ся платити царевѣ дачку, але до збираня сѣи дачки не могли вѣмѣшуватись московскій люде. Царь обѣщавъ боронити Украину своими войсками и зовсѣмъ вызволити єѣ зъ пѣдъ Польщѣ.

Якъ скѣпчила ся рада, поѣхавъ гетьманъ зъ московскими боярами и козацкою старшиною до церкви присягати царевѣ. Гетьманъ и старшина вымагали, щобъ царскій послы попередъ присягли, що царь не вѣдбере Украинѣ вѣльностей, такъ якъ и польскій король все присягали козакамъ. Одначе послы сказали, що такъ не поводити ся, щобъ царь присягавъ пѣдданымъ. Московскій послы таки не хотѣли присягати, а гетьманъ и старшина козацка мусѣли покладатись на царске слово й честь и присягли на пѣдданство царевѣ, а за ними козаки и народъ. Пѣсля того московскій бояре розѣхались по украиньскихъ мѣстахъ, приводити народъ до присяги. Приѣхали вѣдтакъ и до Киева. Митрополѣть Сильвестеръ Косѣвъ стрѣчавъ ихъ зъ духовенствомъ коло Золотыхъ Ворѣтъ. Вѣнъ зъ жалю обумиравъ, каже лѣтописецъ, а духовенство, що було зъ нимъ, за слѣзми свѣту не бачило, бо духовенству не хотѣлось приставати до царя. Руске духовенство було тогдѣ освѣчене й учене, а на Москалѣвъ дивилось якъ на народъ простый и темный. Пѣсля того 50 лѣтъ ще не присягало духовенство царямъ и пѣдлягало Царгородскому, а не

Московскому патріарсѣ*). Той старшина козацка не вся присягла царевнѣ, не хотѣла йти підъ „московску протекцію,“ бо у неї була вже думка про самостійну Украйну. Винницькій полковникъ Богунъ зъ усѣмъ Подолею не послухавъ гетьмана, посваривъ ся зъ нимъ и не присягнувъ царевнѣ на подданство. Вонъ ненавидѣвъ Поляковъ, але не любивъ и Москалѣвъ. Сѣрко (опісля кошевий отаманъ) зъ своими козаками покинувъ Украйну, втѣкъ на Сѣчь и не хотѣвъ йти въ подданство царевнѣ.

Весною 1654 р. оповѣстивъ царь Олексѣй войну Польщи и рушивъ на Литву. Польскій войска не могли опертись и царь 1655 р. вѣхавъ до Вильны, столицѣ Ягайловичѣвъ. Тымчасомъ Поляки кинулись зъ Татарами на Подоле и лютували та пустошили край. Колижъ король шведскій Карло выступивъ до войны зъ Польщею и занявъ Варшаву и Краковъ, тодѣ й Хмельницкій вступивъ зъ козаками и московскимъ войскомъ у Галицку Русь, розбивъ польске войско підъ Городкомъ, облягъ Львовъ**),

*) Въ роцѣ 1589 вѣдорвала ся православна церква въ Московщинѣ вѣдъ Царгородского патріарха, который мусѣвъ згодити ся на те, що царь Федоръ постановивъ митрополита Іова Московскимъ патріархомъ и сей бувъ головою православної церкви въ Московщинѣ. Царь Петро Великій зѣбѣсъ патріархатъ Московскій (1721 р.) и установивъ „Святѣйшій Синодъ,“ зовсѣмъ залежный вѣдъ царя, бо на засѣданяхъ Синода єсть все царь яко голова синода або царскій заступникъ, „оберпрокуроръ“, который може скасувати всѣ постановы синода, коли зъ ними царь не згоджує ся.

**) Вѣдъ другой облоги Львова вѣдступивъ Хмельницкій, коли єму заплачено 60 тысячъ золотыхъ выкупу.

щобъ, вызволити весь край, де живъ рускій народъ. Король двѣчи приславъ пословъ и просивъ забути про все минуше та не доводити Польщѣ до упадку. Гетьманъ вѣдповѣвъ, що тодѣ тільки можливый миръ зъ Поляками, коли они вѣдступлять козакамъ всѣ рускій землѣ и оповѣстять Русь свободною державою.

Не осягнувши нічого у Хмельницкого, Поляки хитрощами вьєднали миръ у Москалѣвъ; обѣщали по смерти Яна Казимира vybrати царя Олексѣя королемъ польскимъ, а царь приставъ на те, бо хотѣвъ въ сполчѣ зъ Поляками воювати зъ Швецією. Въ жовтні 1656 р. підписали Поляки у Вильнѣ мирну умову зъ царемъ. Виленскій миръ вѣдвернувъ велике лихо вѣдъ Польщѣ, але зничивъ всѣ надѣѣ Хмельницкого на вызволенє руского народу. Недовго передъ Виленскимъ миромъ бажавъ Хмельницкій нахилити царя, щобъ не тільки одна Украина, але всѣ рускій землѣ, що колись належали до стародавнихъ русскихъ князѣвъ, були вызволені зъ пѣдъ власти Польщѣ, а злучені въ одну самостѣйну цѣлѣсть, перейшли пѣдъ его царску руку. Гадка ся була вже давно горячимъ бажанємъ Хмельницкого и додавала ему лицарского духа до дальшихъ подвиговъ. Одначе Москва не хотѣла зрозумѣти широкихъ думокъ козацкого гетьмана и була глуха на его слова. Колижъ козацкій послы прибули до Вильны, щобъ взяти участь въ мирныхъ переговорахъ, — сказали имъ гордо царскій послы, що козаки — пѣддани, и тому не можуть мати голосу тамъ, де про ихъ долю рѣшають послы монарховъ. Почувши про се, попавъ гетьманъ у велику тугу и почавъ слабнути. Стоячи одною ногою надъ могилою, глядѣвъ гетьманъ зъ превеликимъ жалемъ на те, що десятилѣтній его труды и змагання не довели до путя, а передъ нимъ розкрывалась невѣдрадна будучина Украины-Руси. Ото-

дѣ то мабуть зложивъ гетьманъ пѣсню : „Ой бѣда, бѣда чайцѣ небозѣ, що вывела дѣтокъ при битой дорозѣ“, де на чайку нападають всякій птицѣ , якъ на Украину нападають Татаре, Поляки й Турки.

Тодѣ Хмельницкій, не покладаючи надѣѣ на Московского царя и лукавыхъ его бояръ, войшовъ въ 1657 р. въ тайну змову зъ шведскимъ королемъ Каролемъ и семигородскимъ княземъ Ракочіемъ, щобъ розбрати Польшу. Якбы повелось щасливо союзникамъ, тодѣ Украина и лишій рускій землѣ мали бути признаніи на все незалежними вѣдъ Польшѣ. Хмельницкій пославъ своимъ союзникамъ 12 тысячъ козаковъ на подмогу, одначе Поляки звѣстили царя про сїѣ заходы козацкого гетьмана, и царь, мавши надѣю на корону польску, приславъ до Хмельницкого пословъ зъ великими докорами, що гетьманъ вяже ся зъ царскими во-рогами. Послы застали гетьмана недужого, вѣнъ ледво встававъ зъ постелѣ. Они дорѣкали гетьманови и вымалили щобъ вѣдкликавъ козаковъ. Се пошкодило союзникамъ Хмельницкого и они мусѣли покинути войну зъ Польщею, а гетьманъ побачивъ, що вѣнъ помилувъ ся, по-кладаючи велику надѣю на Москву.

10. Смерть Богдана Хмельницкого.

То не чорвія хмари ясне сонце заступили,
Не буйніи вѣтры въ темнѣмъ лузѣ бушували,
Козаки Хмельницкого ховали,
Батька свого оплакали !

Народна дума.

На два мѣсяцѣ передъ смертію скликавъ Хмельницкій въ Чигиринѣ козацку раду, щобъ ще за житя

постановили нового гетьмана. Гетьманъ дякувавъ козакамъ за вѣрність. „Господь знае, казавъ гетьманъ, чия се педоля, що менѣ не довело ся скѣнчити войну такъ, якъ я того бажавъ, щобъ разъ на все вызволити зъ пѣдъ Польщѣ Волинь, Покуте, Подѣле й Полѣсе, и такимъ чинѣмъ на вѣки вѣчный утвердити самостѣйность и вѣольность украинско-русского народу, и прихилити его пѣдъ царску руку. Не встигъ я сю справу скѣнчити, и зъ великимъ жалемъ умираю, бо не знаю, що пѣсля мене буде. Благаю васъ, доки я ще живый, выберѣть собѣ нового гетьмана вѣольными голосами. Коли я хочъ трохи знатишу вашу долю, то спѣкѣйниѣше ляжу въ домовину“.

Козаки, бажаючи догодити Хмельницкому, выбрали гетьманѣмъ его 16-лѣтнього сына, Юрѣя. Хмельницкій вѣдраджувавъ, але на останку згодивъ ся. Старый гетьманъ задержавъ булаву до самои смерти. Коли вмеръ Богданъ Хмельницкій, запевне не вѣдомо, одѣй кажуть 27 липня, инѣй зновъ, що 15 серпня 1657 р. въ Чигиринѣ. Его похоронено въ Суботовѣ въ мурованѣй церквѣ, збудованѣй коштомъ самого гетьмана, и она стоить до нынѣ. Одначе въ р. 1664 польскѣй вѣевода Чарнецкій, опустошуючи Чигиринщину, спаливъ Суботовъ, и казавъ на паругу выкинути кѣстки Хмельницкого, щѣ такъ завзято борѣвъ ся проти своєвольства шляхоцкого.

11. Внутрѣшний ладъ на Украинѣ по смерти Богдана Хмельницкого.

По смерти Богдана Хмельницкого наставъ мѣжь украинсько-рускимъ народѣмъ великій пѣладъ. Пѣдъ зна-

менемъ Богдана Хмельницкого боровъ ся весь народъ за вызволеніе Украины-Руси, отже праві и привилеї, здобуті Хмельницкимъ, повинні були всімъ достати ся. Одначе тогдѣшня суспільність не могла ще того зрозумѣти, що всѣ повинні бути рѣвноправні. Задля того по скѣнченю борби Хмельницкого розпавъ ся народъ на: посполитыхъ, то є селянъ, що мусли вертати до рѣлъ, и козаковъ, котрі мали користувати ся здобутими правами и удержувати новий заведений ладъ. Народъ ворухнувъ ся проти такого подѣлу ще за гетьманства Хмельницкого, але ще рѣзше выступивъ після его смерти.

Та й мѣжь самими козаками утворили ся якбы два станы: значныхъ*), то є старшинъ, богатыхъ козаковъ и шляхтичѣвъ, що пристали до козацтва, и — простыхъ**), котрыхъ значні козаки называли — козацка чернь. Мѣжь обома сими станами починає ся борба. Значні козаки силкують ся розширити свою власть и свои землі на некорысть черни, а чернь зновъ старає ся спинити се вывышене козацкихъ старшинъ.

Зъ тыхъ причинъ на Украинѣ вытворили ся двѣ політичві партіі: до першої належала більша часть козацкихъ старшинъ, богатыхъ козаковъ, шляхтичѣвъ, выше православне духовенство, котре бажало удержати окрему управу православної церкви на Украинѣ, и богаті мѣщане рускихъ мѣстъ.

*) Ихъ звали такожъ дуками-срѣбляниками, то є богачами, або кармазинниками вѣдъ одежі зъ дорогого червоного сукна — кармазину.

**) Ихъ звали такожъ петягами — бѣдными, бездомними козаками.

Ся партія бажала удержати окремишню управу (автономію) краю и для того хотѣла злученя України зъ Польщею. Одиначе Украина мала бути зовсімъ самостійнымъ краємъ, зъ окремою самоуправою, краємъ рівноправнымъ зъ иншими краями Польщѣ. Польскій народъ має отже злучити ся зъ рускимъ, якъ рівний зъ рівнимъ для обоюднои оборони своихъ правъ, а Украина мала прийняти такий устрій державний, який бувъ въ Польщі. Се була партія федеративна, то є она бажала злученя України зъ Польщею на основѣ рівноправности. Одиначе се було суперечне зъ поглядомъ руского народу, що ся партія бажала завести шляхоцкій ладъ пѣсля взѣрця польскои шляхетчини зъ усьми правами и привилеями.

Друга партія, чисто народна, складала ся зъ поспѣльства (то є селянъ) и простыхъ козаковъ, котрі не згоджували ся зъ шляхоцкими поглядами значныхъ козаковъ. Поспѣльство було прихильне Москвѣ и думало, що тѣлько царска рука може охоронити Украинну вѣдъ польско-шляхоцкого ладу. Але посередъ народнои партіи не було людей освѣченихъ и вченихъ и тому она не поступає свѣдомо, не має певнои, промощенои дороги, котра-бъ єѣ вела до яснои цѣли. Задля того ся народна партія (чернь и поспѣльство) безнаставно хитає ся то въ сю, то въ ту сторону: стоить за пѣдданствомъ царевнѣ, але повстає противъ самовѣльнымъ поступкамъ царскихъ воеводѣвъ. Народна партія такожъ бажаетъ самостійнои управы (автономіи) України, але боить ся, щобъ не попасти зновъ пѣдъ власть Польщѣ. Тому выступає чернь и поспѣльство проти всѣмъ починамъ старшинъ, готова навѣть пожертвувати автономію України, щобъ тѣлько не допустити до злученя зъ Польщею. Народна партія бажаетъ надати такий устрій козацтву, чтобы всѣ станы були рівноправні. Задля

того до сеп партіѣ пристає и Запороже, зложено мало що не зъ самого поспѣльства и уладжене на основѣ повной рѣвноправности всѣхъ Сѣчовикѣвъ. Народна партія мала большу силу на лѣвѣмъ боцѣ Днѣпра (въ лѣвобережній Украинѣ), въ краю недавно заселеномъ втѣ-качами, щѣ тамъ переселялись передъ панщиною, — а партія значныхъ козаковъ була сильнѣйша въ давныхъ козацкихъ оселяхъ на правѣмъ боцѣ Днѣпра (въ правобережній Украинѣ).

12. Гетьманъ Иванъ Выговскій.

Козацка рада въ Чигиринѣ выбрала 16-лѣтнего Юрія Хмельницкого тольکو диятого, щѣбъ догодити старому гетьманови, хочъ старый гетьманъ и опиравъ ся тому, а радивъ избрати мѣжь иншими войскового писаря Ивана Выговского*). Та ледво вѣдбулись похороны старого Богдана, якъ козаки почали ворухитись проти Юрія; бо доси выбирали усе гетьманомъ чоловѣка, щѣ заслуживъ собѣ честь, а не недолѣтка та ще такого

*) Выговскій Иванъ походивъ зъ дробной шляхты руской на Волыни. Вѣнъ бувъ чоловѣкъ ученый, служивъ спершу въ Луцкомъ судѣ, а вѣдтакъ бувъ писаремъ при польскомъ комисари, котрый на основѣ соймовой постановы зъ р. 1638 мавъ замѣсть козацкого гетьмана правити Украиню (стор. 178). Въ Жовто-Водскѣй битвѣ, будши въ польскомъ войску, попалъ ся Выговскій въ полонъ татарскій. Хмельницкій „вымѣнявъ его за одну шапку“, якъ каже лѣтописецъ, а познавши его ученѣсть и способности, зробивъ его войсковымъ писаремъ и сей урядъ мавъ вѣнъ 9 лѣтъ до смерти Хмельницкого.

зовсімъ неспособного, якъ Юрій. Симъ невдоволенемъ козаковъ покорыстувавъ ся Выговскій и намовивъ Юрія,

ГЕТЬМАНЪ ИВАНЪ ВЫГОВСКІЙ.

щобъ зрѣкъ ся гетьманьскою булавою. Юрій Хмельницькій справдѣ зложивъ гетьманство на радѣ козацкихъ

старшинъ въ Чигиринъ (24-го серпня 1657 р.), а рада постановила, щобъ Юрій звавъ ся гетьманомъ, але поки дійде до повныхъ лѣтъ, має ще вчити ся въ Київскій академіи, а на его мѣсце выбрала „показнымъ“ (гетьманомъ на той часъ) Івана Выговского. Забравши знамена козацкій, Выговскій заразъ оповѣстивъ про свѣй выбѣръ Запорожцѣвъ и просивъ ихъ о подтверженіи, а вѣдѣтъ звѣстивъ и польского короля и крымского хана. Щобъ забезпечити собѣ гетьманську булаву, скликавъ Выговскій другу раду въ Корсуні, на котрій явили ся заступники всѣхъ полкѣвъ и сотень. Рада подтвердила гетьмана и постановила просити царя, щобъ и вѣнъ подтвердивъ выбѣръ гетьмана и забезпечивъ всѣ вольности козацкій. Окромъ того просила козацка рада, щобъ не розмѣшувано московскихъ воеводѣвъ и войскъ по Украинѣ. Смыъ бажанемъ зазначивъ гетьманъ и старшинна, що боять ся нарушенія автономіи Украины.

Зъ выборомъ Выговского на гетьмана взяла партія старшинъ (федеративна) справы Украины въ свои руки и підписала гетьмана въ его змаганяхъ, чтобы довести до рѣвноправного злученія зъ Польщею.

Мѣжъ помѣчниками гетьмана найбільше визначивъ ся и мавъ найбільшій впливъ на Выговского звѣстный своею ученостію Юрій Немиричъ. Вѣнъ походивъ зъ давной руской родини, придбавъ собѣ широку науку, проживъ 10 лѣтъ въ Голяндіи (на захѣдъ вѣдъ Нѣмеччины), бачивъ якъ сей край мавъ розумный устрѣй звязковий (федеративный)*), республиканскій, и хотѣвъ приложити сей устрѣй до свого рѣдного краю.

*) Голяндія, выбившись зъ пѣдъ власти Ишпаніи 1579 р., утворила такъ звану унію (союзъ), зложену зъ 7 рѣвноправныхъ дрібнихъ державъ.

Противъ змаганъ федеративной партіи выступае партія народна, высуває зъ помѣжъ себе кѣлькохъ людей зъ черги одного по другомъ, котріи добивають ся гетьманьскою булавы, а всѣ они, окрѣмъ Юрія Хмельницкого, уживають до того поганихъ способѣвъ, бо безнастанно посылають въ Москву доносы то на гетьмана, то на старшинъ. Сей поганый звичай такъ опѣся закоренивъ ся, що ставъ справедливымъ недугомъ въ политичномъ житію лѣвобережной Украины.

Зъ помѣжъ народной партіи найвыдатнѣйшимъ чоловікомъ бувъ Полтавскій полковникъ, Мартинъ Пушкаръ. Вінъ бажавъ для себе добути гетьманьску булаву и пославъ доносы въ Москву на Выговского. Около него скупили ся козаки-нетяги, що ненавидѣли упривилежованыхъ старшинъ и ихъ заступника Выговского. Небавомъ зббрало ся підъ проводомъ Пушкаря 20 тысячъ такъ званихъ *дейнековъ* *), бо они сподѣвали ся, що стануть козаками. Московскій урядъ хплявъ ся сюды и туды, и своими поступками показувавъ, що бажаетъ обмежити права козацкій. Вже після Переяславской рады (1654 р.) посадивъ царь въ Киевѣ своего воеводу Бутурлина и наславъ Москальвъ. Сей Бутурлинъ ще за життя Богдана Хмельницкого вымагавъ по смерти Кіѣвского митрополита Сильвестра Косова, щобъ гетьманъ украинскому духовенству оповѣстивъ царску волю, щобъ оно не выбирало собѣ митрополита безъ царского дозволу, а поддало ся Московскому патріарсѣ. Богданъ Хмельницкій не послухавъ того, а Бутурлинъ не допустивъ до выбору митрополита. Якже Выговскій ставъ гетьманомъ, зѣхали

*) Такъ звали пѣхоту Пушкаря, зложену зъ найбѣднѣйшихъ людей (бездомной голоты) винникѣвъ, броварникѣвъ, пастухѣвъ и наймитѣвъ.

ся владыки и козацкі старшини въ Софійській соборъ для выбору митрополіта. Гетьманъ запросивъ и Буртулина, одначе вѣнь не приѣхавъ, а сказавъ, що царь бажає, щобъ митрополіта настановлявъ царь та Московскій патріархъ. Тодѣ-то пѣзнали вже козаки, до чого оно йде.

Окрѣмъ того московскій урядъ хотѣвъ ще въ пяти головныхъ мѣстахъ Украинны посадити своихъ воеводѣвъ и лишити самоуправу лише козакамъ та мѣщанамъ, а решту народу пѣдчинити судови воеводѣвъ. Се ще бѣльше розсердило козацку старшину а особливо Выговского, и вѣнь загадавъ тымъ покорыстуватись, щобъ вѣдѣрватись вѣдъ Москвы. Одначе сѣльскій парѣдъ, що тѣлько вѣдѣбивъ ся вѣдъ Польщѣ и позбувъ ся панѣвъ, бувъ готовый стояти за Москву. Вѣнь и не думавъ, що Москва опѣсля заведе таку панщину, якои не було и въ Польщи, и що замѣсць панѣвъ-дѣдичѣвъ стануть московскій воеводы помѣщниками на Украинѣ. Прості козаки и Запорожцѣ стояли такожь проти козацкихъ старшинъ и Выговского, спѣдѣваючись, що добре буде, якъ постануть на Украинѣ воеводы и всѣ будуть ровні. Такимъ способомъ справа Выговского стояла не добре. Проти него почавъ ся бунтъ. Полтавскій полковникъ Пушкаръ зѣбравъ 20 тысячъ дейникоѣвъ, якъ вже попереду було сказано, и закликавъ на пѣдмогу й Запорожцѣвъ. Выговскій бажавъ помирити ся зъ Пушкаремъ, а коли его заходы не довели до нѣчого, пѣславъ проти Пушкаря два полки козацкі. Одначе они не хотѣли зѣдѣмати рукъ на своихъ и розѣйшлись. Тодѣ Выговскій зѣбравъ затыжцѣвъ (наѣмне войско) зъ Нѣмцѣвъ, Волохоѣвъ, Сербѣвъ та Полякоѣвъ, вдаривъ зъ пѣдмогою Татаръ на Пушкаря въ сѣчни 1658 р. пѣдъ Полтавою и розбивавъ дейнекоѣвъ, а Пушкаръ паложивъ гѣловою.

Побивши свого ворога на Украинѣ, заговоривъ вже Выговскій смѣливо зъ Москвою. Вѣнъ дорѣкавъ московскимъ посламъ, що Москва бунтує проти него на рѣдѣ, и заявивъ, що не допустить воеводѣвъ на Украину. Тымчасомъ замѣсць Бутурлина приѣхавъ въ Кієвъ иншій воевода Шереметевъ. Се бувъ чоловікъ гордий, не любивъ вѣльного духа руского, саджавъ мѣщанъ та козако́въ въ тюрьму, и говоривъ, що вѣнъ старшій вѣдъ гетьмана. Почали и въ иншій мѣста наѣздити московскій воеводы, — мѣжъ козаками и Москалями наставъ розладъ. Дѣзнались про се Поляки, що дѣе ся на Украинѣ и послали до Выговского зручного посла Беньовского, щобъ довести до зъєднаня Украини зъ Польщею. Сею справою занявъ ся дуже ревню Юрій Непричъ.

Въ Польщи въ 1658 р. мавъ соймъ радити проприятельску звязъ зъ Москвою, и довести до злученя обохъ народѣвъ. Отже такъ або инакше мусѣла Украина зновъ злучити ся зъ Польщею. Здавалось отже, що лѣпше теперъ Украинѣ злучити ся зъ Польщею на правахъ вѣльной державы, а колибъ дѣйшло до злученя Польщѣ зъ Москвою, тодѣ Украина вѣйшлабъ въ сей союзъ яко окрема держава.

Дня 8 вересня 1658 р. зѣбравъ Выговскій раду въ Полтавщинѣ пѣдъ Гадячемъ. Беньовскій промовлявъ до козако́въ, и выказавъ, якъ имъ лѣхо жити пѣдъ царемъ, и радивъ пристати до Польщѣ. Вѣнъ обѣцявъ, що теперъ вже не буде бѣльше неволѣ и що строгіи законы не допустять знущати ся панамъ надъ рускимъ народомъ. Пѣсля того уложено Гадяцку умову.

Пѣсля постановѣ (статей) Гадяцкои умовы Украина зновъ лучить ся зъ Польщею и Литвою, и буде называти ся великимъ князѣвствомъ рускимъ пѣдъ

верховною властію короля, котрого вибирають всѣ три злучені народы. Велике князѣвство руске повинно мати окрему управу. Найвысшу власть мавъ гетьманъ, выбираный на цѣлый свій вѣкъ, а права мавъ постановляти народный соймъ або велика рада, зложена зъ депутатівъ цѣлои Украины. Украина повинна мати свій судъ, де справи мають полагоджувати ся въ рускѣй мовѣ, — свій скарбъ, куды бѣшли всѣ податки, своихъ урядниківъ, свое козацке войско. Унія мала бути знесена, а православный владыки мали засѣдати въ сенатѣ поручъ зъ католицкими. Найвысшу духовну школу въ Києвѣ, академію, мали перемѣнити въ університетъ, то є найвысшу школу свѣтску, и ще другій університетъ завести въ иншомъ мѣстѣ, а низшихъ шкѣлъ, скѣлько треба. Всякому вѣльно було заводити друкарнѣ и дозволяло ся друкувати всякій книжки. Гетьманъ мѣгъ представляти королевѣ козаковъ и мѣщанъ, щобъ надати имъ шляхѣцтво. Гадацка рада не постановила, якѣ права мають паны надъ посполитыми и черезъ те могли паны зновъ самовѣльно обходити ся зъ посполитыми.

Якъ тѣлько скѣнчила ся Гадацка рада, готовивъ ся Выговскій до войны зъ Москвою, але тимчасомъ ще посылавъ письма до царя, впевняячи его въ своей вѣрности. Однече въ Москвѣ вже не вѣрили Выговскому. Въ листопадѣ 1658 р. вступивъ князь Ромодановскій зъ московскимъ войскомъ на Украину, розпочалась война. Полковники Выговского побивали Москалѣвъ и за для того въ слѣдующѣмъ роцѣ прийшовъ Ромодановскому на подмогу другій воевода, князь Трубецкій. Выговскій выдавъ універзалы и завзывавъ козаковъ и народъ, щобъ зовсѣмъ зѣрвати зъ Москвою. На подмогу Выговскому прибувъ ханъ крымскій Мехметъ-Гирей зъ Ордою и тодѣ Выговскій рушивъ зъ Татарами на Конотопъ, котрый

облягали Москалѣ. Надъ рѣчкою Соспѣвкою, коло Копотопа, 28 червня 1659 р. побивъ Выговскій на прахъ Москалѣвъ и тамъ полягло 30 тысячъ московского войска. Князь Трубецкій зъ останками войска мусѣвъ уступити зъ Украины, лишивъ ся ще только въ Кневѣ воевода Шереметевъ.

Тымчасомъ ще въ маю 1659 р. зобравъ ся соймъ у Варшавѣ. Приѣхали тамъ и козацкій послы зъ Юріємъ Немиричемъ и привезли Гацяцку умову. Домагання козацкихъ пословъ викликали велику бурю въ сенатѣ. Польскій паны подѣлились на двѣ партіи: одна казала, що Украина польскій край, и зовсѣмъ вѣднали Гацяцкій умовы, протестуючи особливо проти надавання шляхоцтва козакамъ. Друга партія казала, що Польща слаба, потребує мира и повинна бути рада, що козаки хотять мирити ся. Козаки воювали за волю, казали они, а Польща вѣдняла имъ всякі права и вѣльности и воювала зъ козаками, щобъ имъ накннути неволю. Одначе й тымъ вольнодумнымъ Полякамъ не сподобалось, що козаки вимагали знищення церковной унѣ. На останку полагодивъ сю справу Беньовскій, котрый найбільше приложивъ рукъ до Гацяцкои умовы. Вѣнъ радивъ Полякамъ згодити ся на сю умову, бо теперъ має Польща войну зъ Шведами, а опѣсля можна буде все переробити по давньому. Король и паны зъ духовенствомъ записягли, а вѣддакъ и козацкій послы. Такъ не зъ щирости, а зъ конечности згодились Поляки на Гацяцку умову, щобъ опѣсля сю угоду въ пригѣдній хвили розорвати.

Однаке украинскій народъ бувъ противный злученю Украины зъ шляхоцкою Польщею, бо бачивъ свою бѣду у шляхетчинѣ. Задля того вороги Выговского могли легко зворушити народъ супроти него. Пушкарѣвъ

(останки партіѣ Пушкарѣ) підбурюють посполитыхъ проти Выговского, и прикликають зновъ московскихъ воеводъ на Украину. Львовережна Украина переходить зновъ підъ власть Москвы, а мѣжъ козаками настає великій розладъ; оденъ за другимъ выступає проти Выговского и добиває ся гетьманства, мѣжъ иншими и Юрій Хмельницькій. Проти зворушенихъ выступивъ Юрій Непричь зъ затажцями, одначе самъ наложивъ головою. Запорожскій кошевий Сѣрко зворушивъ всѣхъ Сѣчовикъ и они оклинули гетьманомъ Юрія Хмельницкого. Навѣть въ Чигиринѣ вибухло повстанє. Выговскій ледво втѣкъ зъ вѣдтамъ и скликавъ козацку раду підъ мѣсточкомъ Германѣвкою, коло Києва. Козаки підняли великій крикъ на Выговского, порубали кѣлькохъ его прихильникъ, а Выговскій утѣкъ и вѣдѣславъ свою булаву. Козаки вибрали гетьманомъ Юрія Хмельницкого. Небавомъ пѣсля того недалеко Бѣлоп-Церквы збралась чорна рада, скинула Выговского зъ гетьманства и подтвердила вибѣръ Юрія Хмельницкого. Такъ скончало ся гетьманство Выговского, котрый державъ булаву лишъ два роки (1657 до 1659).

13. Гетьманство Юрія Хмельницкого.

Князь Трубецкій, щѣ прибувъ тамъ за царскимъ наказомъ, подтвердивъ Юрія въ урядѣ гетьманськомъ, але Юрій мусѣвъ пристати на вельми важні обмеженя Переяславскихъ статей, на основѣ котрыхъ Украина прилучилась до Москвы: руска церква православна повинна була признавати головою Московского патріярха, гетьманъ не мавъ права приймати заграничнихъ посѣль; не мѣгъ воювати безъ волѣ царя; не мѣгъ настановляти

полковникѣвъ иначе, якъ за радою всей козацкои черни; позволяю ся вѣсѣмъ зносити ся просто зъ московскимъ урядомъ, не оглядаючись на гетьмана. Тымъ способомъ Москалѣ протоптали стежку всякимъ доносамъ на козацкихъ старшинахъ и запевнили собѣ тайный доглядъ надъ справами въ Украинѣ. Московскихъ воеводѣвъ посадили въ Киевѣ, Переяславѣ, Нѣжинѣ, Черниговѣ, Брацлавѣ и Уманн. Посполитый народъ, котрый такъ завзято выступавъ проти Выговского, а йшовъ на руку Москвѣ, не дѣставъ нѣчого вѣдъ московского уряду, а посполитѣ мусѣли давати теперь стойки й подводы и не мали вже права выробляти напитекѣвъ.

Козацкѣ старшины силкували ся усунути сѣ додатки до статей Переяславскихъ, одначе нѣчого не вѣдали и не вѣсли перемогти московского воеводу. Они бачили, що Москва бере ихъ въ свои руки. Але й посполитый народъ пѣзнавъ теперь, що его надѣвъ на рѣвноправностъ вѣсѣхъ людей въ Украинѣ марно промилули, що его гѣрко обдурено. Сѣ постановы припали до вподобы тѣлько такимъ людямъ, щѣ ганяли ся за годами и корыстями для себе. Огже теперь починають и деякѣ старшины, духовники и мѣщане ѣздити въ Москву, выпрошувати собѣ всякѣ ласки и выгоды. Приѣздныхъ Украинцѣвъ выпытували въ Москвѣ про sprawy украинскѣ, записували ихъ вѣдповѣди и давали имъ за те всякѣ дарунки. Пѣзнавши, що такимъ способомъ можна добиватись всякихъ корыстей, Украинцѣ за приводомъ московского уряду навывкли писати въ Москву доносы одинъ на другихъ: себе выхваляли, а другихъ чорнили.

Небавомъ зновъ почала ся вѣйна Польщѣ зъ Москвою, бо король хотѣвъ вѣдѣобрати Украинну вѣдъ Москвы. Царь приказавъ Шереметеву вирушити на Вольшь

супроти Поляківъ, а ему на підмогу мавъйти Юрій Хмельницькій. Одначе Поляки побили Шереметева підъ Чудновомъ, надъ рѣчкою Тетеревомъ, а вѣдтакъ напали на Хмельницького, щѣ йшовъ иншою дорогою, підъ мѣсточкомъ Слободищемъ. Хмельницькій такъ злякавъ ся, що постановивъ зложити булаву и зъ порады старшинъ приставъ на миръ зъ Поляками та зложивъ зъ войскомъ присягу вѣрности королеви. Поладивши зъ козаками, вдарили Поляки всею силою на Шереметева и вѣнъ мусѣвъ зложити зброю та зъобовязавъ ся выпровадити московскій войска зъ всѣхъ мѣсть українськихъ. Такимъ способомъ правобѣчна Украина зновъ перейшла підъ власть Польщѣ. Юрій Хмельницькій хотѣвъ теперь и лѣвобѣчну Украину выдубити зъ підъ Москвы, одначе лѣвобѣчна не хотѣла слухати Хмельницького. Слабосильный Юрій Хмельницькій бачивъ, що у него нема способности аѣ силы держати гетьманську булаву въ такой трудной хвилѣ, скликавъ козацку раду підъ Корсунемъ, зрѣкъ ся гетьманства, и 6-го сѣчня 1663 р. постригъ ся въ черцѣ въ Чигириньскому монастыри, дѣставивши имя Гedeона. Замѣсть Хмельницького дѣставъ підкупствомъ гетьманську булаву Павло Тетеря, зять Богдана Хмельницького, полковникъ Переяславскій. Тетеря бувъ чоловікъ вчений, але не мавъ нѣ совѣсти, нѣ чести, аѣ любви до Украины, а дѣвавъ лише про свою користь и выгоду.

Тымчасомъ въ лѣвобережной Украинѣ добивали ся гетьманства: Нѣжинскій полковникъ Василь Золотаренко и Переяславскій — Якимъ Сомко. Обидва посылали одинъ на другого доносы въ Москву, а Золотаренкови помагавъ славный лизунъ московскій, протополь Нѣжинскій, Максимъ Филимоновъ, щѣ ще на Выговского посылавъ доносы. Филимоновъ поѣхавъ у Москву и

вмѣвъ такъ підлестити ся бояринови Ртыщеву, що его постановлено єпископомъ Мстиславскимъ (надавши ему имя Методія) и надзирателемъ митрополіъ Киѣвскои, хочъ ще живъ митрополітъ Денисъ Балабанъ, але сей не хотѣвъ признавати своимъ зверхникомъ Московского патріярха.

14. Гетьманство Мартина Брюховецкого.

Симъ розладомъ покорыстувавъ ся Брюховецкій, щобъ собѣ добути гетьманство. Вонъ бувъ слугою у Богдана Хмельницкого, вѣдтакъ пішовъ на Запороже, проживъ тамъ три роки, підмещуванємъ и хитрощами здобувъ собѣ прихильність Сѣчовикѣвъ, и въ р. 1662 надали ему Запорожцѣ небувалый доси урядъ кошового гетьмана, а кошевымъ отаманомъ выбрали знаменитого лицаря Сѣрка.

Брюховецкій писавъ зъ одного боку лестній письма въ Москву, заприязнивъ ся зъ єпископомъ Методіємъ, не згадувавъ про якї небудь права и вольности Украины, павѣтъ заявлявъ, що не потрібно гетьманства на Украинѣ, лише князя Московского, назначеного царемъ, щобъ завѣвъ тамъ ладъ. Розумѣе ся само про себе, що чоловікъ, котрый бажавъ знищеня всякои автономіѣ а хотѣвъ тѣсного злученя Украини зъ Москвою, мустьвъ пасти до вподобы московскому урядови. Зъ другого боку выставлявъ себе Брюховецкій прихильникомъ прѣстѣхъ, убогихъ козакѣвъ и посполитого народу. Задля того попирали Брюховецкого и Запорожцѣ, бо після смерти Пушкаря стала Сѣчь приблизженемъ тыхъ, що хотѣли бути козаками, а не були вписані въ реєстръ. По Украинѣ розсыпались зъ Сѣчи vysланники Брюхо-

вещкого, наставляли народъ въ его корысть, впевняли, що якъ вѣнъ буде гетьманомъ, тодѣ настане рѣвность на Украинѣ, всѣ стануть козаками, и поѣбурювали чернь проти значныхъ козаковъ. Мѣжь народомъ проявилось домагане, щобъ гетьмана выбирала чорна рада, то е весь народъ, а не якъ доси толькo рада козацка.

Въ 1663 р. выйшовъ царскій указъ, щобъ выбрати нового гетьмана, а зъ порады Брюховецкого скликавъ князь Великогагинъ, присланный царемъ, чорну раду на 17 червня въ Нѣжинъ. Брюховецкій спровадивъ великій ватаги черни, прибуло й московске войско. Повстало велике замѣшане. Дехто бувъ за Сомкомъ, але большѣсть за Брюховецкимъ. Ватага Запорожцѣвъ и селянъ вынесла на рукахъ Брюховецкого, и дала ему гетьманскій знамена. Розбгавши противникѣвъ, кинулась чернь грабити майно Сомка, Золотаренка и ихъ прихильникѣвъ. Горе було тому, хто мавъ на собѣ кармазинный жупанъ.

Теперь на Украинѣ настало пановане бѣдныхъ, незначныхъ людей; але ледво стали они теперь панами, лютували ще зъ большою жестокостію, якъ попереду деякіи изъ значныхъ козаковъ. Сомкови и Золотаренкови вѣдрубали голову, а иншихъ выслали въ кайданахъ въ Москву, а зъ вѣдтамъ въ Сибѣрь. Се були першіи Украинцѣ, высланныи московскимъ урядомъ въ далекій Сибѣрь.

Зъ того часу Украина розпала ся двѣ половины (роздѣлений Дѣлпромя), и правобѣчна и лѣвобѣчна мала окремого гетьмана. Сей подѣлъ проявивъ ся и въ церковныхъ справахъ. Коли умеръ митрополитъ Денисъ Балабанъ, выбрали его наслѣдникомъ Осипа Нелюбовича-Туркальского, але московскій урядъ не признавъ его, и силъ

кувавъ ся посадити на митрополію звѣстного єпископа Методія, тільки Царгородскій патріархъ на се не згодивъ ся.

Въ свѣчнѣ 1664 р. рушивъ на Глухівъ король Янъ-Казимиръ, щобъ підчинити собі й лѣвобічну Україну, а зъ нимъ ишовъ правобічний гетьманъ Тетеря зъ козаками и Ордою. Підчасъ того походу Поляки розстріляли найзнатнѣйшого зъ лицарѣвъ Богдановыхъ, полковника Івана Богуна, підозрѣваючи его о зраду. Польскій полковникъ Маховскій спіймавъ бувшого гетьмана Выговского*) и зъ намовы Тетеря казавъ его розстріляти, мовби то вѣнъ хотѣвъ піддатися Москвѣ. Такъ само обвинувативъ Тетеря о зраду митрополита Тукальського и бувшого гетьмана Юрія Хмельницького, що сидѣвъ у монастири. Обохъ выслали Поляки въ пруску твердыню Марієнбургъ, де они просидѣли два роки. Такимъ способомъ бажавъ Тетеря позбутися всѣхъ своихъ противниківъ и забезпечити собі булаву.

Тимчасомъ нападъ Сѣрка на правобічну Україну змусивъ короля вернутися на правый бѣкъ Днѣпра, а Брюховецкій рушивъ такожъ сюды, намагаючи ся підгорнути підъ свою власть и правобічну Україну. Одначе польскій воевода Чарнецькій выперъ Брюховецкого, а войшовши до Суботова, выкинувъ зъ домовинны кости Богдана Хмельницького и Тимоша, але небавомъ самъ бувъ тяжко ранений и вмеръ.

Тетеря, побачивши, що не зможе вдержати ся при

*) Коли Выговскій зложивъ булаву, давъ єму король урядъ Київського воеводи, и вѣнъ правивъ західною частію Київщини и східною Волинію, що були тоді підъ властію Польщѣ.

гетьманско́й булава́, ви́їхавъ въ Польшу, и забравъ зъ собою окро́мъ грошей и клейно́товъ, всѣ грамоты, яки-ми були за́порученіи пра́ва Украйны. На его мѣ́сце выбра́ли козаки зъ по́дмогою Татаре́ гетьманомъ правобѣ́чною Украйны Петра Дорошенка 1665 р.

⁵ 14. Гетьманство Петра Дорошенка.

Дорошенко *) намагавъ ся безнастанно злучити роздѣлену Украйну въ одну цѣ́лость и здобути їй само́стійніи права и вольности, якихъ не хотѣла призна́ти Польша, а нехтувала ѣ Москва. Тепе́рь му́сѣвъ Дорошенко вести борбу зъ Брюховецкимъ, що́бъ здобути со́бѣ и лѣвобѣ́чну Украйну.

Ты́мчасомъ Брюховецкі́й тративъ що́ разъ больше повагу, а наро́дъ, нимъ го́рко обду́ренный и пригно́блений, вору́пивъ ся проти него. Брюховецкі́й оглядає ся тепе́рь за по́дмогою московского у́ряду. Въ осени 1665 р. по́їхавъ во́їнь въ Москву, оже́нивъ ся зъ боярскою дочкою, а ца́рь надавъ и є́му боярство и бо́гате вѣ́но. Шо́бъ дого́дити Москвѣ́, называвъ себе́ Брюховецкі́й „ца́рскимъ холо́помъ“ и ра́дивъ зни́щити пра́ва мѣ́щанъ, яко прихильныхъ Польши, присла́ти бо́льше московскихъ воево́довъ, и таке ви́ше. И спра́вдѣ въ р. 1666 во́ддавъ Брюховецкі́й московскимъ воево́дамъ всѣ́ полкові́и мѣ́ста. Воево́ды обложи́ли наро́дъ поду́шнымъ (дачка

*) Петро Дорошенко визна́чавъ ся вели́кими во́єнными здо́бностями и вже за Богдана Хмельни́цкого бувъ Прилу́цкимъ полковни́комъ, а по его сме́рти бувъ Дорошенко голо́вною по́дпорою Выговского въ его зма́ганяхъ.

ГЕТЬМАНЪ ПЕТРО ДОРОШЕНКО.

вѣдѣ каждой душѣ), выбирали дачки вѣдѣ промысловъ и вѣдѣ купецтва. На Украинѣ повстало великое зворушеніе. Навѣтъ пріятель гетьмана, епископъ Методій, розсердивъ ся за те, що гетьманъ радилъ поставити митрополита зъ Москвы, и ставъ писати на него доносы до московскаго уряду. Московскій воеводы грабили народъ и мѣщанъ, лаяли и били людей, знеславлювали жѣнокъ и дѣвчатъ, тай самъ гетьманъ, певный по́дмоги московскаго уряду, не знавъ границъ самоволь. Народъ не мѣгъ вже довше стерпѣти такои наруги и пригнобленія, и ставъ убивати московскихъ солдатѣвъ.

Тымчасѣмъ Москва глядѣла супочинку по труднѣй вѣйня зъ Польщею, и помирилась зъ нею въ р. 1667 въ Андрусовѣ*) (на 30 лѣтъ). Андрусовскій миръ роздѣрь Украину на двѣ половини. бо Днѣпро про мавъ теперъ розмежувати Москву, котро́й дѣсталась лѣвобѣчна Украина (а крѣмъ того ще Кієвъ) вѣдѣ Польщѣ, котра взяла Украину правобѣчну. Се ще больше роздратовало рускій народъ супроти Москвы, бо вѣнь бачивъ, що Москва для своей выгоды жертвуетъ найдорожшіи интересы рускаго народа, розрываетъ его єдність, за котору вѣнь тѣлько проливавъ крови.

Брюховецкій, побачивши, що розъярене на Украинѣ дѣйшло вже до самого краю, думавъ поправити дѣло, выступивши противъ Москвы. Задля того помирился Брюховецкій зъ Дорошенкомъ, щобъ зєднати собѣ его по́дмогу. 8-го лютого 1668 р. скликавъ Брюховецкій на потайну раду въ Гадячѣ всѣхъ полковникѣвъ и тамъ постановили прогнати московскихъ воеводѣвъ.

*) Андрусовѣ надъ горѣшнимъ Днѣпромъ.

Затревоживъ ся московскій урядъ такою несподѣваною зрадою Брюховецкого и выславъ войско зъ Ромодановскимъ на Украину. До Брюховецкого прийшли зъ підмогою Татаре, а зъ правобѣчної Украины ишовъ зъ своимъ войскомъ Дорошенко. Дорошенко пославъ до Брюховецкого козаковъ, щобъ вѣнь зрѣкъ ся гетьманства и приславъ на его руки гетьманскій клейноты. Одначе гордый Брюховецкій казавъ убити Дорошенковыхъ пословъ и рушивъ зъ войскомъ на Дорошенка. Тодѣ его козаки збунтувались, спѣймали Брюховецкого и завезли до Дорошенка. Дорошенко казавъ его водпроводити до табору и прикувати пѣсля козацкого звичаю до гарматы. Але розлютовані козаки кинулись на Брюховецкого, порвали на вѣмъ одѣжъ и вбили его „немовъ скажену собаку“, якъ каже лѣтописецъ, въ маю 1668. Смерть его не выликала у нѣкого найменшого жалю.

Якъ втихомирилось козацтво. збравъ Дорошенко всенародну раду и пытавъ ся: „Що теперъ дѣяти? Чи мирити ся зъ Москвою? Чи поддавати ся Польщі або султанови?“ Нарѣдъ не хотѣвъ чути про Польщу, лааявъ Москалѣвъ за ихъ папастии и бувъ за подданствомъ турецкому султанови. Дорошенко выперъ Ромодановского и цѣла Украина була теперъ въ его рукахъ. Треба було тѣлько змѣццити свою власть. Вѣнь вернувъ на правобѣчну Украину, лишаючи начальство въ лѣвобѣчній Украинѣ своему осаулови Демянови Многогрѣшному, не пѣдозрѣваючи, що Многогрѣшний тайно сприявъ Москвѣ и ждавъ лише хвилѣ пригѣднои. Та ледво выѣхавъ Дорошенко зъ лѣвобѣчної Украины, а вже князь Ромодановскій зновъ войшовъ тамъ зъ войскомъ. Въ Глуховѣ выбрали въ марци 1669 р. гетьманомъ лѣвобѣчної Украины Демяна Многогрѣшного.

16. Гетьманство Деяна Многогрѣшного.

Многогрѣшный походивъ зъ селянъ, бувъ чоловѣкъ простый, не вызначавъ ся здѣбностями и не вмѣвъ собѣ зъєднати любви народу.

Новый гетьманъ и Чернигѣвскій архиепископъ Лазарь Барановичъ вступали ся у царя за права и вольности Украинны, просили, щобъ не насылаю воеводѣвъ и салдатѣвъ, иначе царь слухавъ доносоѣвъ и подлешуваня людей, що мали толькo свои корысти и выгоды на думцѣ. Щобъ не допускати селянъ до козацтва, установлено окремый козацкій полкъ зъ 1000 людей, такъ званыхъ компанійцѣвъ, котрый мавъ за тымъ наглядати, де починають ся бунты и притишувати ихъ въ зародѣ. Такъ московскій урядъ вывышувавъ теперъ толькo упривилежованыхъ, такъ само, якъ давнѣйше робила Польша зъ козаками.

Теперъ почала ся мѣжъ обома гетьманами дволѣтна вѣйна, котра толькo спустошила Украину. Московскій вѣйска дали перевагу Многогрѣшному, а Дорошенко мусѣвъ вѣдтакъ бороти ся зъ новымъ противникомъ, бо проти него выступивъ Уманскій полковникъ Ханенко и подѣ впливомъ Польщѣ оголосивъ ся гетьманомъ правобѣчнои Украины, а зъ нимъ злучивъ ся Юрій Хмельницкій, скинувши чернечу одѣжъ. Такимъ способомъ було трехъ гетьманѣвъ на Украинѣ, двоихъ на правобѣчнои, а оденъ въ лѣвобѣчнои. Дорошенко прогнавъ Ханенка на Запороже, а Юрія Хмельницкого спѣймавъ и выславъ въ Туреччину, де его посадили въ тюрьму. Знаючи, що Турки и Татары розсердились Андрусовскимъ миромъ, закликавъ ихъ Дорошенко на подмогу. Самъ султанъ Магометъ IV. рушивъ зъ 300-тысячнымъ вѣйскомъ на Поль-

шу и зъ підмогою Дорошенка здобувъ 1672 р. Каме-
нець, вѣдтакъ облягъ Львѣвъ и змусивъ польского ко-
роля Михайла*) пристати въ Бучачи на вельми неко-
ристный миръ. Польща мустьла вѣдступити султанови По-
дѣле и правобѣчну Украинну и платити рѣчну данину
22 тысячъ червѣницъ.

Ставши единымъ гетьманомъ правобѣчнои Украинны
пѣдъ зверхностію султана, починає Дорошенко зносити
ся зъ Москвою, щѣбъ дѣстати въ свои руки и лѣвобѣчну
Украинну и общіе пѣдчинитись цареви. Тымчасомъ лѣ-
вобѣчный гетьманъ Многогрѣшний втративъ ласку у
Москвы. Вѣнъ и архієпископъ Лазарь Барановичъ вы-
магали, щѣбъ московскій урядъ вызволивъ Украинну вѣдъ
воеводѣвъ и московскихъ судѣвъ, а до того ще Мно-
гогрѣшний не вмѣвъ держати слова на припонѣ. Цар-
скимъ посламъ дорѣкавъ гетьманъ, що Москва не вмѣ
держати своихъ обѣцянокъ и що на Украинѣ не втратъ
Москвѣ. Сего було досять, щѣбъ царскій послы спѣзнали
неприхильность гетьмана до Москвы. Въ Москвѣ стали
промышляти, щѣбъ позбутись Многогрѣшного. Мѣжь
старшиною козацкою знайшлись вороги гетьмана, котрі
зложили на него доносъ, а вѣдтакъ за приводомъ обо-
ного Забѣлы схоплено Деяна Многогрѣшного и єго
брата Василя 13 марта 1672 р. и выслано въ Москву.
Тамъ засудили ихъ на смерть, хочъ не могли доказати
пѣякои вини, але царъ „помилувавъ“ и заславъ гетьмана
въ Сибѣрь зъ цѣлою родиною, де вѣнъ и вмеръ.

*) Михайло Горыбуть Вишневецкій, сынъ лютого во-
рога козаковъ, Єремы, бувъ королемъ по Янѣ-Казимирѣ вѣдъ
1699—1673 р.

17. Гетьманство Ивана Самойловича.

Ромодановскій казавъ 17 червня 1672 р. скликати раду недалеко Конотопа и vybrати нового гетьмана Ивана Самойловича, котрый бувъ генеральнымъ судією. Вѣнъ бувъ сыномъ священника, одержавъ дуже добру освѣту, але не мавъ великихъ способностей. Передъ спльнымъ клонивъ ся низенько „гетьманъ-поповичъ“, якъ его звали, а бувъ гордый и бутный зъ пѣдчинеными, до того ще ганявъ ся за выгодами и корыстями.

Якъ ставъ Самойловичъ гетьманомъ лѣвобѣчної Украйны, задумавъ такожъ пѣдгорнути пѣдъ свою булаву и правобѣчну Украйну. Задля того скликавъ вѣнъ въ 1674 р. раду въ Переяславъ, корыстующись тымъ, що Ханенко вѣдрѣкъ ся тамъ гетьманства. Козаки окликнули Самойловича гетьманомъ обохъ бѣкѣвъ Днѣпра, а вѣнъ теперъ зъ козацкимъ и московскимъ вѣйскомъ выправляє ся въ правобѣчну Украйну, щобъ здобути собѣ потвержене для свого гетьманства и нахилити Дорошенка, щобъ зложивъ булаву. Одначе се ему не повелось, дармá, що мавъ бѣльше военной силы. Тутъ треба було вести борбу не зъ однимъ Дорошенкомъ, а такожъ зъ Туреччиною и Польщею. Обѣ сѣ державы вели мѣжъ собою вѣйну за правобѣчну Украйну и люгували надъ людьми сего безталанного краю. Поляки, Турки, Орда крымска поруйнували черезъ кѣлька лѣтъ мѣста и села, пѣгнали въ полонъ богато людей, а нарѣдъ, гиблений зъ устѣхъ усюдѣвъ, цѣлыми ватагами переходить въ лѣвобѣчну Украйну, шукаючи безпечнѣйшого мѣсця для себе. Переселяють ся зъ правобѣчної Украйны не тѣлько цѣлі села и мѣста, але люднѣсть цѣлыхъ полкѣвъ, т. е. земель зъ полковыми мѣстами. Край стае пустынею, а

протягомъ трехъ-чотырехъ лѣтъ богатѣ и густо заселеніи мѣста: Ладыжинѣ, Уманѣ, Брацлавѣ, Черкасахъ, Корсунѣ, Канѣвъ и иншіи були зовсѣмъ зруйнованіи и опустѣли.

Се страшне опустошене правобѣчної Украины назвавъ рускій народъ „рушиною“ и оно зломилло на останку Дорошенка. Вѣнъ бачивъ, що для него нема иншого виходу, якъ вѣдречи ся гетьманства и покинути думку про з'єднане цѣлои Украины, за що вѣнъ боровъ ся такъ завзято цѣлыхъ десять лѣтъ. Старшина й козаки перейшли до Самойловича, народъ, розлюченый за спустошеня татарскихъ и турецкихъ войскъ, вѣдвернувъ ся вѣдъ Дорошенка, не повелось ему нахилити Москву на свою сторону и тому вѣнъ зачинивъ ся въ своѣмъ Чигиринѣ и постановивъ уступити зъ поля. Одначе не хотѣвъ вѣнъ передавати булавы въ корыстлюбивѣ руки Самойловича, а въ руки народу, щѣ его выбравъ. Порозумѣвшись зъ кошевымъ отаманомъ Иваномъ Сѣркомъ, скликавъ Дорошенко пѣдъ копець 1675 р. раду въ Чигиринѣ и зложивъ знамена гетьманьского уряду Запорожской Сѣчи, яко заступници руского народу. Се не сподобалось московскому урядови, котрый дорѣкавъ Сѣркови, що мѣшає ся въ не свои справы. Зъ початкомъ 1676 р. рушивъ Самойловичъ на Чигиринъ и змусивъ Дорошенка пѣддатись ему и зречи ся булавы въ его корысть. Такъ закѣпчивъ Дорошенко свою політичну дѣяльність, оденъ зъ найспѣбнѣйшихъ заступникѣвъ козаццины. Хочъ въ его намаганяхъ були деякѣ похибки и вѣнъ не вмѣвъ довести своего дѣла до путя, а всежъ въ Дорошенку бачимо милый образъ лицаря, щѣ боровъ ся за волю всен Украины. Не дбає вѣнъ про свои выгоды и корысти, не ганяє ся за наживою — а дбає про добро рѣдного краю; въ най-

трудвѣйшихъ хвляхъ боре ся зъ справдѣшнимъ лицарскимъ завзятемъ за волю свого рѣдного краю — и падає зъ достоинствомъ и свѣдомостію, що сповнивъ свою повинність.

Подавшись Самоїловичеві, просивъ Дорошенко, щобъ мѣгъ жити въ рѣдномъ краю и єму визначено мѣсто Сосницю, педалеко гетьманьскої столицѣ Батурна*), въ Чернигѣвщинѣ, де вѣнъ господаривъ. Одначе московскій урядъ не довѣривъ Дорошенкови и наказавъ Самоїловичу выслати єго (опѣсля й єго родину) въ Москву, нѣбы то задля порады въ справахъ вѣйны зъ Турками и Татарами. Царь давъ Дорошенкови село Ярополче, педалеко Москвы, и зъ вѣдтамъ єго вже не пустили въ Украину, хочъ сердце козацке рвало ся пѣдъ рѣдну стрѣху. Тамъ и вмеръ Дорошенко 9-го листопада 1698 р. въ 71-ѣмъ роцѣ свого вѣку.

Одначе Самоїловичъ не мавъ спокою, хочъ уступивъ Дорошенко Султанъ турецкій, дѣзнавшись, що Дорошенко подавъ ся Москвѣ, казавъ вызволити зъ тюрмы Юрія Хмельницкого, щобъ удержати свою власть надъ Украиною. Юрій (Гѣдеонъ) Хмельницкій принявъ небувалый доси титулъ князя сарматского и гетьмана запорожского и рушивъ 1677 р. зъ турецкимъ вѣйскомъ въ Украину. Зновъ полилась кровь рѣками, пѣшла нова руїна по Украинѣ, а Хмельницкій наживъ собѣ лихой славы, що зѣстала въ народнѣй памяти. Єго небавомъ убили**), а народъ переказує про него, що

*) столиця лѣвобѣчного гетьмана Украины.

**) Про смерть Юрія Хмельницкого зберегли ся вѣсти, мовѣбы Запорожцѣ єго убили; инші зновъ кажуть, що Поляки выкололи єму очи, то зновъ, що Турки єго удушили.

тѣбы то земля его не приймає, и вѣтъ буде блукати ся до суду-вѣку.

Война турецка скѣнчилась безъ корысти для Москвы а зъ великою шкодою Украины. Въ 1681 р. помирились Турки зъ Москалями въ Бахчисараю*). Кнѣвъ зъ околичными мѣсточками и лѣвобѣчною Украинною лишивъ ся Москвѣ, а край мѣжь Богомъ а Днѣпромъ мавъ остати пустынею, щѣ розмежувала Московщину, Польшу и Туреччину. Такъ розшарпано Украину на три части: всхѣдна належала до Москвы, полуднево-захѣдна до Польщѣ, а полуднево-схѣдна до Туреччины. До кого належить Запороже — не рѣшено. Царь вымовивъ собѣ у хана крымского Запороже, одначе султанъ на хотѣвъ признати Запорожа займищемъ царя. Правобѣчь Днѣпра упадає панованє козацтва, а всѣ знагання пѣзнѣйшѣ, щѣбъ его воскресити, проминули безъ слѣду.

Тымчасомъ умеръ царь Федоръ**) а Московщиною стала правити царѣвна Софія, одначе всѣмъ орудувавъ енъ любимецъ, князь Гѣлицинъ. Польша помирилась (1686 р) зъ Москвою, щѣбъ втягнути єѣ до вѣйны зъ Турками и Татарами, хочъ Самойловичъ сего вѣдраджувавъ. Розпочалась довголѣтна вѣйна зъ Турками. Гѣлицинъ рушивъ зъ 100-тысячнымъ вѣйскомъ въ степы, щѣбъ завоювати Крымъ, а до него мусѣвъ пристати Самойловичъ зъ 50 тысячами козацкого вѣйска. Одначе похѣдъ не вдавъ ся, бо Татаре выпалили степы; не було

*) Бахчисарай — столиця хана въ полудневѣмъ Крыму.

**) По смерти Олексѣя Михайловича (1654—1676) царювавъ его сынъ Федоръ (1676—1682).

поживы для коней, годъ було дальше йти. Невдачу походу зваливъ Голіцинь на Самойловича, пѣбы то вѣнъ давъ таку пораду Татарамъ. Голіцинь не любивъ Самойловича за те, що вѣнъ приятелювавъ зъ его ворогомъ, Ромодановскимъ, отже й легко прийшлося ему позбутися Самойловича. Старшина подала доносъ на гетьмана, бо всѣ его не злюбили. Самойловичъ якъ ставъ гетьманувати, розживъ ся, ставъ гордымъ и неприступнымъ, ласымъ на богатства, и ще нѣколи на Украинѣ не було такихъ пѣдкупѣвъ, якъ за него. Нарѣдъ сподѣвавъ ся, що знесуть податки, якѣ позаводили воеводы за Брюховецкого, а тимчасомъ податки ще побѣльшали.

Зъ Москвы прийшовъ наказъ, щобъ Самойловичу вѣдѣбрано гетьмансьвто, а его приставити въ Москву. Голіцинь увязнивъ Самойловича 24 липня 1687 р. и выславъ въ Москву, а зъ вѣдтамъ пѣслали его въ Тобольскъ на Сибѣрь, де вѣнъ и вмеръ 1690 р. Его велике майно забрали въ половинѣ до царского скарбу, а решта пѣшла по рукахъ. Голіцинь наказавъ заразъ на другій день приступити до выбору нового гетьмана. При сѣй нагодѣ вымовыла собѣ старшина, щѣ орудувала землями, у московского уряду право судити своихъ пѣдданныхъ, брати вѣдъ нихъ дачки и накладати работы. Землѣ старшины козацкои, владыкъ и монастырѣвъ мали бути вѣльий вѣдъ войсковыхъ поборѣвъ. Такимъ способомъ починалось панованѣ нового паньства, щѣ накладало нову панщину на рускій нарѣдъ. До тыхъ умѣвъ доложивъ ще московскій урядъ свою статью, котра показувала, що Москва намагала ся зѣлляти рускій нарѣдъ въ одно зъ московскимъ. Гетьманъ и старшина козацка мали обовязокъ зѣединити нарѣдъ рускій зъ московскимъ, отже повинний такожъ дбати, щобъ

Украицѣ входили въ подружа зъ Москалями, щобъ Украинцѣвъ уважали зъ Москалями за оденъ народъ.

Дня 25 липня 1687 р. збѣралась козацка рада и выбрала гетьманомъ Мазепу.

18. Гетьманъ Иванъ Мазепа.

Мазепа походивъ зъ шляхоцкои православної родини зъ правобѣчної Украини, и бувъ дворакомъ у короля Яна Казимира. На свѣй часъ бувъ Мазепа освѣченимъ чоловѣкомъ. Вступивши вѣдтакъ до козацтва, служивъ у Тетерѣ, а за Дорошенка осягнувъ важный урядъ генерального писаря. Опѣсля перейшовъ до Самойловича и виховувавъ его дѣти, а небавомъ ставъ генеральнымъ осавуломъ, то є найважнѣйшимъ урядникомъ по гетьманѣ. Їздивши зъ порученя Самойловича въ Москву, вмѣвъ Мазепа пѣдмѣститися Голіцину, и такъ здобувъ собѣ опѣсля гетьманську булаву.

На Украинѣ вела ся борба, якъ вже було попереду (стор. 198) згадано, мѣжь „значными“ козаками и черпїю. До значныхъ належали заможнї люде, старшини козацкї, щѣ чвапили ся родовымъ походженємъ, та орудували землями, призначеными для ихъ уряду. Чернѣ складала ся зъ простыхъ, убогихъ козаковъ, а до неї горнула ся и маса поспѣльства (простого народу), щѣ не належала до козацтва, але добивала ся рѣвноправности зъ козаками.

Мазепа, проживши молодїй вѣкъ въ Польщи, перенявъ ся шляхоцкими поглядами и зразу виявивъ свои паньскї хитрощѣ, супротивнї змаганямъ народу. Та щѣбъ заслужити собѣ прихильнѣсть московского уряду

и вдержати ся на добутомъ гетьманствѣ, мусѣвъ Мазепа выступати проти змаганямъ народнои масы. Московскій урядъ приславъ ему навѣтъ яко прибоchnу сторожу полкъ стрѣльцѣвъ, щобъ гетьманъ бувъ безпечный передъ народомъ. Якже царѣвна Софія утратила власть, а ея любимецъ Голіцинъ пошовъ на вигнане, и якъ на царскомъ престолѣ засѣвъ Петро Великій (1689—1725 р.), умѣвъ Мазепа такъ приподобатись царевнѣ и ему поддѣшуватись, та при всякій нагодѣ выставляти свою вѣрность, що царь уважавъ его щиропринхильнымъ слугою.

Въ правобѣчноій Украинѣ почало після Бахчисарайского мира (стор. 223) зновъ розростатись козацтво, а до того найбільшъ причинивъ ся славный лицарь Семень Палѣй. Вонъ походивъ зъ Борзни въ лѣвобѣчноій Украинѣ, бувъ на Запорожѣ, а прийшовши въ правобѣчну Украину, ставъ Бѣлоцерковскимъ полковникомъ и поселивъ ся въ мѣстѣ Хвастовѣ. Палѣй придбавъ собѣ прихильность народу, бо бажавъ народови волѣ и намагавъ ся правобѣчну Украину злучити зъ лѣвобѣчною и зъ Запорожемъ. До него стало збѣгатись багато людей зъ Волини, Полѣся и лѣвобѣчнои Украини. Одне правобѣчне козацтво мало не легку борбу не тѣлько зъ Польщею и Татарами, але й зъ Москвою, котра вымагала, щобъ правобѣчне козацтво не задирало ся зъ Польщею. Царь Петро воювавъ тодѣ зъ Шведами, и ему було потреба подмоги Польщѣ. А до того ще й Мазепа боявсь, щобъ Палѣева козацчина зъ Запорожцями и лѣвобѣчною чернію не знесла тыхъ паньскихъ порядковъ, якѣ вже почали закорѣнюватись и на лѣвобѣчноій Украинѣ, — щобъ не скинула его зъ гетьманства за его шляхоцтво, та не выбрала гетьманомъ Палѣя. Мазепа славъ доносы на Палѣя московскому урядови, заманивъ его вѣдтакъ до себе и увяз-

тивъ, та по́славъ въ Москву, а царь заславъ Палѣя въ Єписейскъ, на Сибѣрь (1704 р.).

Такъ зъ підмогою московского уряду позбувъ ся Мазепа свого противника, щѣ выступавъ проти шляхоцкому ладови на Украинѣ.

Небавомъ по́сля того рушивъ славный воевникъ, король шведскій, Карло 12-ый, щѣ воювати зъ царемъ Петромъ. Сею нагодою постановивъ покорыстуватись Мазепа, щѣ вызволити ся зъ підъ желѣзної руки царской, котра що разъ важше налягала на Украинну. Мазепа яко Украинецъ плекавъ и голубивъ въ собѣ бажанє політичної самостѣйности и окреминости свого краю такъ само, якъ и попередники его, украиньскій гетьманы. Вѣнъ бачивъ такъ, якъ и вся старшина козацка, що московска самодержавна власть наважила ся що разъ бѣльше обмежувати, а на останку занепастити та знести правѣ и всякѣ вольности Украинны. Въ Києвъ почавъ московскій урядъ будувати твердыню около Печерской Лавры, и гонивъ козаковъ до земляныхъ робѣтъ, а московскій салдаты, щѣ мовъ сарана налетѣли въ Украинну, обходили ся зъ народомъ гордо и люто. Мазепа просивъ отже у Карла помочи и вызволеня украиньского народу зъ тяжкого московского ярма, и обѣцявъ ему дати на підмогу козацке вѣйско. Рѣвночасно писавъ Мазепа до козацкихъ старшинъ, що „ворогъ хоче затягнути насъ (гетьмана) и всю старшину въ свою тираньску неволю, выкорѣнити ния запорожке и повернути всѣхъ въ драгоны и салдаты, а цѣлый украиньскій народъ закрѣпостити въ неволѣ“.

Запорожцѣ такожъ радо корыстувались нагодою вѣйны шведской, щѣ повстати проти Москвы, бо московскій урядъ такъ само почавъ имъ робити всякѣ

перепоны, якъ колись Польща. Надъ рѣкою Самарою п понизше почала Москва ставити твердынь (якъ Польки поставили колись Кудакъ), щобъ посполитый народъ не виходивъ на Запороже. Запорожцѣ жалувались, що терплять шкоды въ вольностяхъ, здобывахъ и промыслахъ. Они бачили, якъ зъ підмогою царского уряду зростало паньство на Украинѣ. Кошевий Кость Гордієнко прийшовъ до Шведовъ, котрі вступили въ Украину, зъ 5.000 Запорожцѣвъ, и голосивъ загальну козацщину, то є, щобъ на Украинѣ не було старшини, а щобъ весь народъ бувъ вольными козаками якъ у Сѣчи.

Народъ посполитый не приставъ одначе до намагання Мазепи, и бувъ єму зовсѣмъ неприхильный. Интересы народу були зовсѣмъ противні интересамъ козацкихъ старшинъ и всѣхъ знатныхъ людей зъ козацщини. Народъ хотѣвъ повнои рѣвноправности, загального козацтва, а не такои волѣ, щобъ упривилеюваний станъ козацкихъ старшинъ, подобно якъ польска шляхта, орудувавъ цѣлымъ краємъ.

Не сповнилася надѣя, яку королеви шведскому, Карлови, зробивъ Мазепа, бо той не мѣгъ єму привести бѣльше якъ 5.000 козацкого войска. Тымчасомъ царь дѣзнавшись, що Мазепа накладає зъ Шведами, выдавъ маніфестъ (письмо) до всего украинского народу, и звѣщавъ въ нѣмъ, що гетьманъ хоче вѣдати Украини подъ польске панованє, та приказавъ козакамъ зѣхати ся въ Глуховъ, и выбрати нового гетьмана „вольными голосами“. А щобъ здобути собѣ прихильность народу, знѣсъ царь симъ маніфестомъ всѣ податки, заведеніи Мазепою. 6-го листопада 1708 р. зѣбралась рада въ Глуховѣ и выбрала гетьманомъ Стародубского полковника Ивана Скоропадского. До того ще зга-

давъ царь славного лицаря Палѣя, щбъ мучивъ ся на далекому Сибѣрѣ, вызволивъ его и тымъ ще ббльше зъєднавъ собѣ прихильность простого народу. 27-го червня 1709 р. царь Петро побивъ Шведбвъ пбдѣ Полтавою, а Карло и Мазепа мусѣли втѣкати въ Туреччину. Небавомъ и вмеръ тамъ Мазепа 18-го марця 1710 р. въ Варинци, коло Бендеру, надъ Днѣстромъ, а король шведскій казавъ его поховати въ монастири св. Юрія, коло Галача надъ Дунаємъ.

19. Наказный гетьманъ Павло Полуботокъ.

Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що дѣялось въ свѣтѣ,
Чия правда, чия кривда
И чїи мы дѣти.

Т. Шевченко.

Новый гетьманъ Скоропадскій зачавъ свбй урядъ давнымъ звычайемъ вбдѣ того, що подавъ до царя Петра просьбу, щббъ вернути козакамъ давнїи правá, а народови, зруйнованому довгою вбйною и постоемъ московскихъ салдатбвъ, дати деякїи пбльги. Одначе царь не тблько не выслухавъ сен просьбы, а ще ббльше обмеживъ правá козацкїи и зробивъ починъ до знищення гетьманскои власти Гетьманъ мавъ теперъ дбстати указы вбдѣ мїнїстрбвъ царскихъ*), не мбгъ самъ

*) Тымъ показавъ царь Скоропадскому, що вбнъ повиненъ запобѣгати ласки царскихъ любимцѣвъ, мѣжъ котрыми вызначавъ ся Меншиковъ.

назначати и скидати старшинъ и полковникѣвъ безъ вѣдомости московскаго стольника (урядника царскаго) Измайлова, котрый мавъ теперъ бути при гетьманѣ и наглядати надъ ладомъ и спокоємъ въ Украинѣ. Окрѣмъ того велѣвъ царь прислати десять тысячъ козако́въ, щобы копати каналъ во́дъ Волги до Дону, а черезъ пять лѣтъ по́знѣйше казавъ зновъ прислати 10 тысячъ козако́въ на роботу каналу Ладожскаго коло новон столицѣ царскон, Петербурга.

Такъ все мусяло по́датись самовластнѣй воли царя, одні́ то́лько Запорожцѣ не угнулись и не дали ся навѣтъ царскимъ обѣцанками заманити. Деякі́ зъ нихъ по́шли за королемъ шведскимъ, а всѣ инші́ по́сля зруйнованя Старон Сѣчи^{*)} зъ розказу царскаго московскимъ войскомъ, поселились понизше устя рѣчки Каменки, а потѣмъ коло Олешокъ (стародавне руске мѣсто Олеше) и такъ перейшли по́дъ крымскаго хана^{**)}.

Въ сѣчн 1722 р. поѣхавъ Скоропадскій въ Мос-

*) въ тѣмъ мѣсци вливае ся въ Днѣпро рѣчка Чорталикъ.

**) Коли опѣсля Москвѣ потреба було Запорожцѣвъ для войны зъ Турками, позволивъ московскій урядъ вернути имъ на давне мѣсце и тодѣ Запорожцѣ недалеко Старон Сѣчи заложили Нову Сѣчь надъ рѣчкою Пѣдиольною. Одначе не вернено имъ ихъ земель, такъ званыхъ „вольностей“, а на нихъ почавъ московскій урядъ закладати твердыні́ й оселѣ и роздавати Москалямъ, Сербамъ и и. Зъ того повстали суперечки Запорожцѣвъ зъ чужинцями о границѣ. Въ р. 1774 высылали Запорожцѣ останній разъ своихъ депутатѣвъ въ Петербургъ и вымагали, щобъ имъ вернено дави́и землѣ, але надарю.

кву зъ поклономъ до царя „всероссійскаго“ (такъ писавъ ся Петро послѣ скѣнченія шведской войны) и нагадавъ цареви про давній права и вольности козацкѣй, одначе замѣсть пѣльги дѣждавъ ся гетьманъ нового лиха для У-краины. Царь установивъ въ Глуховѣ, тогдѣшней столицѣ

НАКАЗНЫЙ ГЕТЬМАНЪ ПАВЛЮ ПОЛУБОТОКЪ.

лѣвобѣжной Украины „Малороссійску коллегію“, то е урядъ, зложеный зъ шести штабовыхъ (высшихъ) офицеровъ московскихъ, а головою той коллегіи бувъ бригадиръ (генералъ) Веляминовъ. Украинною, котру московскій у-рядъ называвъ теперъ „Малороссією“, правила малоро-

сійска колегія, она зносила ся зъ царскимъ сенатомъ (радою) и давала приказы гетьманови. Се нещасте налягло важкою журбою на старого гетьмана и загнало его въ могилу. Скоропадскій умеръ 3-го липця 1722 р.

Посля смерти Скоропадского назначивъ московскій сенатъ (бо царь бувъ тодѣ на войнѣ зъ Перзами) наказнымъ гетьманомъ (тымчасовымъ заступникомъ) Черниговского полковника, Павла Полуботка, и приказавъ ему и старшинамъ козацкимъ, въ усѣхъ справахъ вѣдносити ся до бригадира Веляминова. Новый гетьманъ и козацтво домагались черезъ своихъ пословъ, высланныхъ въ Петербургъ, царской згоды на выборъ гетьмана вѣльными голосами послѣ козацкаго звычайу, одначе не осягнули нѣчого, а московскій урядъ велѣвъ присылати зновъ пять тысячъ козаковъ на роботу въ Ладугу, а 12 тысячъ козаковъ, щобъ укрѣпляли границѣ вѣдъ Крыму и Перзіѣ. На нову просьбу про выборъ гетьмана, подъ котрою бувъ подписаный и Полуботокъ, вѣдповѣвъ царь Петро, що перше мусить вѣнъ найти способного и вѣрного чоловіка на гетьманьскій урядъ, а поки-що мають всѣ слухати колегій въ Глуховѣ. Царь позволивъ усѣмъ, що невдоволені старшиною, жалити ся передъ колегією. Тымъ хотѣвъ царь нѣбы показати свою прихильность до народу и обезпечити его передъ кривдами старшинъ козацкихъ, але що инше було у него на думцѣ.

Царь вказувавъ вѣдому вже стежку доносѣвъ, щобъ тымъ роз'єднати нарѣдъ зъ старшиною. Знайшлись разъ люде, що зъ усѣхъ усюдовъ посыпали доносами въ колегію на старшинъ и на самого Полуботка. Наказный гетьманъ выдавъ тодѣ універзалъ и взывавъ нарѣдъ слухати свого уряду. На засѣданю колегій накинувъ ся Веляминовъ на Полуботка за те, що безъ

его дозволу розсилає універзали и закричавъ грѣзно : „Я бригадиръ и президентъ (голова) колегіѣ, а ты щѣ передо мною ! Я тебе такъ зѣгну, що й другій трѣснуть ! Царь наказавъ вже змѣнити вашій давній порядки, а завести новій.“ Старшина выслаа жалобу до царя на Веляминова за таку зневагу правъ козацкихъ и поваги гетьмана, а Веляминовъ и собѣ писавъ, що гетьманъ самовѣльно розсилає універзали и гнобить нарѣдъ всякими поборами.

Тодѣ Петро завѣзавъ Полуботка и старшину козацку до Петербурга. Тамъ упали они на колѣна передъ царемъ и просили помиловати Украинну, пригноблену Веляминовымъ, але розлюченый царь прогнавъ ихъ, назвавши зрадниками и вѣроломными. Вѣдтакъ взяли ихъ на слѣдство московскій урядники и обвиняли на пѣдставѣ доносовъ, що гетьманъ самовѣльно розсилає універзали; збирає податки, вѣдбирає церковній землѣ и таке инше. Полуботокъ доказувавъ смѣло, що се тѣлько злобій доноси, бо за нимъ не було нѣякои вини. Одначе царь велѣвъ его и товариштѣвъ посадити въ новѣй Петро-павловскѣй твердинѣ 10-го листопада 1723 р. Та поки ще постигла Полуботка та гѣрка доля, дѣставъ царь при выходѣ зъ церкви нову просьбу зъ Украинны. Царь розсердивъ ся и ставъ передъ усѣма лаяти козацку старшину. Тодѣ-то, якъ кажуть, промовивъ Полуботокъ до царя такі слова : „Знаю и бачу, царю, що ты хочешъ знѣвечити нашъ рѣдний край, всѣ нашій правѣ и вольности, затверженій твоими попередниками и тобою. Ты засылаєшь нашъ нарѣдъ на тяжкій работы, принушуєшь вѣльныхъ козаковъ мовѣбы невѣльничковъ копати каналы... Ты вѣдбираєшь вѣдъ насъ наше найдорожнѣе право, выбирати собѣ вѣльными голосами гетьмана и старшину. Замѣсть нашихъ судовъ наславъ ты

московскихъ урядникѣвъ, щѣ не знаютъ нашихъ правъ, вольностей и звичаѣвъ и кривдять нашъ народъ та гордуютъ нами. Погамуй ся, царю, не буде тобѣ корысти зъ народу и краю зруйнованого! Чи сежь буде слава для тебе, панувати силою надъ невольниками?! Чи не бѣльша тобѣ слава бути володаремъ и батькомъ вольного народу, готового проливати кровь за твою славу? Знаю, що насъ дожидаютъ кайданы, але поки я живой, говорю тобѣ правду. Ты, царю, мусишь колись дати вѣдповѣдь передъ Царемъ всѣхъ царѣвъ, передъ всемогучимъ Богомъ за погибель нашу и нашего народу“.

Почувши такі слова, велѣвъ царь увязнити Полуботка и его товариштѣвъ, и посадити въ Петро-павловску твердыню 10 листопада 1723 р. Та не довго мучивъ ся въ темниці гетьманъ, щѣ такъ горячо любивъ свой край и народъ и смѣло стоявъ за его споконвѣчнї права и вольности. Коли царь дѣзнавъ ся, що Полуботокъ умирає, пѣславъ ему лѣкаря, одначе гетьманъ не принявъ его. Тодѣ самъ царь прийшовъ, просивъ, щѣбъ Полуботокъ простивъ усе, що ему заподѣяно, та принявъ лѣки. Одначе Полуботокъ вѣдповѣвъ: „Нѣ, царю! Ты не въ силѣ вже повернути гаснуче житє! Я не чую до тебе нѣякон вражды. Але небавомъ Петро и Павло стануть на судъ передъ Праведнымъ Судією! Вѣнь ихъ розсудить“. Полуботокъ умеръ зъ початку нового 1724 року, а зъ початку 1725 року умеръ и царь Петро.

20. Зруйнованє Запорожскои Сѣчи.

Се той той Первый*), що розпинавъ
Нашу Украинну,
А Вторая**) доконала
Вдову-саротину.

Т Шевченко.

Въ роцѣ 1762 стала царювати въ Росіи (якъ то-дѣ звалась Московщина) Катерина II., а головнымъ еи порадникомъ и любимцемъ бувъ князь Григорій Потемкинъ. На Украинѣ вже за царя Петра надломлено силу козацтва и підгорнено его підъ власть царску. Цариця Катерина пішла дальше тою стежкою, яку вказавъ царь Петро, и выдала 10-го листопада 1764 р. манифестъ, котрымъ ще за житя останнього гетьмана, Кирила Розумовского †), знесла урядъ гетьманскій на Украинѣ по всѣ часы. Такъ скѣнчилась Гетьманщина ††). Автономічну колісь Украинну, звану теперъ „Малороссією“, цариця подѣлила на губерніѣ, якъ всѣ инші провінціѣ російскій и назначила генералъ-губернаторомъ Румянцова. Одначе урядъ московскій бачивъ, що доси не буде мѣгъ орудувати Украинною по своѣй волі, поки ще будуть въ Сѣчи незалежні коза-

*) Царь Петро I. Великій (1689—1725).

**) Цариця Катерина II. (1762—1796).

†) Кирило Розумовскій бувъ любимцемъ царицѣ Єлисаветы (1741—1761), дочки Петра Великого, и она надала ему титулъ графа.

††) Гетьманщиною звала ся Украина тому, що була підъ властію гетьманѣвъ.

ки-Запорожцѣ. Вже царь Петро казавъ зруйнувати Стару Сѣчь, а вѣдтакъ позабравши Запорожцямъ ихъ „вольности“, то є ихъ землѣ, починає московскій урядъ закладати тамъ твердыні и насилати до нихъ московскій войска, щобъ такъ станути въ сихъ земляхъ певною ногою. На земляхъ, щѣ вважали ся доси запорожскими, осѣдають закликуваніи московскимъ урядомъ поселенцѣ (колоністы) Сербы, Москалѣ и иншіи чужоземцѣ зъ рѣжнихъ краївъ и народѣвъ, и займають підъ управу ту землю, де стояли козацкїи зимовики, де випасали ся козацкїи табуны, де самї Запорожцѣ проживали рыболовею и иншими промыслами та вѣдбивались вѣдъ Татарь. Сей край назвавъ опѣсля московскій урядъ Новою Сербією. Затревожились Запорожцѣ, що цариця не позваляє имъ селитись на сихъ новихъ земляхъ, а тѣлько закликала замыхъ заграничныхъ заволокъ зъ очевиднымъ замѣромъ підкосити силу и значѣне Запорожа. Змѣркували они, що „Москаль хоче Запорожцѣвъ въ мѣшокъ убрати“ та тѣлько надумує ся, якъ бы сей мѣшокъ добре завязати. Отъ и стали Запорожцѣ сихъ непрошенихъ поселенцѣвъ пзъ своихъ земель проганяти, а тимчасомъ (1774 р.) высылають своихъ депутатѣвъ до царицѣ, щобъ она ихъ правъ споконвѣчныхъ не пехтувала, и забранїи землѣ вернула. Они покликувались на свои грамоты, на універзалы Богдана Хмельницкого и Переяславскїи статѣи та на царскїи присяги, и тимъ доказамъ нѣхто зъ царскихъ сенаторѣвъ не мѣгъ суперечити. Цариця обѣщала вырядити на мѣсце комісію, котрабъ розглянула права Запорожцѣвъ, а тимчасомъ на земляхъ запорожскихъ селились що разъ далыше и далыше чужїи заволоки и небавомъ підъ бокомъ Запорожа повстала нова губернія Азѣвска.

Ходили Запорожцѣ по Петербузѣ вѣдъ царицѣ до сенату, вѣдъ сенатора до сенатора зъ поклонами и пода-рунками; подкупниѣ московскѣ дворянство манило Запорожцѣвъ надѣями на ихъ правѣ, а тымчасомъ князь Потемкинъ, що колись власпоручнымъ письмомъ просивъ кошового, вписати его мѣжъ Запорожцѣвъ, готовивъ Запорожу иншу долю. Потемкинъ, побачивши, що Запорожцѣ твердо-стоять при своихъ правахъ, подавъ царици гадку зруйнованя Сѣчи. Царица выдала приказъ, добути Сѣчь и все Запороже збройною рукою.

Потемкинъ выславъ генерала Текелія*) 25-го мая 1775 р. на Сѣчь зъ великимъ войскомъ**), зложенымъ зъ Москалѣвъ, Молдаванъ, Угровъ и иншихъ чужинцѣвъ. Дня 4 (16) червня подступивъ Текелій подъ Сѣчь, окруживъ еѣ зѣ всѣхъ сторѣнь войскомъ и гарматами та-завѣзвавъ до себе кошового Калынишевского и козацку старшину. Старшина, побачивши, що Сѣчь доокола о-кружена войскомъ, явилась у Текелія. Тодѣ велѣвъ Текелій Калынишевского и старшину увязнити и выславъ въ Петербургъ, а вступивши въ Сѣчь, занявъ еѣ московскимъ войскомъ. Теперъ почали Москалѣ списувати и грабувати запорожскѣ добрѣ, военнѣ припасы, вой-скову касу и т. п. Такожъ забрали майно кошового.

*) Кажуть, що Текелій бувъ Сербинъ, одначе певнѣй-ше бувъ вѣнъ Угоръ.

**) Въ Сѣчи було 10.000 Запорожцѣвъ и 20 гарматъ, а Текелій провадивъ на нихъ 8 полкѣвъ кѣнницѣ, 20 гузар-скихъ и 17 драгуньскихъ шкадрѣвъ, 10 цѣхотныхъ и 13 доньско-козацкихъ полкѣвъ. — Се була Нова Сѣчь надъ-рѣчкою Подпольною, на майданѣ, що звавъ ся Красный Кутъ. Тутъ сидѣли Запорожцѣ вѣдъ 1734 р.

Камышневського и козацкихъ старшинъ, а богато козаковъ арештували и вѣдали по́дъ судъ вѣйсковый и розѣслали по рѣжныхъ твердыняхъ. Вѣдтакъ оголосивъ Текелій Запорожцямъ волю царя: що вѣйско запорожске зносить ся, а кождый козакъ може вернутись до своєї родини, звѣдки прийшовъ, або остати ся въ „Новороссію“ (такъ звавъ ся теперъ Запорожскій край), але не инакше, якъ инші мешканцѣ сего краю, то є они могли служити у вѣйску або бути звичайними селянами. Выключені були тѣлько старшини козацкі, що попали у гнѣвъ царя. Зъ продажи заграбленихъ маєтностей запорожскихъ збравъ Текелій 29.912 рублѣвъ. Вѣйскову артилерію, касу и часть запорожского архіву (збѣръ старшинныхъ грамотъ) выслано въ Петербургъ. Сѣчь зовсѣмъ зруйновано; пушкарню засыпано, курені розѣбрано, навѣтъ могильні хресты, памятники и дзвѣницю збурено и знищено. Покровску церкву обдерто зъ украшень, не рушено однихъ хіба мурѣвъ. Сѣчь перемѣнилась опѣсля въ село Покровскѣ. Зѣ славного Запорожа лишились тѣлько ровы, валы, поломані хресты та розрыті могилы!

Тымчасомъ коли Текелій такъ заходивъ ся коло Сѣчи, выбралось тайкомъ около 5000 Запорожцѣвъ, що не хотѣли пѣдлагати москoвскѣй кормизѣ, и поплыли Днѣпромъ въ Туреччину. Зъ дозволу султана заложили они Задунайску „Сѣчь“ на островѣ дунайскѣмъ (Гедриллі-Богазы). Маніфестомъ зъ 5 (17) сернія 1775 р. оповѣстила Катерина II. цѣлу Росію про зруйнуванє Сѣчи, про знищенє коша и самого навѣтъ имени „вѣйска запорожского низового“. Колижъ опѣсля зновъ потреба було козакѣвъ для вѣйны зъ Туреччиною, ставъ Потемкинъ набирати козакѣвъ въ полки пікінерскі (1775), а потѣмъ закликавъ Запорожцѣвъ въ пове вѣй-

ско, котре назвавъ урядъ московскій вѣйскомъ Чорноморскимъ (1789 р.) и назначивъ ему землѣ мѣжъ Богомъ, Дибстромъ и Чорнымъ моремъ (1790 р.). Якъ же цариця помирилась зъ Турками, велѣла Чорноморскимъ козакамъ выбиратись надъ рѣчку Кубань*) (1792 р.). Зъ того часу и доси сидять тамъ Чорноморскій козаки, а педавно урядъ московскій перемѣшавъ ихъ зъ козаками московскими и утворивъ зъ того Кубаньске вѣйско.

Такъ упала остання твердыня свободы и волѣ Украинны-Руси, а тодѣ вже цариця Катерина могла спокѣйно заводити московскій порядки на Украинѣ. Въ р. 1783 завела цариця крѣпацтво, то є неволю пѣдданчу, и роздала зъ землями сотнѣ тысячъ селянъ и козаковъ украинськихъ въ пѣдданство великимъ и малымъ папамъ, котрѣ звали ся дворянами. Якъ давнѣйше рускій бояре и вельможѣ, заманеніи выгодами и корыстями та свѣтлостію и величностію польского королѣвского двора, покинули свѣй нарѣдъ, свою рѣдну мову и предковскій звычаѣ и стали Поляками, такъ и тутъ значнѣй козаки (козацкѣ старшини) и останки православной шляхты руской, щѣ пристаа до козацтва, приманюванѣ выгодами и корыстями, царскою ласкою и вѣдзпаками, покинули свѣй рускій нарѣдъ, свою рѣдну мову и звычаѣ, стали дворянами и змосковщились.

21. Гайдамаччина (Колѣѣвщина).

Коли въ правобѣчнѣй Украинѣ пѣдъунало козацтво (сторѣ. 223), то захѣднѣй рускій землѣ перейшли пѣдъ

*) Кубань вливає ся до Чорного моря.

необмежену власть Польщѣ, а шляхта орудувала ними зовсѣмъ пося своєю волѣ. Здавалось, що після упадку козацтва, котрі протягомъ майже двохъ сотъ лѣтъ боролося зъ шляхоцкимъ ладомъ и не одно ще сипняло необмежену власть шляхты, польско-шляхоцкій ладъ буде мѡгъ зовсѣмъ певно змѡцнити ся въ рускихъ земляхъ, та що народъ рускій, зложеный зъ безправного селянства и збѣдпѣлого мѣщанства, не буде вже добивати ся своихъ людскихъ и політичнихъ правъ. Одначе та самоволя дѣдичѣвъ надъ по́ддаными селянами, непогамована слабою властію королѣвскою, викликувала середъ тої масы народу опѡръ, котрый вѡдъ часу до часу проявляє ся въ рѡжнихъ сторонахъ рускихъ земель по́дъ властію Польщѣ, и обгортає що разъ ширшій области. Уже зъ початку 18-го столѣтя повстають бѡльшій або меншій ватаги, зложені зъ селянъ, мѣщанъ, жовнѣровъ а навѣть дробныхъ шляхтичѣвъ и духовныхъ людей и починають розбишакій походы, а грабуване майна вельможъ, дѣдичѣвъ и богатыхъ людей се зразу єдина ихъ цѣль. Але опѡсля появляются ся втѣкачѣ-селяне, Запопорожчѣ, охотники зъ мѣщанъ и лѣвобережныхъ козакѡвъ. Всѣ невдоволені тымъ, що дѣдичѣ гноблять своихъ по́дданныхъ, пристають до тыхъ ватагъ и звертають свои напады найбѡльш на паньскій маєтності. Тутъ проявляє ся намагане вызволити ся зъ того пригноблення. Такі ватаги звали ся гайдамаками, а грабуючи и руйнуючи паньскій дѡбра, выступають они и проти польско-шляхоцкому ладови, якій наставъ по рускихъ земляхъ. Такі проявы гайдамаччины бачимо зъ початку 18-го столѣтя на Волини, майже въ тѡмъ самѡмъ часѣ на Подѡлю а вѡдтакъ и на Карпатскѡмъ Подгѡрью зъ назвою опрышкѡвъ, о чѡмъ вже була поперду згадка (стор. 131). Ще ширше розвинула ся гайдамаччина

въ степовѣй, вылюдненѣй тодѣ Украинѣ, именно въ Киѣвщинѣ и Брацлавщинѣ и тутъ находятъ гайдамаки подпору въ монастыряхъ, котры неприхильно дивились на те, що урядъ польскій попиравъ розширене униѣ и католицкои вѣры. Такимъ способомъ гайдамаччина окрѣмъ первѣстною розбишацкои цѣхи прибрала цѣху суспѣльно-народнои и релігійнои борбы. Головнымъ проводиремъ гайдамаччины являе ся Максимъ Залѣзнякъ (1768 р.), Запорожець и бувній послушникъ Мотриненського монастыря, коло Чигирина (игуменъ того монастыря, Мелхиседекъ Яворскій, бувъ ревнымъ оборонцемъ православія проти униѣ и католицкои вѣры). Залѣзнякъ зѣбравъ велику ватагу, зложену зъ Запорожцѣвъ и гайдамакъ и выправивъ ся въ страшный похѣдъ по Киѣвщинѣ, руйнуючи мѣста, села, панскіи двори и замки, мордуючи шляхту и жидѣвъ. Найстрашнѣйшимъ дѣломъ сего гайдамацкого повстанія була Уманьска рѣзня. Мѣсто Умань належало до графа Потоцкого, котрый мавъ придворныхъ козаковъ. Одначе сї козаки перейшли зъ своимъ сотникомъ Гонтю до Залѣзняка, добули зъ нимъ мѣсто Умань и вымордували мало-що не всѣхъ людей. Гайдамаки окликнули Залѣзняка своимъ отаманомъ, а ватаги его щоразъ збѣльшали ся утѣкачами зъ панскихъ дѣбръ. Немѣчна тодѣ внутрѣшнимъ розладомъ Польша усмирила се повстаніе зъ пѣдмогою московского вѣйска, присланого царицею Катериною II. пѣдъ проводомъ генерала Кречетникова. Гонтю и иннихъ гайдамакъ покарали лютою смертію. Часы тѣ, звѣстніи въ народныхъ переказахъ пѣдъ назвою колѣвѣщини.

Се було останне крѣваве намаганіе, останній страшный протестъ руского народу проти паложеного ему пѣдданства, се була остання проява довговѣковои борбы самого народу за волю.

22. Останній кошовый запорожскій Петро Кальнишевскій.

Петро Кальнишевскій бувъ родомъ зъ Полтавщини а вступивши въ Сѣчь называвъ ся просто Кальнишь. Се бувъ чоловікъ великого розуму и твердой волѣ, а до того богобоязливый и щедрый для церквъ и монастырѣвъ. Мѣжь иншими поставивъ вѣнъ церкву св. Спаса въ Межигорскѣмъ монастыри, недалеко Києва, де свого вѣку доживъ славный лицаръ козацкій, Семень Палій. Ёго wybierали Запорожцѣ на рѣжнї уряды козацкї, а саме тодѣ, якъ цариця Катерина II. зруйнувала Сѣчь, бувъ Кальнишевскій кошовымъ. Коли Текелій увязнивъ Кальнишевского разомъ зъ иншими старшинами и выславъ въ Петербургъ, мавъ вѣнъ вже 84 роки. Потемкинъ не зважавъ нѣ на вѣкъ Кальнишевского, нѣ на его прислуги, вѣдданї Росїи въ войнахъ турецкихъ, и посадивъ его въ темницю, де просидѣвъ цѣлый рѣкъ. По роцѣ нагадали собѣ Кальнишевского и цариця присудила выслати его „на смиренїе“ на вѣчнї часы въ тюрму Соловецкого монастыря. Монастырь сей завели черцѣ на островахъ въ Бѣлѣмъ морі, бѣльше якъ двѣстѣ миль вѣдъ насъ, на пѣвнѣчныхъ побережахъ Росїи, але зъ часомъ царѣ збудували тамъ темницѣ и засылали сюды всякихъ людей за ихъ вѣльнї думки и погляды. Сидѣли тутъ въ сихъ темницяхъ и князѣ и бояре и духовнїи та инші люди. Особливо царь Петро насылавъ тамъ богато людей, щѣ не згоджували ся зъ его поглядами. Страшна була се кара сидѣти въ сихъ вязницяхъ. Були тамъ малї комѣрки (келїи) вохкї и темнї, бо замѣсть вѣкна була тѣлько невелика закратована дѣрка.

Отъ въ таку темницю заслано Кальнишевского за

-те, що вѣнъ стоявъ въ оборонѣ волѣ Запорожцѣвъ. Въ червни 1776 р. повезли тамъ кошового пѣдъ сто-рожею, забитого въ колодки. Тамъ закинули 84-лѣт-ного старця въ окрему келію, въ котрѣй вѣнъ мучивъ ся 25 лѣтъ. Не мѣгъ вѣнъ нѣ до кого слова промови-ти, нѣ написати, а тѣлько тричи въ рѣкъ выводили его пѣдъ вартою зъ темницѣ.

Якъ наставъ царь Олександръ І., пришло Каль-нишевскому вызволене 1801 року, одначе старецъ, про-мучившись 25 лѣтъ въ страшнѣй неволѣ, бувъ уже не-добитокъ и не хотѣвъ вже зъ вѣдтамъ нѣде ѣхати, бо й не стало бъ на те силы. Тамъ вѣнъ небавомъ и вмеръ 23-го жовтня 1803 р., проживши 112 лѣтъ.

Пастоятель Соловецкого монастыря, отецъ Оле-ксандеръ, родомъ Украинецъ, положивъ на его могилѣ въ 1856 р. велику камѣнну плиту зъ написею, котра кѣичить ся словами: „Блаженніи мертвіи, умирающіи о Господѣ. Аминь.“

Такъ згасъ останній борець за волю українсько-русского народу на далекѣй, холоднѣй пѣвнѣчи, а тым-часомъ вже пѣдростали нові сыны України-Руси, щѣ выступили въ оборонѣ народу не зъ шаблюкою та спи-сою, а зъ словомъ и наукою. Не вмеръ, не загинувъ українсько-рускій парѣдъ, а тѣлько переродивъ ся до нового жита!

IV. Русь підъ властію Австрії и Россії.

Водкниъ той камѣнь, щѣ ти серце тиспе,
Дозволь въ той сумный тынъ
Най слободоньки сонъчко заблысне,
Ты не певолъ сынъ.

М. Шапковичъ.

1. Галицка Русь переходить підъ власть Габсбургівъ.

Внутрішній неладъ и самоволя шляхты довели Польщу до упадку. Підъ конецъ 18-вѣку розобрали Польщу сусѣдні державы, Прусы, Австрія и Россія, а тоді и рускій землѣ, щѣ були підъ панованемъ Польщѣ, перейшли підъ иншу руку. Россія забрала (1772, 1793 и 1795) Бѣлу Русь, Полѣсье, Волинь, правобѣчну Украину и схѣдну часть Подѣля ажъ по рѣку Збручъ, а Австріи припала (1772 р.) Русь Червона, частина Подѣля на захѣдъ рѣки Збруча и полуднева смуга Волини. Сїи рускій землѣ прилучила цѣсарева Марія Тереса до Австрії підъ назвою королѣвства Галичини и Володимиріѣ. Право до тыхъ земель оперла Марія Тереса на тѣй основѣ, щѣ вже въ 13-ѣмъ вѣцѣ Русь Червона належала до короны угорскои, а Марія Тереса була такожъ королевою Угорщини (стор. 52). Въ три роки опѣсля (1775 р.) одержала Марія Тереса водъ Туреччини Буковину, котра була частиною Молдавии.

Галицка Русь войшла въ складъ австрійскои державы вельми бѣдна и побита тяжкимъ и довгимъ лихолѣтемъ. Руску народнѣсть зберегли тоді тѣлько селяне

хлѣборобы, недобитки мѣщань, выпергїи на передмѣстїа та бѣднѣе духовенство свѣтске, котре ѣ не мало потрѣб-

ЦѢСАРЕВА МАРІЯ ТЕРЕСА.

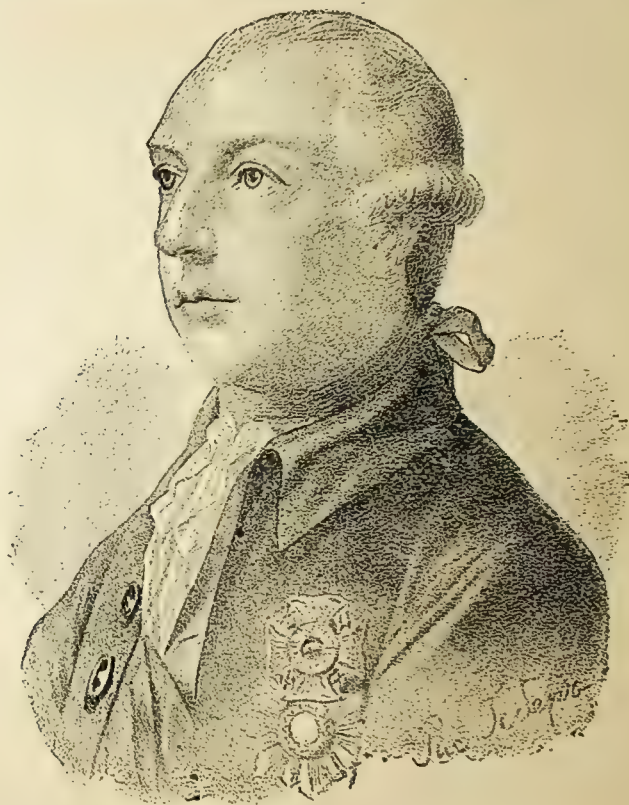
пои просвѣты ѣ науки для проводу народу. Цѣсарева Марїа Тереса *), а особливо славный еї сынъ, Іосифъ II.,

*) Марїа Тереса зъ Габсбургскои родины панувала

заянялись щиро долею руского народу. Іосифъ II. бувъ чоловѣкъ учений и вельми людскій, и все жите свое посвятивъ тому, щобъ піднести просвѣту и добрый бытъ своихъ підданныхъ. Особливо дбавъ вѣнъ про бѣдныхъ селянъ-хлѣборобѣвъ, закрѣпощеныхъ въ тяжкомъ підданствѣ. Патентомъ зъ цвѣтня 1782 р. зпѣсь цѣсарь Іосифъ II. невѣдѣльниче підданство и снмъ дѣломъ ставъ ся справдѣшиимъ добродѣемъ селянъ-хлѣборобѣвъ, що підъ властію Польщѣ вѣдъ 1573 р. коротали свое бѣдолашне жите въ тяжкій неволі. Селяне-хлѣборобы остали ся ще паньскими піддаными, мустьли робити панщину (найбѣльше 3 дни въ тыжні), давати дѣдичамъ даннины, слухати ихъ приказѣвъ, одначе перестали бути безправными невѣдѣльниками, якими були вѣдъ 1573 до 1792 року. Вѣдъ теперъ не бувъ вже селянинъ-хлѣборобъ привязаний (прикрѣпощеный) до рѣлѣ, вѣнъ мѣгъ вже перенестись въ инше село, коли бувъ невдоволенный своимъ дѣдичемъ, и мѣгъ бодай голоручъйти въ свѣтъ та взятись за яке ремесло. Такий хлопъ мѣгъ вже по своѣй волі женитись, вѣнъ ставъ чоловѣкомъ, що має свое серце, свое жите. Цѣсарь Іосифъ II. позволивъ такожъ селянамъ жалуватись на самоволю дѣдичѣвъ въ цѣсарскихъ судахъ, селяне могли купувати землѣ на власнѣсть и записувати ихъ дѣтямъ и своякамъ, могли посылати дѣтей до шкѣлъ, и тымъ-то вѣдкрывъ цѣсарь селянамъ дорогу до просвѣты и рѣвноправности зъ иншими верствами сусѣльности.

въ краяхъ австрійскихъ вѣдъ 1740—1780 р., а ен сынъ Іосифъ II. спершу спѣльно зъ матерію вѣдъ 1765—1780 р., а по ен смерти самостѣйно (1780—1790 р).

Такъ само дбавъ Іосифъ II. о те, щобъ бѣдне,
темне и понижене духовенство руске пѣднати зъ то-

ЦѢСАРЬ ІОСИФЪ II.

го упадку. Духовенство уніятске въ Галицкій Руси *)

*) Перемыскій єпископъ Інокентій Влывицкій злу-

було тоді у великомъ пониженію. Школы для духовныхъ не було; була тільки въ домѣ епископа Львовскаго домашня школа, де кандидаты стану духовного черезъ повъ року приготавлились до священства. Ничого дивного, що выходили або малограмотні, або й зовсімъ неграмотні священники. До того ще дідичъ на основѣ соймової постанови зъ р. 1766 казали й уніятскимъ священникамъ вѣдрабляти панщину. Цѣсарь Іосифъ выдавъ задля того розпорядженя, щобъ зрівняти духовенство уніятске зъ католицкимъ (латиньскимъ). Вѣнъ вызволивъ въ 1776 р. рускихъ священникѣвъ и ихъ родины вѣдъ панщины, оснувавъ 1783 р. у Львовѣ духовну семінарію *), въ котрій учились на священникѣвъ, утворивъ фондъ, зъ которого священники побирають плату, и приказавъ, щобъ обрядъ греко-католицкій (уніятскій) користувавъ ся рѣвными правами зъ обрядами латиньскимъ и вѣрменьскимъ,

Марія Тереса и Іосифъ II. дбали такожъ про поднесенє просвѣты въ Галицкій Руси, велѣли заводити школы народні по селахъ и мѣстахъ, выдавати добрі школьні книжки, а въ р. 1784 заснувавъ Іосифъ II. у Львовѣ найвысшу школу (університетъ), въ котрѣмъ мали учити декотрыхъ наукъ въ рускій мовѣ. Одначе тодішній Русины не умѣли покористуватись симъ до-

чивъ ся зъ католицкою церквою (припавъ унію) 1692 р. зъ цѣлою дієцезією Перемыскою, а Львовскій епископъ Іосифъ Шумлянскій въ р. 1700.

*) Вже й Марія Тереса заслувала 1774 р. у Вѣднн при церквѣ святой Варвары духовну семінарію, котру знесли 1784 р., а на ен мѣсце заснувавъ цѣсарь Франць І. конвѣктъ для питомцѣвъ, котрый до нинѣ иснує.

бродѣйствомъ, тому́, що професоры намагались учити въ мертвій церковно-славянськой мовѣ. Въ кѣльканай-цять лѣтъ по́сля смерти Іосифа II. знесено Львівський університетъ (1808), а доперва въ 1817 р. вѣдновлено его.

Іосифъ II. приказавъ, щобъ всѣ розпоряджеця урядові були оповѣщувані такожъ рускою мовою. Такъ бачимо отже, що сей монархъ бажавъ довести помалу до рѣвноправности всѣ народы своєї державы, а руску мову поставити на рѣвнѣ зъ иншими, вчипити єѣ мовою краєвою и народною.

По смерти Іосифа II. хотѣли противники Русинѣвъ вѣдвернути вѣдъ нихъ опѣку короны, одначе цѣсарь Леопольдъ (1790—1792 р.) затвердѣвъ всѣ права, якими руска церква корытувала ся. Цѣсарь Францъ I.*) зѣсѣ вправдѣ університетъ, а тымъ самымъ и науки въ руской мовѣ, одначе пѣднѣсѣ значенне рускои церкви вѣдновленємъ митрополіѣ Галицкои. Въ р. 1807 поставлено єпископа Перемыского Антонія Ангеловича митрополітомъ Львівскимъ. Для Австріѣ настали тодѣ тяжкі часы, бо зъ нею воювавъ славный воевникъ, цѣсарь французскій Наполеонъ, и вѣдобравъ Австріѣ багато краѣвъ. Захѣдну часть Галиччины прилучивъ Наполеонъ до князѣвства Варшавского, котре утворивъ, щобъ зѣеднати собѣ прихильность Полякѣвъ. Поляки спѣдѣвались, що Наполеонъ зновѣ воскресить розбрану Польшу, отже горнулись пѣдъ его знамя. Польскій генераль Рожнецкій явивъ ся у Львовѣ, щобъ и Русинѣвъ нахилити до повстаня. Одначе парѣдъ рускій

*) Сынъ Леопольда II., цѣсарь Францъ I., папувавъ вѣдъ 1792—1835 р.

не бажавъ вертати підъ власть польску, а за проводомъ митрополіта Ангеловича зоставъ вѣрнимъ Австріи.

ПЕРЕМЫСЬКІЙ ЄПИСКОПЪ ІВАНЪ СНІГУРСЬКІЙ.

Повстанцѣ кинулись на палату митрополічу при церквѣ святого Юрія, митрополітъ мусѣвъ утѣкати, але попавъ

въ руки повстанцѣвъ. Одначе австрійскій власти вызволили митрополита, бо саме тодѣ войска австрійскій заняли зновъ Львовъ.

Австрійскій урядъ, принявши Галичину подъ свою власть, ставъ займатись удержанемъ народныхъ школъ. Одначе хочъ цѣсарь Іосифъ II. приказавъ въ університетѣ Львовскѣмъ подавати деякі науки въ руской мовѣ, то въ школахъ народныхъ лише подекуды учили по руски. Рускі владыки просили тому цѣсаря Леопольда II., щобы дѣти въ народныхъ школахъ учились въ рѣднѣй мовѣ. Але, почавши вѣдъ панованя сего цѣсаря, добродѣйствами науки въ школахъ користувались больше Поляки, якъ Русины, хочъ вже цѣсарь Іосифъ II. признавъ руску мову краюною и народною. Намѣстництво постановило (1792 р.), що рускі дѣти мають тѣлько двѣчі въ тыждень учитись читати и писати по руски. Задля того послѣдникъ Ангеловича, митрополитъ Михайло Левинскій, звернувъ ся до намѣстництва, и доказувавъ урядови австрійскому потребу, щобы въ народныхъ школахъ учено рускою мовою *). Одначе тому завзято супротивлявъ ся латинскій архіепископъ Анквичъ, позаякъ пѣсля его думки руска мова проста и не способна до письменства и науки. За впливомъ Анквича рѣшило

*) Коло подвиженія просвѣты народу руского и поднесенія руской мовы зъ повнѣженія, заслужилсь чимало кривошанинъ Перемыскій, Иванъ Могильницкій и епископъ Перемыскій Иванъ Сяѣгурскій († 1846 р.). Сяѣгурскій завѣвъ при канітулѣ Перемыскѣй друкарню и бібліотеку, а хочъ тодѣ и духовенство руске вживало наибѣльше польской мовы, и навѣтъ проповѣди по церквахъ голосило по польски, вѣнъ не цуравъ ся своєю рѣдною мовою и говоривъ все по руски.

тодѣшнє намістництво, що священники можуть вживати рускої мови при науцѣ катехизму, одначе въ школахъ публичныхъ має наука вѣдбувати ся въ мовѣ польскій. Митрополітъ протестувавъ проти такого рѣшеня, покликувавъ ся на те, що й урядъ польскій уважавъ руску мову — краєвою. Наслѣдкомъ того призволило намістництво, щобъ въ школахъ, де вчить ся молодѣжь руска зъ польскою, учено всего окрѣмъ релігій по польски, але молодѣжь повинна такожъ учити ся руского письма; тільки тамъ, де самі рускі дѣти учать ся, повинна наука подавати ся рускою мовою. Отже й теперъ ще латиньске духовенство и польска шляхта ставили перепони въ просвѣтнѣмъ розвигку рускої народности въ Галичинѣ. Поляки все ще говорили, що они суть єдиною управненою народностію, що рускої народности нема, а руска мова єсть тільки незначною вѣдѣбною польскою и не способна до письменства. Тымчасомъ явились наглядні доказы, що руска мова и народиѣсть способні до найвысшого зросту.

Зъ початку 19-го столѣтя починає ся у всѣхъ славянськихъ народѣвъ живий рухъ письменный. Чехи, Сербы и инші Славяне беруть ся пильно розвивати свою мову, плекати своє письменство, ширити просвѣту й науку поміжъ народомъ, будити его свѣдомѣсть народну. Сей рухъ мусѣвъ доторкнути ся и Русинѣвъ. Раньше встали Русины на Украинѣ до нової роботи народної, стали розвивати своє письменство (о чѣмъ дальше скажемо), а за ихъ приводомъ пошли и Русины Галицкі. Перша гадка плекати руску мову, розвивати руске письменство, зродила ся въ р. 1835 поміжъ молодими Русинами.

Питомцѣ духовної семінаріѣ у Львовѣ: Маркіянъ

Шашкевичъ*), Микола Устыяновичъ, Яковъ Головацкій и Иванъ Вагилевичъ утворили кружокъ, котрый поклавъ собѣ задачу, трудити ся для розвитку рускои мовы и письменства та для поднесеня рускои народности. Кружокъ сей небавомъ розширивъ ся, а головою и душею его бувъ Маркіянъ Шашкевичъ. Коли майже всюды священники голосили проповѣди церковній польскою мовою, Маркіянъ Шашкевичъ и Устыяновичъ выступили въ Львовскихъ церквахъ зъ рускими проповѣдями и тымъ зазначили, що руска мова годить ся и до церковной и до шкільной науки, а въ р. 1837 появилась ся „Днѣстрова Русалка“, перша книжка, зложена членами того кружка въ народній мовѣ. Се бувъ новий доказъ, що наша мова, понехана и забута, виперта подъ стрѣху сельскихъ курныхъ хатъ, є способна и до письменства. Пошла теперъ живѣйша робота на занедбаній словесній нивѣ, появляли ся щоразъ нові книжки, писані народною рускою мовою. Одиначе всѣ ті намагання Русинівъ не поддвинули бъ були такъ быстро рускои народности, якбы до того не причинились и політичній подѣлъ.

Надбійшовъ памятный въ исторіѣ 1848 рѣкъ, коли за панованя цѣсаря (Фердинанда**) (25 цвѣтля) народамъ австрійскои державы оголошено конституцію,

*) Жаль великій, що не можемо подати портрету сего вельми заслуженого мужа, бо не лишивъ ся по нѣмъ ні портретъ, ні фотографія. Хто хоче бѣльше дознатись про заслуги его для руского народа, нехай прочитає 93. книжечку товариства „Просвѣта“ н. з. „Жите Маркіяна Шашкевича“ (написавъ Дръ Омелянъ Огоновскій).

**) Цѣсарь Фердинандъ бувъ сыномъ Франца І. и папувавъ вѣдъ 1835—1848 р.

а 3 (15) знесено останки крѣпацкаго пѣдданства — панщину. Тодѣ збѣрались Русины (2 мая 1848 р.) у Львовѣ, а вѣддавши честь памяти першого просвѣтителѣ Галицкои Руси, Маркіяна Шанкевича, заснували товариство Головну Раду руску для обороны правъ рускаго народу.

Головою того збору рускихъ патріотѣвъ бувъ заслуженый крѣлошанинъ Михайло Куземскій, а вже другого дня обнявъ провѣдъ въ Головной Радѣ руской тодѣшній єпископъ Григорій Яхимовичъ. Головна Рада руска, котрой органомъ стала перша руска часопись „Зоря“, вѣдкликнулася до всѣхъ Русинѣвъ въ краю, щобы ставали до працѣ та старались пѣднести руску народнѣсть и забезпечити признаніє конституцією свободы рускому народови. И справдѣ не оставъ сей покликъ безъ вѣдгону. По мѣстахъ окружныхъ схѣднои Галичини Русины завязували окружні рады рускі, котрі мали дѣбати про обезпеченє правъ руской народности. Заходомъ Миколы Устыяновича и Івана Борискевича зѣѣхали ся 7 (19) жовтня 1848 р. у Львовѣ рускі учені, щобы подумати надѣ розвиткомъ рускои мовы и рускаго письменства. На зборѣ рускихъ ученыхъ постановлено оснувати товариство „Галицко-руска Матиця“, котре мало выдавати книжки для просвѣты народу, а вже 1 (13) марта 1850 р. вѣдбулись пѣдъ проводомъ Куземскаго загальні зборы Матицѣ. Небавомъ 3 (15) червня 1849 р. пѣдпѣсь Левъ Трещаковскій, парохъ зѣ Рудна, на засѣданю Головної Рады рускои гадку, щобы у Львовѣ збудувати свою хату — Дѣмъ народный, котрый мавъ бы бути огнищемъ и осередкомъ рускаго житѣя.

Зѣ початку 1849 року выслала Головна Рада руска до цѣсарѣ Фердинанда петицію, въ котрой Русины домагали ся рѣвноправности для рускои мовы и народно-

сти. Цѣсарь давъ на сю петицію прихильну вѣдповѣдь, а Русини могли тодѣ справдѣ выеднати собѣ деякі користи и польги. Не обійшло ся теперъ безъ ворогованя и оклеветуваня зъ стороны Полякѣвъ, одначе проводырѣ Русинѣвъ умѣли вѣдперти сѣ заходы противникѣвъ та не переставали далыше трудитись для добра своєї народности.

Але краєвий урядъ пѣдмагавъ Русинѣвъ такъ довго, доки намѣстникомъ бувъ графъ Стадіонъ. Колижъ въ червни 1848 р. прийшовъ на єго мѣсце Вацлавъ Залескій, приказало міністерство на єго внесенє завести въ гѣмназіяхъ и въ університетѣ языкъ польскій. Головна Рада руска, дѣзнавши про се неприхильне рѣшенє для Русинѣвъ, выслала депутатѣвъ до цѣсаря Фердинанда, котрый обѣцавъ по змозѣ сповнити бажаня руского народу.

И справдѣ ще въ грудни 1848 року, признаючи рѣвноправнѣсть всѣхъ народѣвъ въ австрійскій державѣ и зважаючи на просьбу рускои депутаціѣ, постановило міністерство, щобъ пѣмецкою мовою учено въ гѣмназіяхъ и університетѣ лише такъ довго, поки не буде учителѣвъ приспособлєныхъ до научуваня въ рускій мовѣ. Задля того приказано, щобъ усѣ ученики вчились въ гѣмназіяхъ рускои мовы, чи Русини, чи Поляки.

Такъ 1848-ый пробудивъ Русинѣвъ до нового житя, котре проявляло ся въ усѣхъ сторонахъ Галицкои Руси. Рускі патріоты, котрі горнулись около Григорія Яхмевича и крилошанина Михайла Куземского, положили першій пѣдвалины до вѣдродженя рускои мовы и народности заснованємъ Головнои Рады рускои и Галицко-рускои Матицѣ. Куземскій заслуживъ ся такожъ чимало въ справѣ шкѣльництва народного, въ Львѣвскій дієцезіи, такъ якъ Дрѣ Григорій Гинилевичъ въ Черемьскій,

ЦЪСАРЬ ФРАНЦЪ ЮСИФЪ I.

бо тодѣ народні школы вѣдавъ урядъ пѣдъ доглядѣ консистерій. Коли вѣдтакъ въ р. 1868 школы народні перейшли пѣдъ доглядѣ ц. к. краєвои рады шкѣльнои, було въ схѣдній Галичинѣ до 1300 шкѣлъ, котрыми до того часу опѣкувало ся руске духовенство.

Пѣдъ конецъ 1848 р. приключилась важна подѣя въ исторіи народѣвъ австрійскои державы. Се бо 2-го грудня 1848 р. зложивъ въ Оломуни (въ Моравіи) цѣсарску корону Фердинандъ I., а на его мѣсце вступивъ на престѣлъ его братанецъ, теперѣшній цѣсаръ Францъ Іосифъ I. Народъ рускій щиро повитавъ нового монарха, а 8 (20) сѣчня 1849 р. выправили Галицкій Русины до цѣсаря євоихъ заступникѣвъ. Провѣдникомъ сен де путацѣвъ бувъ єпископъ Григорій Яхимовичъ. Въ адресѣ, поданѣй цѣсарєви вѣдъ руского народу, высказала де путація надѣю, що цѣсаръ охоронить и забезпечить правѣ руского народу въ краяхъ австрійскихъ. Цѣсаръ вписивъ, що дѣатиме, щѣбы кожда народнѣсть мѣла рѣвній правѣ и томѣ Русины займуть приналежне имъ мѣсце мѣжь народами Австрій.

Въ р. 1851 обѣздивъ цѣсаръ Францъ Іосифъ I. Галичину, а 16 жовтня прибувъ до Львова. Пѣдчасъ побуту нашого монарха вѣдбуло ся памятне для Русинѣвъ торжество; гадка кинена Трещакѣвскимъ стала ся дѣломъ, бо 18-го жовтня вѣдбули ся торжественній закладни Народного Дому. Цѣсаръ Францъ Іосифъ I. дарувавъ бувъ Русинамъ Льѣвѣвскимъ мѣсце згарища колишнѣго унѣверситету (найвысшои школы) и старого костела, де мѣстила ся бѣбліѣотека унѣверситетска, щѣбы Русины могли тамъ заснувати огнище рѣднои просвѣты и предкѣвского обряду. Тамъ мѣла плекати ся и розвивати рѣдна мова руска; тамъ мѣла бѣдна молодѣжь шкѣльна находити пристановище, щѣбы покѣнчити на-

уки, а вѣдтакъ трудитись для добра руского народу; народна пѣсня мала тамъ гомонѣти въ рускомъ театрѣ, а рускій письменники мали находити тамъ подмогу и заохоту до працѣ для своего народу. Цесарь поклавъ камѣнь угольный подъ Домъ народный, а окруженный рускими достойниками и численнымъ народомъ, промовивъ приязно: „Тутъ я мѣжъ моими Русинами“.

Одначе народна и просвѣтна робота Русинѣвъ, розпочата на тыхъ першихъ подвалинахъ (Головна Рада руска, Галицко-руська Матиця, Домъ народный) положеныхъ въ 1848, 1849 и 1850 р., не поступала такъ скоро впередъ и не принесла такихъ гарныхъ овочѣвъ, якъ зразу можна було сподѣвати ся. Головна Рада руска розвязалась 18 (30) червня 1851 р., а за нею и рады окружнїи и Галицкїи Русины лишились проводу въ справахъ народно-політичныхъ. Часопись „Зоря Галицка“, щѣ мала бути проводною зорею на дорожѣ народной роботы Русинѣвъ, понехала живу народну мову, якою вѣдъ 1848 р. вѣдзывалась до руского народу, збїйшла зъ стежки указаной Маркіяномъ Шашкевичемъ, а намагала ся писати незрозумѣлымъ языкомъ, накручуванымъ на ладъ московщины и церковщины и задля того втратила передплатникѣвъ та перестала виходити. Такъ само и Галицко-руська Матиця стала такожъ цурати ся народнои мовы рускои, выдавала свои книжки мертвымъ, незрозумѣлымъ языкомъ, а вѣдтакъ и зовсѣмъ заснула.

Такъ то рухъ народно-політичный завмирає зовсѣмъ, а на письменнѣй нивѣ рускѣй прокидує ся и розростає шкѣдливый бурянъ накручуваной на ладъ російскїи мѣшанины языковой, заглушує розвитокъ живои мовы рускои и вытворює бездушное письменство, котрого не зрозумѣє нѣ Русинъ, нѣ Москаль. Якъ да-

виѣйше чимало Русинѡвъ, заманепыхъ власными выгодами и корыстями або зъ слабодушности, покинуло руску народиѡсть и вѣру, вѡдцурались рѡдию мовы и стали Поляками, кажучи: *niema Rusi*. такъ и теперъ деякіи слабодушніи и корыстолюбивіи проводырѣ рускіи покидають народиу и просвѣтну роботу, розпочату Маркіяномъ Шашкевичемъ. Тіи проводырѣ вѡдступають вѡдъ прапора, котрый розвинули рускіи патріоты 1848 року, заявивши передъ свѣтомъ, що Русины народъ самостѡйный, окремый вѡдъ польского и російского (московского).

Ледви почало ся народне житє мѣжь Русинами въ Галичинѣ будити, а вже навѣдують ся сюды московскіи высланцѣ агенты и памагають ся проздырѣвъ рускихъ для себе приєднати. Мѣжь тими агентами бувъ найспособѣйшій Погодинъ, професоръ Московского університету, котрый кѡлька разѡвъ бувъ въ Галичинѣ и присылавъ своихъ повѣрникѡвъ. У Львовѣ познакомивъ ся Погодинъ мѣжь иншими зъ Яковомъ Головацкимъ и ученымъ Денисомъ Зубрицкимъ. Головацкій бувъ тодѣ справдѣйнимъ проводыремъ письменно-науковои работы Русинѡвъ Галицкихъ, а яко професоръ університету*)

*) Австрійскій урядъ именовавъ вже 13 грудня 1843 року руского священника Якова Головацкого професоромъ рускои мовы и письменства въ Львѡвскѡмъ університетѣ, щобъ тымъ покласти мѡцну пѡдвалину до розвитку рускои мовы, а вѡдтакъ думавъ довести до того, щобъ и инші науки подавано въ рускѡй мовѣ. Въ 1867 р. переселивъ ся вѡпъ въ Росію. — Теперъ є три сталі катедры, а двѣ тымчасові, на котрыхъ викладають науки рускою мовою, и тымъ зазначивъ австрійскій урядъ, що побѡчь польского, буде зъ часомъ заведений и рускій університетъ.

и учений мавъ велику повагу у руского народу. Мѣжь Погодиномъ а рускими проводырами (особливо Зубрицкимъ и Головацкимъ) починає ся жива переписка. Погодинъ присылає книжки російскій и грошевій підмоги для рускихъ письменниківъ, а Зубрицкій высылає єму дорогоцїннй стариннй книжки и грамоты (письма) зъ бібліотеки Ставропігійскои и монастыря св. Онуфрія у Львовѣ. Такъ творить ся окремый кружокъ зъ передовыхъ Русинѣвъ Галицкихъ у Львовѣ: „Погодинская колонія Галичско-русская“ (якъ єго назвавъ Зубрицкій въ листѣ до Погодина, а себе называє „атаманомъ Погодинской колоніи въ Галиціи“). Якъ колись мѣжь Поляками противники самостійного розвитку руского народу вважали все, що руске, простымъ, мужичимъ, дикимъ, а руску мову называли хлопскою, такъ и члены „Погодинской колоніи“ называли нашу гарну и милозвучну мову „необразованою“, то є простою и писали по польски, по нѣмецки або незрозумѣлою мѣшаниною, силкуючись тымъ способомъ зблизитись до мовы російскои (московскои), котрой они зовсѣмъ не вмѣли. Они прилюдно виявляли такій думки, що „для простолюдина доволѣ-молитвенника, катехизиса и псалтыри“ (розумѣєсь въ церковно-словенської мовѣ), — отже після ихъ думки просвѣты и науки для простолюдина не треба.

Сй заходы „Погодинской колоніи“ проявили ся небавомъ після 1850-го року и выдали вельми терпкій овочъ для руского народу. Письменство руске завмирає, Галичко-руска Матиця перестає дбати о просвѣту народу и видає тѣлько молитвенники церковною мовою та кѣлька книжечокъ мѣшаниною церковно-російскою. Навѣть митрополітъ Литвиневичъ видає куренду до духовенства, зываючи, щобъ не занедбувало рѣднои мовы и въ проповѣдяхъ не уживало незрозумѣлои на-

родови мѣшанины. На се намагане деякихъ рускихъ письменниковъ до московщины звернувъ такожъ бачи́ость австрійскій урядъ, котрый заходивъ ся завести латиньску азбуку въ рускихъ книжкахъ, щобъ забезпечити руске письменство передъ змосковщенємъ. Заходы сї вправдѣ остали ся марными, одначе лишили по собѣ й до нынѣ ту памятку, що деякі уряды, пишучи по руски, вживають латиньскои азбуки.

Колижъ Прусаки въ р. 1866 завдали Австріи страшный ударъ, побивши австрійскі войска підъ Садовою (въ Чехахъ), тодѣ московскій панслависты*) подали своимъ приятелямъ галицкимъ звѣстку, що Росія забере Галичину. Тодѣ найшлись мѣжъ проводырами Русинівъ такі, котрі вже зовсѣмъ явно выступили передъ свѣтомъ и въ часописи „Слово“ заявили прилюдно (27 липня [8 серпня] 1866 р.), що Галицкі Русины не суть Русинами, але Росіянами (Москалями). Тымъ заявленємъ сї проводырѣ прилюдно вырекли ся програмы Русинівъ зъ 1848 р., котрі выписали на своѣмъ прапорѣ самостійность и окреми́ность народу руского вѣдъ польского и московского. Симъ заявленємъ ті проводырѣ, запаморочені московскими панславистами, сказали те саме, що говорили деякі Поляки, що нема Русинівъ, нема руского народу! .

Очевидно, що така явна неправда мусѣла зворушити всяке серце, въ котро́мъ біла руска кровь, въ котро́мъ не завмерла ще любовь до своєї хочъ убогой

*) Панславистами называютъ партію мѣжъ Москалями, котра бажає підъ властію Росіѣ зъединити всіхъ Славянъ, на те, щобъ они приняли московскій языкъ и стали Москалями.

матери Русп. Вже після 1860 року творить ся у Львові кружокъ Русинівъ, закрѣтый новимъ розбудженимъ житємъ братівъ-Русинівъ на Украинѣ. Се були молоді люде, котрі постановили плекати свою рідну мову, розвивати руске письменство, маючи въ тямцѣ слова першого просвѣтителя Галицкои Руси, Маркіяна Шашкевича :

„Руска мати насъ родила,
 Руска мати насъ повила,
 Руска мати насъ любила —
 Чомужь мова ей не мила?
 Чомъ ся невъ встыдати маємъ?
 Чомъ чужую полюбляемъ?“

Ті молоді люде постановили придержуватись тої програми, яку оголосили свѣтові патріоти Головної Рады рускои въ 1848 р., а позаякъ свои труды жертвували задля просвѣты и гаразду руского народу, тому то назвались они „народовцями“. До Русинівъ народовцѣвъ пристало й багато старшихъ патріотівъ, якъ покійний Стефанъ Качала, Іосифъ Заячківскій, Юліанъ Лавровскій, Теофанъ и Михайло Глиньскій и инші. Спільно зъ тими старшими патріотами заведено въ р. 1864, именно щирими заходами бл. п. Лавровского, народный театръ при товариствѣ „Руска Бесѣда“ у Львовѣ, котрый по цѣлому краю будивъ сонныхъ Русинівъ и закрѣвавъ у нихъ любовь до рідной мовы и пѣснѣ. Русины-народовцѣ оснували окремі часописи (Вечерницѣ, Нива, Правда). Въ тыхъ часописахъ народовцѣ выступали смѣло въ оборонѣ рускои мовы народной, та домагали ся, щобъ и Галицко-руска Матиця выдавала книжечки для просвѣты народу живою рускою мовою. Именно старенькій патріотъ Стефанъ Качала на зборахъ Матицѣ въ 1865 р. высказавъ сіи важні слова:

СТЕПАНЪ КАЧАЛА.

„Языкъ народа, то найдорожша спадщина предковъ, есть то мовбы кровь въ тѣлѣ нашомъ... Держѣмъ ся нашихъ власныхъ ухвалъ^{*)}), а буде згода, а не роздоръ въ литературѣ.“ Одначе Яковъ Головацкій и его товаришъ „Погодиньскои кольоніѣ“ не зважали на сїи патріотичні слова и дальше йшли тими мановцями, на які ихъ спровадили московскі панслависты. Противъ народовцѣвъ починає ся ворогованє: народовцѣвъ не приймають нѣ до Матицѣ, нѣ до Народного Дому, нѣ до Ставропигіѣ, зачинають передъ ними дверѣ товариствъ и институцій, здвигненихъ трудомъ и грошемъ всего руского народу, а позаякъ въ товариствѣ „Руска Бесѣда“ було бѣльше народовцѣвъ и прихильника „Погодиньскои кольоніѣ“ не могли „Руску Бесѣду“ и театр на свѣй ладъ перетворити и зробити огнищемъ своихъ бажанъ, отже вымовили (1872 р.) „Руско́й Бесѣдѣ“ тіи комнаты, котрі она въ Народномъ Домѣ наймала, а опѣсля и театрови не хотѣли вынаймати салѣ на выставки театральні^{**)}). Теперъ Русины-народовцѣ не допущені до рускихъ товариствъ и институцій, здвигненихъ давнѣйше заходами щирыхъ патріотѣвъ, и выперті зъ Дому народного, мусѣли тынятись по чужихъ хатахъ и організують ся, щобъ сповнити заповѣтъ проводырѣвъ рускихъ зъ 1848 р. Одначе не упали духомъ Русины-народовцѣ, а живо взяли ся до дѣла, заснували това-

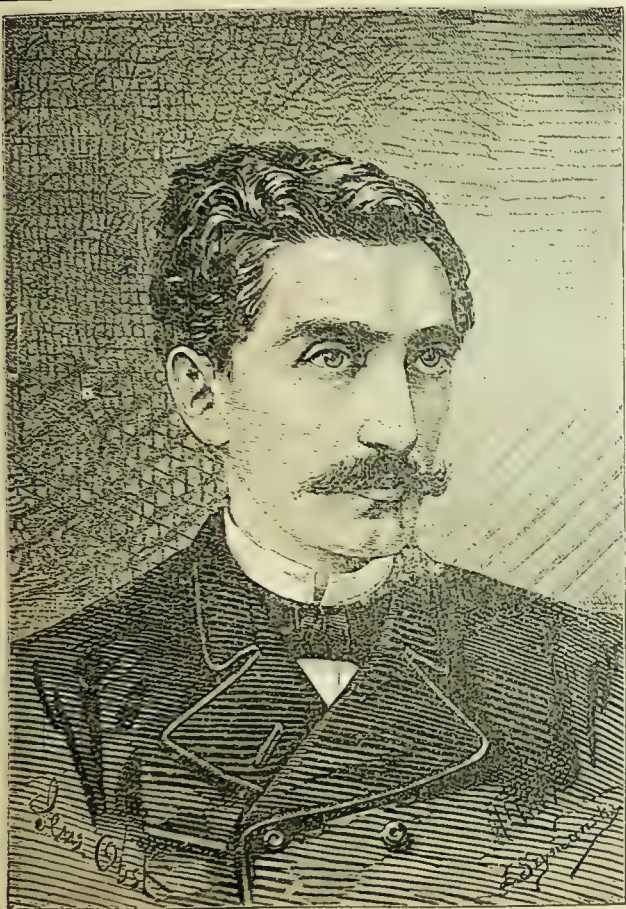
*) Збѣръ рускихъ ученихъ въ 1848 р. ухваливъ, щобъ Матица выдавала книжечки живою мовою народною, одначе опѣсля Матица вѣдступила вѣдъ сєи ухвалы.

**) Такъ само не хотѣвъ Дѣмъ народный примѣстити товариства „Академічна Бесѣда“, котре утворили судєнты-народовцѣ Львѣвского університету.

риство „Просвѣта“ (1868 р.) для выдаваня книжочокъ популярныхъ, товариство имени Шевченка (1873 р.), щобы розвивати руске письменство и науку, и Руске Товариство педагогічне (1881—1883 р.), щобы выдавати книжечки для школьной молодежи. Такъ довершивъ ся роздѣлъ Русинѣвъ на два тоборы, — „народовцѣвъ“, званыхъ такожъ „молодыми“ (хочъ мѣжь ними є багато старенькихъ патріотѣвъ), котрі дальше ведуть дѣло, розпочате Маркіяномъ Шашкевичемъ и патріотами зъ 1848 р. и — „старыхъ“ (хочъ мѣжь ними є и молодіи люде) або русофілѣвъ (москальофілѣвъ), котрі заперечують окремишность рускои народности, попехують нашу богату и гарну мову руску, а уважають Русинѣвъ за оденъ нарѣдъ зъ Росіянами (Москалями) и намагають ся писати пѣвбыто російскою мовою.

Позаякъ русофілы або „старіи“ вѣдъ р. 1866 занапали на народну програму рускихъ патріотѣвъ зъ 1848 р., тому Русины-народовцѣ, зберегаючи святошъ народній вѣдъ загибели, заснували (12 [24] жовтня 1885 р.) політичне товариство „Народна Рада“ у Львовѣ, щобы довершити дѣло, розпочате „Головною Радою рускою“, заснованою 1848 р. Правда, що въ 1870 р. завели русофілы політичне товариство „Русская Рада“, але они заразъ при завязаню усунули значне число Русинѣвъ, котрі голосно признавались до народнои програмы „Головнои Рады рускои“ зъ 1848 р. Пізнѣйше „Русская Рада“ выступала неприязно противъ товариствамъ народовцѣвъ и въ письмахъ, высланныхъ до уряду австрійского, дорѣкала народній мовѣ руской, уживаній въ виданяхъ народовцѣвъ и школьныхъ книжкахъ рускихъ.

Задля того роздѣлу повставъ розладъ мѣжь Русинами и неразъ щиріи рускіи патріоты заходились, щобы помирити Русинѣвъ-народовцѣвъ зъ русофілами. Одначе

Donatus Fafbin

до такого помирення не могло прийти, бо головна причина роз'єднаня Русинівъ*) єсть та, що многі зъ Галицкихъ Русинівъ покинули народну програму „Головний Рады рускои“.

Щобъ розвинути ще живѣйшу дѣяльність и пробудити въ усѣхъ верствахъ рускои суспільности народну свѣдомість, громадити всѣхъ живыхъ Русинівъ для праць надъ підвигненнямъ народу руского, выступає молодий патріотъ Володимиръ Барвѣньскій и засновує часописъ „Дѣло“. Вѣнь вже вѣдь 1877 року бувъ редакторомъ „Правды“, въ котрій смѣло оборонявъ нашій народній правѣ противъ напастямъ чужихъ и своихъ ворогівъ. Вѣнь піднявъ гадку скликаня у Львовѣ першого всенародного вѣча и вкупѣ зъ иншими патріотами перевѣвъ славно сю гадку въ р. 1880 р. Підъ прапоромъ „Дѣла“ згромадивъ Володимиръ Барвѣньскій всѣ живі силы Русинівъ и будивъ мѣжъ земляками любовь до своєї батьківщини, народности и мовы. „Шкода велика, що вѣнь умеръ въ молодомъ вѣцѣ (3 лютого 1883 р.) та що не мѣгъ дождатись жива въ житю народномъ. Але зерно, яке вѣнь посѣявъ на нивѣ рідній, нѣякъ не заснітилось: оно всюды посходило и ось жито наше зеленѣє принадно, хочъ чорній тучъ неразъ покрывають нашу землицю.“

Коли московскій папслависти стали черезъ своихъ прихильниківъ що разъ бѣльше ширити свои погляды, тодѣ и урядъ австрійскій и Поляки споглядали на се неприхильнымъ окомъ и Полякамъ легко прийшлося взяти

*) Такъ писала „Просвѣта“ до митрополіта Іосифа Сембратовича (1871 р.), котрый бажавъ довести до помирення Русинівъ.

ЦѢСАРЕВИЧЬ АРХИКНЯЗЬ РУДОЛЬФЪ.

верхъ надъ Русинами. Въ школахъ середнихъ заведено въ науцѣ предметѣвъ польску мову*) (1867 р.), всѣмъ урядамъ и судамъ позволено (1869 р.) урядувати по польски, число заступникѣвъ руского народу и въ соймѣ Галицкомъ и въ радѣ державиѣ у Вѣднѣ щоразъ меншало, а мѣжъ Русинами и Поляками вѣдносинны заострювались. Хоть рускѣ послы выступали смѣло въ оборонѣ нашихъ правъ и домагались рѣвноправности, а именно ширѣй патріотъ, посолъ Юліанъ Ромапчукъ, наглядно показувавъ въ соймѣ потребу рускихъ школъ середнихъ (гѣмназій и семінарій учительскихъ), одначе Русины не могли богато осягнути супроти польскои бѣльшости**). Зады тыхъ неприязныхъ вѣдносинъ мѣжъ Русинами и Поляками, намагали ся деякѣ люде зъ рускои и польскои стороны довести до порозумѣня мѣжъ обома народами въ Галичинѣ. Одначе всѣ такіе заходы показались марными, а таке порозумѣне не легко перевести, поки мѣжъ Поляками мало ще такихъ людей, щѣ признавалибъ Русинамъ право на самостѣйный розвитокъ рускои народности, та поки ширѣ намагання Русинѣвъ народовцѣвъ будуть спиняти русофілы.

А вжежъ и при такихъ переполахъ работа Русинѣвъ-народовцѣвъ выдала гарній овочъ и томѣ можемо зъ повною надѣєю дожидати красшой будучины. На-

*) Руска мова зъ того часу стала предметомъ взглядно-обовязковимъ, то є єи учать ся тѣ ученики, щѣ зъ доброй волѣ зголосять ся.

**) Постановою цѣсарскою заведено въ Перемышлѣ 1888 р. поршу класу гѣмназіяльну зъ рускою мовою, а щѣ рѣкъ має бути одна класа бѣльше, поки не буде 8 класѣ. Теперъ є вже три класы.

рѣдъ нашъ доходить що разъ больше до свѣдомости, до чого немало причинилась „Просвѣта“ и підпомаганій нею „Читальнѣ“*) по селахъ и мѣстахъ и Русины-на-родовцѣ дождались за свою роботу найвысшого признанія цѣсарского. Пѣдчасъ побуту у Львовѣ въ р. 1880, дознавшись про дѣяльнѣсть „Просвѣты“, заявивъ цѣсарь: „Се товариство є вельми хосенне“. Такого признанія и заохоты до дальшой работы въ тѣмъ напрямѣ дождались Русины и вѣдъ цѣсаревича архикнязя Рудольфа, котрый на превеликій жалъ руского народу такъ рано розпрощавъ ся зъ симъ свѣгомъ (30 сѣчня 1889 р.) Пробуваючи въ Галичинѣ 1887 р. высказувавъ ся цѣсаревичъ Рудольфъ всюды дуже приязно о рускомъ народѣ, а у Львовѣ выповѣвъ тѣ памятникъ слова: „Мы знаємо дуже добре вѣрнѣсть руского народу для цѣсаря, досвѣдчену въ добрыхъ и лихихъ дняхъ. Сю вѣрнѣсть доказали Русины на многихъ боевищахъ, тожъ власне наибольшою хоробрѣстію вызначали ся полки руского роду. Будьте певнѣ, що мы найживѣйше интересуємо ся вашымъ историчнымъ розвиткомъ, ваними переказами, розвиткомъ вашого письменства и маємо до того найживѣйшу симпатію. Дай Боже, щобъ оба братнѣ народы, замешкуючи сей крѣй, въ згѣднѣй роботѣ пѣдносили просвѣтнѣй поступъ и разомъ дѣлали для добра краю а тымъ самымъ и цѣлои монархіѣ. Кличу до васъ въ вашѣй мовѣ, рускій народѣ най живѣ, многая лѣта!“**)

*) Всѣхъ читалень въ Галичинѣ єсть 576, а „Просвѣта“ роздає даромъ щорѣчно помяжъ читальнѣ и брацтва церковный книжки вартости 700 до 800 зр.

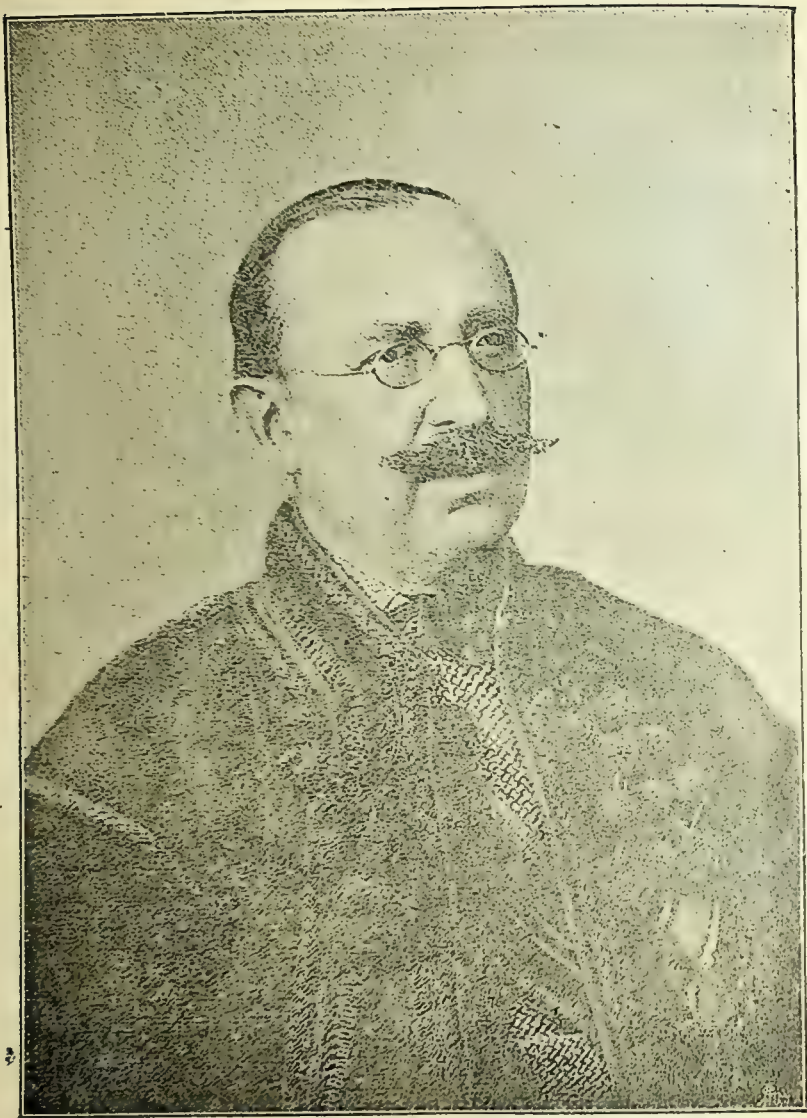
***) При закладахъ угольного камня пѣдъ нову будѣвлю руской семіпаріѣ духовной у Львовѣ пѣдписавъ цѣса-

2. Буковинська Русь підъ властію Австріѣ.

Буковина була давнѣйше краємъ чисто-рускимъ и въ 12-омъ столѣтїю вразъ зъ Молавією належала до князѣвства Галицкого, бо вже князь Володимирко посу-нувъ мѣжъ своєї державы ажъ по устѣ Дунаю и Чорне море (стор. 50). Опѣсля понала Буковина (около 1259 р.) въ неволю татарску, а въ половинѣ 14-го столѣтя вы-перли Татаръ Волохи и оснували окрему державу Мол-давїю. Король Ягаїло підчинивъ Молдавїю підъ власть Польщѣ (стор. 107 и 108), а зъ початку 16-го сто-лѣтя признали молдавскїй господарѣ зверхиѣсть султана Турецкого. Въ р. 1775 вѣдступила Туреччина Буко-вину, котра була частиною господарства молдавского, Австріи.

Тодѣ була на Буковинѣ велика темрява, бо не бу-ло нѣ одной школы народной. Австрійскій урядъ ува-жавъ Буковину Волощиною, а цѣсарь Іосифъ II. ве-лѣвъ тамъ заводити волоскїй и нѣмецкїй школы. Огъ то-мѹ не могла тамъ піднестись просвѣта народна, бо свяще-ники, вивчені въ волоскихъ и нѣмецкихъ школахъ, уживали найбѣльше волоскои та нѣмецкои мовы. Такъ стояла Буковина вѣддалеки вѣдъ Галицкои Русь, про-буженою 1848 р. до нового жїтя „Своихъ земля-кѣвъ, приголомшенихъ недолею. мѣгъ зворушити ѣ оду-шевити тѣлько такій мужъ, щѣ бувъ бы костїю зъ кости примученого люду, щѣ выпѣсь бы зъ підъ сѣльскою сгрьхи душу непорочну и серце повне любви до незрячихъ братѣвъ, щѣ пѣзнавъ бы всѣ крив-

ревичъ Рудольфъ свое имя на фундаційнѣй грамотѣ по руски.

ОСИПЪ ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧЪ.

ды, якими побивались ті брати вѣдъ могучихъ чужинцѣвъ, щѣ громомъ рѣдного слова звѣстивъ бы завершеннѣмъ пѣсню воскресеня“. Такимъ вѣщимъ мужемъ бувъ Осипъ Юрій Федьковичъ. Вѣнъ пробудивъ своїми пѣснями буковинську Русь до нового житя (1861 р.) и бувъ першимъ єи просвѣтителемъ, якъ въ Галичинѣ Маркіянъ Шашкевичъ. Зъ того часу стали буковинскій Русини займатись долею занепащеного народу, доводити єго до свѣдомости и просвѣты. а просвѣтнимъ огнищемъ буковинської Руси стала „Руска Бесѣда“ въ Чернівцяхъ. Часописъ „Буковина“, основана Юріємъ Федьковичемъ и „Бібліотека“, видавана Ом. Поповичемъ для молодежи, мѣщанъ и селянъ, розносять свѣтло науки пѣдъ сельскій стрѣхи руского народу и розбуджують народну свѣдомѣсть, котру пѣддержують народній читальнѣ (около 30)*). Тай въ університетѣ Черновецкѣмъ молодѣжь має нагоду пѣзнати богацтво и красу нашої рѣдної мовы и письменства. Такъ можна спѣдѣватись, що буковинскій Русини, придержуючись своєю рѣдної мовы, зумѣють народною просвѣтою охоронити на Буковинѣ народъ рускій вѣдъ зволоженя и щоразъ дальше будуть поступати въ просвѣтнѣмъ и народнѣмъ розвитку та добють ся повной рѣвноправности**).

*) „Просвѣта“ посилає їмъ такожъ свої книжочки даромъ.

*) Русинѣвъ на Буковинѣ єсть 239.690, а Волохѣвъ (Румунѣвъ) лише 209.116.

3. Упадокъ руского народу въ Угорщинѣ.

Предки угорскихъ Русинѣвъ поселились въ р. 1339 въ Угорщинѣ, куды князь литовско-рускій, Федоръ Коріатовичъ, спровадивъ 40.000 Русинѣвъ зъ Подѣля*). Тамъ принявъ Русинѣвъ гостинно король угорскій, Кароль I., и надѣливъ князя Федора просторыми землями. Спершу вѣдносились Мадяре приязно до тамошнихъ Русинѣвъ, але зъ 16-ымъ столѣтемъ починає ся лиха доля руского народу въ Угорщинѣ. Дперва коли Марія Тереса прилучила Галичину до Австріѣ, подано пѣльги и Русинамъ угорскимъ, засновувано народні школы, въ котрыхъ учили въ рускѣй мовѣ, и такъ по селахъ ширилась руска просвѣта, коли тымчасомъ помѣстахъ запанувала всюды мадярщина. Рускі владыки Мункачѣвскій, Олексій Почп (1817—1831) и Василь Поповичъ (1837—1864), велѣли й молодцямъ, щѣ способились до стану духовного, учитись наукъ духовныхъ въ рускѣй мовѣ та намагались и мѣжъ свѣтскими Русинами будити свѣдомѣсть народну. Особливо Пряшѣвскій брѣлошанинъ Олександръ Духновичъ († 1865 р.) заходивъ ся щиро около народнои просвѣты угорскихъ Русинѣвъ въ рѣднѣй мовѣ рускѣй. Одначе мѣжъ угорскими Русинами знайшлося такожъ кѣлькохъ проводи-

*) Всѣхъ Русинѣвъ въ Угорщинѣ рахують до 600 тысячъ и они заселяють пѣвночно-сѣдну сторону того краю. Окрѣмъ того сидять Русины въ полудневѣй Угорщинѣ помѣжъ Сербамы, въ двохъ рускихъ селахъ Керестуръ и Куцура. Въ 1785 р. переселилось тамъ около 8.000 запорожскихъ козаковъ, котрі по зруйнованю Сѣчи перенеслись до Молдавы надъ Дунаємъ, а зъ вѣдтамъ до Угорщины.

рѣвъ, а именно Адольфъ Добрянскій, котрій запамороченій московскими панславістами, стали проповѣдати єдинство угорскихъ Русинѣвъ зъ Москалями. Тѣ апостолы русофільскі думали, що простый народъ перейме ся скоро чужою просвѣтою, и стане думати и говорити по російски. Але вышло инакше. Народъ рускій въ Угорщинѣ лишений просвѣты въ рѣднѣй, зрозумѣлѣй єму мовѣ, втративъ и свѣдомѣсть народну, и не знає чи вѣнъ є Русинъ, чи Словакъ, чи Маляръ. Русофільство довело народъ рускій въ Угорщинѣ до темноты и змалдженя, бо й урядъ угорскій не може прихильно вѣд-
 поситись до ширеня русофільскихъ поглядѣвъ, а черезъ те и духовенство руске, урядники та учитель пристають радше до Малярѣвъ, якъ до Русинѣвъ. Тѣлько щиро народна просвѣта, подавана въ живѣй рускѣй мовѣ, зможе зберегти угорскихъ Русинѣвъ вѣдъ неминучою погибеллю.

4. Сумна доля Украины.

Украино, Украино!
 Ненько моя, ненько!
 Якъ згадаю тебе, краю,
 Завяне серденько.

Т. Шевченко.

Пѣсля знесеня гетьманщины, зруйнованя Сѣчи, та заведеня крѣпацтва, „доборолась Украина до самого краю“. Просвѣта народна зовсѣмъ упала, бо зъ 866 шкѣлъ, якѣ були ще за гетьманщины въ половинѣ 18-го столѣтя въ лѣвобѣчнѣй Украинѣ, не лишилось нѣ од-
 нѣ. Духовенство вѣдѣюкромлювало ся що разъ больше вѣдъ народу, стало станомъ особнымъ и вѣдчуалось

народной просвѣты, а колишній козацкій старшина и останки православной шляхты рускои перемѣнили ся

ИВАНЪ КОТЛЯРЕВСКІЙ.

въ московскихъ дворянъ и по большій части забули про свой народъ рускій. А хочъ опосля церковне началь-

ство заводило школы при церквахъ, та зъ нихъ не ба-
тато було користи, бо въ нихъ наука йшла лихо, або
й зовсѣмъ школы оставались на папері. Одначе духъ
рускій, пригноблений крѣпацтвомъ та темнотою, не за-
вмеръ, а на руинахъ давной козацкой волѣ піднявъ ся
до нового житя. Уже підъ самъ конецъ 18-го столѣтя
(1798 р.) выступивъ поетъ Иванъ Котляревскій
зъ Полтавы и складає свои писаня понеханою, выпер-
тою підъ сельску стрѣху, мовою рускою и починає но-
ву добу въ житю українсько-русского народу. За нимъ
выступають инши. мѣжъ ними славный авторъ „Маруся“,
Григорій Квѣтка-Основащенко, и высказують, що й для
просвѣты народу треба користуватись рѣдною мовою.
Такъ на Украинѣ, густо засѣяноі высокими могилами,
починає вѣдживати рѣдне наше слово, а гомѣнь укра-
иньской пѣснѣ долетѣвъ и въ Галичцу и покликавъ до
народной работы Маркіяна Шашкевича и его товари-
штвѣ. Якже прийшовъ нещастный 1847-ый рѣкъ, тодѣ
зновъ лиха доля гадюкою впила въ збогѣле тѣло Украи-
ны. Въ осередку Украины, въ Києвѣ, заснували славный
письменники украинскій, Микола Костомарѣвъ,
Тарасъ Шевченко, Кулѣшь, Марковичъ, брацтво
св. Кирила и Методія. Се брацтво повстало противъ крѣ-
пацкой неволѣ, противъ вывышеня одного стану по-
надъ другій, и бажало, щобъ всѣ люде були рѣвнѣ пе-
редъ закономъ, и щобъ хѣснувались свободою слова и
вѣры. Одначе задля злобного доносу увязнили братчи-
ковъ и розѣслали въ далекой стороны Росіѣ, а Шевчен-
ка вѣддали на вѣчный часы въ салдаты и вѣслали въ пу-
стѣи степы киргизкѣ за каспійскимъ озеромъ въ Азію*).

*) Тодѣ панувавъ царь Миколай.

МИКОЛА КОСТОМАРОВЪ.

Хочь такъ тяжко покаравъ московскій урядъ українськихъ патріотівъ, одначе поки-що не спинявъ розвитку руского письменства на Украинѣ. Именно же коли вступивъ на престолъ царь Олександръ II. *) и вызволивъ зъ тяжкою 10-лѣтною неволѣ Костомарова й Шевченка, ожило все надѣями на красшу долю. На нивѣ руского письменства въ Украинѣ проявивъ ся живый рухъ и розбудивъ такожъ Галицкихъ Русинівъ до пильнѣйшой работы на томъ поли. Украинскій патріоты почали заводити недѣльнѣ школы, вчили въ нихъ українсько-рускою мовою и выдавали тою мовою книжки шкільнѣ. Одначе не довго втѣшалась Украина сими польгами. Въ 1863 и 1864 р. царскимъ указомъ заборонено ширити просвѣту мѣжъ народомъ рускимъ въ рідній мовѣ, прогнано руске слово зъ школы и зъ церкви, а цензоры стали забороняти виданя книжокъ писанихъ українсько-рускою мовою. Московскій панслависти якъ Катковъ, Аксаковъ стали лякати царскій урядъ „сепаратизмомъ“, що пѣбы то Украина хоче водѣрватися вѣдъ Росіѣ, а вороги українського слова посилають доносы въ Петербургъ на українськихъ письменниківъ и патріотівъ. Наслѣдкомъ сихъ доносѣвъ появилъ ся 18 (30) мая 1876 р. указъ царскій, котрымъ заборонено привозити до Росіѣ книжки, выдаванѣ въ руской мовѣ, заборонено друкувати въ Росіѣ книжки українсько-рускою мовою и українсько-рускій выставки. Зъ того часу запустѣла нива письменна на Украинѣ, а коли й випустити цензура яку малесеньку книжочку, то не инакше, якъ російскою правописію. Отакъ засудже-

*) Царь Олександръ II. панувавъ по Миклаю вѣдъ 1855 до 1881 р.

ТАРАСЪ ШЕВЧЕНКО.

по на смерть украинсько-руське слово въ Росіи, дарма,
що тамъ вольно й Полякамъ и Нѣмцямъ а навѣтъ Та-
тарамъ та жидамъ друкувати книжки своєю мовою. Од-
наче народъ рускій, щó перебувъ не одно лихолѣте,
перетривав и сї тяжкій злигоднѣ, а мова руска, котрою
уже любуютъ ся й чужинцѣ — не вмере не загине. Бу-
дущина руского народу лежить въ просвѣтѣ и науцѣ,
котрою не загородити нїякимъ муромъ, а теперъ на-
родъ рускій выдавъ вже гарні доказы своєї просвѣтної
роботи, котрі найшли признанє въ Европѣ. Колижъ ся
просвѣта и свѣдомість народна обгорне всѣ версты
рускої суспільности, тодѣ

Забудеть ся срамотня
Давная година
И оживе добра слава,
Слава Украины,
И свѣтъ ясный, не вечерній
Тихенько засяе ...

ГЕРБЪ ГАЛИЦКОЙ РУСИ.

443172

ЗМѢСТЪ.

Вступный замѣтки.

	Сторона
1. Що таке історія Руси?	5
2. Рускій край и нарѣдъ	7
3. Яка була вѣра у давныхъ Русинѣвъ?	10

I. Русь підъ властію князѣвъ.

	12
1. Першій князѣ на Руси. Св. Ольга перша христі- янська княгиня.	12
2. Св. Володимиръ, князь рускій. Хрещене Руси.	16
3. Князь Ярославъ Мудрый.	21
4. Русь роздроблена на удѣлы. Князь Володимиръ Мономахъ.	30
5. Упадокъ Києва. Початокъ великого князѣвства Московского.	34
6. Устрій и жите въ стародавній Руси за князѣвъ.	37
7. Початокъ окремого Галицкого князѣвства.	49
8. Першій нападъ Татаръ на Русь.	54
9. Данило лунить Русь підъ своєю властію.	57
10. Вороги самостійного розвитку Руси.	61
11. Другій нападъ Татаръ на Русь.	63
12. Смерть и характеръ руского короля Данила.	70
13. Князь Левъ и остатній часи самостійнои Галиц- кои Руси.	72

2512-44

II. Русь підъ панованємъ Литвы и Польщѣ. 75

1. Гедыминъ засновує могучу литовску державу.	75
2. Розрѣстъ великого князѣвства Московского.	78
3. Ольгердъ стає великимъ княземъ литовскимъ	81
4. Вѣйна Литвы зъ Польщею про спадщину Галицко-Володимирского князѣвства. Галицка Русь переходить підъ власть польского короля Казимира	84
5. Казимиръ вводитъ новый ладъ въ завсёваной Галицкѣй Руси.	91
6. Прилученє Кіѣвщины и Подѣля до Литвы	97
7. Галицка Русь підъ властію Угрѣвъ. Смерть Ольгерда.	102
8. Ягайло великимъ княземъ литовскимъ и королемъ польскимъ. Галицка Русь, Молдавія и Бесарабія переходять підъ власть Польщѣ.	106
9. Ягайло вводитъ латиньску вѣру на Литвѣ.	108
10. Витовтъ великій князь литовскій.	109
11. Свидригайло великій князь литовскій.	114
12. Смерть и характеръ Ягайла. Казимиръ Ягайловичъ.	117
13. Упадокъ самостѣйности Новгорода и Пскова.	119
14. Князь Михайло Глинскій вступає ся за самостѣйность Руси.	121
15. Внутрѣшній ладъ на Галицкѣй Руси підъ властію Ягайлового роду.	124
16. Внутрѣшній ладъ литовской Руси підъ властію Ягайлового роду.	132
17. Церковні справи въ Галицкѣй и литовскѣй Руси.	134
18. Злученє Литвы зъ Польщею. Люблиньска унія и ея наслѣдки для Руси.	139
19. Князь Василь Константинъ Острогскій. Церковні брацтва.	143
20. Церковна унія. Соборъ въ Берестю.	150
21. Кіѣвскій митрополитъ Петро Могила	154

III. Борба козаччины и руского народу за самостѣйность. 161

1. Початки козаччины.	161
-------------------------------	-----

2. Запорожска Сѣчъ.	165
3. Першій повстаня козацкій. Петро Конашевичъ Сагайдачій.	169
4. Гетьманъ Зиновій Богданъ Хмельницкій . . .	176
5. Битва підъ Жовтими Водами, Корсунемъ и Пилявою . . .	180
6. Вѣздъ Хмельницкого до Києва. Облога Збаража. Битва підъ Зборовомъ.	181
7. Битва підъ Берестечкомъ. Вѣло-Церковскій миръ . . .	186
8. Битвы підъ Батогомъ и підъ Жванцемъ.	189
9. Московске подданство Украины.	192
10. Смерть Богдана Хмельницкого.	196
11. Внутрѣшній ладъ на Украинѣ по смерти Богдана Хмельницкого.	197
12. Гетьманъ Иванъ Выговскій.	200
13. Гетьманство Юрія Хмельницкого.	208
14. Гетьманство Мартіна Брюховецкого.	211
15. Гетьманство Петра Дорошенка	214
16. Гетьманство Деяна Многогрішного.	218
17. Гетьманство Ивана Самойловича	220
18. Гетьманъ Иванъ Мазепа	225
19. Наказный Гетьманъ Павло Полуботокъ	229
20. Зруйноване Запорожской Сѣчи	235
21. Гайдамаччина (колѣвщина).	239
22. Останній кошовый запорожскій Петро Кальнишевскій.	242

IV. Русь підъ властію Австріѣ и Росіѣ. 244

1. Галицка Русь переходитъ підъ власть Габсбургѣвъ,	244
2. Буковиньска Русь підъ властію Австріѣ.	271
3. Упадокъ руского народу въ Угорщинѣ.	274
4. Сумна доля Украины.	275

Списъ иллюстрацій.

	Сторона
1. Книгница Св. Ольга.	15
2. Князь Св. Володимиръ Великій.	17
3. Князь Св. Борисъ и Глѣбъ.	22
4. Князь Ярославъ Мудрый.	23
5. Соборна церква Св. Софіѣ.	25
6. Золоті ворота.	26
7. Домовина Ярослава Мудрого.	28
8. Князь Володимиръ Мономахъ.	31
9. Киѣвско-печерска Лавра.	45
10. Преп. Несторъ, першій рускій лѣтописецъ.	46
11. Домовина Нестора.	47
12. Рускій Король Данило.	53
13. Князь Левъ.	73
14. Церква Пр. Богородицѣ въ Галичи.	93
15. Князь Василь Константинъ Острожскій.	144
16. Церква Успенія Пресв. Богородицѣ (Волоска) у Львовѣ.	146
17. Киѣвскій митрополітъ Петро Могила.	158
18. Запорожска Сѣчь.	166
19—23. Козацкій знамена (клейноты) войскові: пірначъ, печатка, бунчукъ, хоругва, булава	170
24. Гетьманъ Петро Конашевичъ Сагайдачный.	174
25. Гетьманъ Зиновій Богданъ Хмельницкій.	177
26. Хмельницкій по Зборѣвскоій битвѣ.	184
27. Гетьманъ Иванъ Выговскій.	201
28. Гетьманъ Петро Дорошенко.	215
29. Наказный гетьманъ Павло Полуботокъ.	231
30. Цѣсарева Марія Тереса.	245
31. Цѣсарь Іосифъ II.	247
32. Перемыскій епископъ Иванъ Сяѣгурскій	250
33. Цѣсарь Францъ Іосифъ I.	256
34. Стефанъ Качала.	263

Сторона

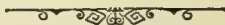
35. Володимиръ Барвѣньскій.	266
36. Цѣсаревичъ архикнязь Рудольфъ.	268
37. Юрій Осипъ Федьковичъ.	272
38. Иванъ Котляревскій.	276
39. Микола Костомарѡвъ.	278
40. Тарасъ Шевченко.	280
41. Гербъ Галицкой Руси.	282

Родовѡдъ Романовичѣвъ.	85
--------------------------------	----

Родовѡдъ Гедыминичѣвъ.	101
--------------------------------	-----

Карта Руси за часѡвъ русскихъ князѣвъ.

Карта Руси doby литовской и козацкой.

~~403172~~

310175

21/2
21/2

15/5.

6544 867D13714 2710

